

А. О. Єпіфанов, І. В. Сало,
І. І. Д'яконова

БЮДЖЕТ І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Рекомендовано
Міністерством освіти України
як навчальний посібник
для студентів
економічних факультетів
вищих навчальних закладів

БКБ 65.26 я 73
Є 67

У книзі конспективно викладено основні моменти бюджетної системи України, роз'яснено суть доходів і видатків бюджету, механізм формування державних централізованих фондів, питання соціального захисту населення, особливості фінансового контролю та ін.

Для студентів вузів, слухачів коледжів, шкіл менеджменту та бізнесу.

Рецензент *В. І. Міщенко*,
доктор економічних наук, професор

*Рекомендовано до друку очною радою
Української академії банкієвської справи*

ВІД АВТОРІВ

Проведення ринкових реформ значною мірою залежить від стану фінансів держави та їх складової — бюджету. Через бюджет держава акумулює кошти для фінансування пріоритетних напрямів виробництва, соціального розвитку, активізує заходи щодо економії коштів і їх надходження.

Бюджетні відносини потребують державного регулювання. Воно ж досягається, зокрема, шляхом чіткої регламентації бюджетної діяльності, через впровадження виваженої податкової політики.

Основною умовою бездефіцитності бюджету є стійкість економіки і дотримання пропорцій між доходами і видатками. На жаль, в Україні відсутні обидва ці чинники.

Зауважимо, що управління процесом приборкання економічної кризи повинно ґрунтуватися як на кейнсіанській теорії зайнятості, інвестування (що проявляється не зразу, а через певний відрізок часу), так і опиратися на монетарну теорію (це дає швидкий, але не стійкий ефект). Необхідно творчо поєднувати монетаристські й немонетаристські методи, стимулювати виробництво через податкову і кредитну політику по пріоритетних напрямках розвитку рентабельних виробництв і регіонів. Дійсність сьогодення така, що високорентабельні прибуткові підприємства несуть весь тягар податкової політики держави. Ці підприємства не можуть направляти кошти на реконструкцію та оновлення обладнання і тому скочуються до збиткових. В такому ж положенні опинились і цілі галузі виробництва.

Загальне правило — швидше розвиваються ті підприємства й галузі, які вже розвинуті. Органи дер-

Є 0600000000 - 034

97

ISBN 966-00-00121-5

© А. О. Єпіфанов, І. В. Сало,
І. І. Д'яконова, 1997

жавного управління повинні в першу чергу подбати про подальший розвиток саме таких підприємств і галузей. Ключовим питанням формування нової економічної системи є побудова взаємовідносин господарських організацій із регіонами. Управління цими процесами у книзі розглядається в аспекті управління фінансово-бюджетними відносинами.

Сьогодні складно визначити траєкторію розвитку фінансово-бюджетної системи України. Оптимальне вирішення проблеми повинно будуватись на основі програмно-цільового підходу.

Реалізація цього підходу неможлива без відпрацювання механізму регулювання, який дає змогу коригувати відхилення від програмної траєкторії руху. Наприклад, збільшення або зменшення грошової маси, проведення заходів по коригуванню прибуткової і видаткової частин бюджету та інші. Такий підхід дає змогу ввести науково-обґрунтовану систему управління цими процесами. Відмітимо, що в державі простежується децентралізація управління формуванням бюджету, це привело до створення Казначейства, яке разом із його органами на місцях відповідає за використання коштів Державного бюджету. Районні та міські фінансові органи й облфінуправління несуть відповідальність за використання коштів відповідних місцевих бюджетів.

В умовах переходу до ринкової економіки ефективним методом державного регулювання процесів економічного розвитку є планування в державному секторі економіки і регулювання діяльності недержавного сектора. Планування й регулювання повинно охоплювати як економіку держави (індикативне планування), так і діяльність місцевих органів управління на основі опрацювання об'єктивної інформації про місцеві бюджети.

В умовах відсутності літератури по фінансовій та бюджетній справі в Україні ця книга є джерелом знань як для фінансистів-практиків, так і для викладачів та студентів вузів різних ступенів акредитації.

Розділ I

БЮДЖЕТ — ГОЛОВНА ЛАНКА ФІНАНСІВ ДЕРЖАВИ

Глава I

ФІНАНСИ ДЕРЖАВИ

§ 1. Суть і функції фінансів

Фінанси — це економічний інститут, покликаний оптимізувати використання *вартості та її форм*, які виникають в розвинутій системі товарно-грошових відносин. Okремо від грошей і руху грошових ресурсів при розподілі й перерозподілі національного доходу в грошовій формі не можуть існувати фінансові відносини та створюватися фінансові ресурси.

Існування фінансів зумовлене товарним виробництвом і грошовими відносинами, необхідністю використання вартості та її форм у розширеному відтворенні виробництва.

Розподіл сукупного суспільного (валового внутрішнього) продукту, або рух матеріальних благ, у процесі розширеного відтворення виробництва проявляється в основному через грошові відносини, через створення, розподіл і використання грошових доходів і нагромаджень.

Фінанси виражають одну з головних сторін виробничих відносин. Їх суть і призначення вірно розкриваються лише при розгляді їх як особливого економічного інституту. Ціна, доходи, кредит — це ті економічні важелі, за допомогою яких оптимізується використання вартості і її форм у процесі розширеного виробництва.

Розглядаючи фінанси як систему грошових відносин, слід зауважити, що не будь-які грошові відносини можуть розглядатися як фінансові. Вартісна форма економічних відносин не може служити основою для поширення фінансів на всю систему грошових відносин. Фінанси

підприємств відображають лише такі економічні відносини, які пов'язані з мобілізацією і використанням грошових доходів та нагромаджень, утворюваних у процесі виробничої діяльності.

Організація грошового обігу, система ціноутворення, реалізація і купівля населенням товарів засновані на грошових відносинах, на використанні вартості та її форм, але вони від цього не стають фінансовими відносинами.

Отже, із усієї сукупності різнобічних грошових відносин важливо виокремити ті, котрі характеризують специфіку фінансів. Зауважимо, що сьогодні в Україні в умовах переходу до ринкової економіки товарна маса реалізується навіть через бартерний обіг, але такий вид відносин не можна ототожнювати з фінансовими. Ці тимчасові явища породжені економічною кризою та інфляцією, вони зруйнували грошову систему.

За фінансовими відносинами завжди стоять реальні матеріальні цінності, оскільки рух фінансових ресурсів відображає процес створення, розподілу і використання національного доходу й державного бюджету (в державному бюджеті зосереджується істотна частина фінансів держави, через нього нагромаджуються фінансові ресурси, здійснюється фінансування соціально-культурних заходів і всього народного господарства).

Нині нагромадження фінансових ресурсів в Україні йде надто важко. Напруження посилюється в міру просування до ринкової економіки, і це закономірно, бо зміна старого способу виробництва змінює природу й призначення фінансів, методи і форми організації фінансових відносин.

Природно, що перехід до ринкової економіки потребує розробки проблем фінансових ресурсів і насамперед вивчення питань стабілізації товарно-грошових та інших економічних процесів, що суттєво впливають на стан фінансів держави. Конче необхідно дослідити виробничі відносини, пов'язані з рухом грошових ресурсів, створенням грошових доходів і нагромаджень.

Система виробничих відносин у суспільстві синтезує два начала — усупільнення і відособлення — і зумовлена станом продуктивних сил, змістом й характером праці.

Усупільнення є найважливішим фактором кооперації праці, і без нього неможливо з'ясувати специфіку суспільних, виробничих відносин та їх складової частини — фінансових відносин.

Поряд з цим неможливо ігнорувати й економічну відособленість праці, виробництва, окремих соціальних груп, класів, професій. Чим вищий ступінь фінансово-економічної відособленості і повніша самостійність окремих регіонів, тим ширша можливість вибору способів дії, отже, вищий рівень відповідальності, ініціативи, заповзятливості, притаманних ринковій економіці.

Основу функціонування ринкової економіки як саморегулюючої системи становить закон вартості, що виступає регулятором збалансування попиту і пропозиції, пропорціональності розвитку шляхом територіального і галузевого перерозподілу фінансових ресурсів та продуктивних сил.

Проте усі промислово розвинуті країни нині діють на принципах регульованої ринкової економіки, що досягається завдяки застосуванню системи фінансових важелів: податків, амортизаційних відрахувань, державних дотацій, субвенцій і субсидій, кредиту тощо.

Відмова від централізованого планування при відсутності чіткої системи фінансових важелів призводить до руйнування встановлених економічних зв'язків між регіонами і підприємствами, до спаду виробництва, нестримного зростання цін.

Ціну виробництва складають витрати виробництва плюс середній прибуток. Саме ціна виробництва є основою коливання ринкових цін. При цьому норма прибутку як рушійна сила виробництва визначається через відношення прибутку до всього авансованого капіталу (постійного й змінного). В умовах конкуренції товарів власник для одержання більшого прибутку вимушений постійно дбати про скорочення витрат виробництва і поліпшення якості продукції або переміщувати капітал в

іншу галузь. Цьому сприяє і чітка система фінансових важелів, яка перешкоджає одержанню необґрунтовано високих прибутків. Тут дуже важливо враховувати, що в умовах здорової ринкової економіки, як правило, попит відповідає пропозиції, тобто витримується баланс попиту і пропозиції.

Отже, управління господарством держави неможливе без фінансів, бо саме вони дозволяють йому створювати цільові фонди грошових ресурсів суспільного призначення. У той же час закономірності розширеного відтворення визначають і особливості функціонування фінансів, оскільки основна маса грошових доходів держави формується у сфері матеріального виробництва, а через фінанси держава активно впливає на процеси відтворення.

Товарно-грошові відносини і та економічна категорія, що їх відбиває, — фінанси — в умовах ринкової економіки виступають найважливішим засобом контролю за виробництвом і розподілом продуктів. Економічним законом товарного виробництва, за яким виробництво й обмін товарів здійснюються відповідно до необхідних затрат, є закон вартості. Він же є і ефективним фактором, який стимулює науково-технічний прогрес і виробництво товарів підприємствами, а також їх реалізацію й створення сукупного суспільного продукту, розподіл і перерозподіл якого здійснюється через фінанси.

Для існування й розвитку суспільства необхідно, щоб частина новоствореного суспільного продукту систематично спрямовувалася на відшкодування спожитих у процесі його виробництва засобів виробництва, а частина — на розширення виробництва, задоволення соціально-культурних потреб, утримання органів державної влади й управління, надання суспільної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим громадянам, а також на створення фондів непередбачених видатків.

Економіка і фінанси України переживають особливу економічну кризу. Але якщо економічні кризи західних країн і США виникали в результаті перевиробництва

товарів, то ми потрапили у кризове становище через голод на передові технології, сировину, матеріали тощо.

Економічна непристосованість наших промислових підприємств до умов ринку, невміння працювати у режимі конкуренції та інші причини гальмують впровадження ринкових механізмів у промисловість. Враховуючи, що ми тільки рухаємося до ринку, необхідно правильно оцінити і наполегливо працювати над питаннями переходу до фінансово незалежного, самостійного підприємництва.

Разом з діючими підприємствами у період переходу до ринку створюються й такі економічні структури, як спільні підприємства, приватні, кооперативні і відповідно спільні й комерційні банки, біржі, що є проявом поступу економіки до ринкових відносин.

Хоча усі новостворювані економічні структури більше пристосовані до виживання в умовах ринку, ніж традиційні, однак вони потребують активної фінансової підтримки з боку держави.

Через фінанси можна впливати і відчутно активізувати розвиток виробництва та інших ринкових і позаринкових структур за допомогою податкових важелів, використання прогресивних методів фінансування цільових програм тощо.

Фінанси у загальному їх трактуванні означають застосування різноманітних прийомів розподілу сукупного суспільного продукту на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів. Фінанси у вузькому їх значенні — це застосування різноманітних прийомів і методів для досягнення максимального прибутку підприємств, фірм, корпорацій, іншими словами — збільшення загальної вартості капіталу, вкладеного у справу при мінімальному ризику.

У останньому значенні фінанси є засобом вивчення шляхів ефективного управління капіталом, удосконалення методології фінансового обліку, аналізу фінансово-господарської діяльності, шляхів використання вільних коштів в активах чи розробки проектів стосовно одержання високих доходів при найменшому ризику.

Процес використання коштів з найменшим ризиком передбачає його попереднє планування, розробку нових важелів, чітке розуміння суті фінансів та їх контрольних і розподільчих функцій.

Через розподільчу і контрольну функції фінанси активно впливають на процес суспільного відтворення та нагромадження фондів і раціональне їх використання.

Розподільча функція здійснюється через фінансову систему. По відношенню до підприємств ця функція забезпечує оборот фондів виробничого призначення та інвестування розширеного відтворення виробництва.

Варто зазначити, що через державний бюджет національний дохід розподіляється як у формі платежів у бюджет, так і у формі виплат з бюджету. По суті, йдеться про розподіл грошових доходів та нагромаджень і про забезпечення грошовою масою кругообігу в державі — це дві сторони одного процесу розподілу національного доходу у грошовій формі.

Функції фінансів можна порівняти з функціями грошей: у процесі використання їх окремими галузями вони не набувають додаткових функцій. Фінанси обумовлюють грошові відносини через нагромадження, розподіл і використання грошових надходжень, що й становить процес обігу фондів.

Через розподільчу і контрольну функції фінанси активно впливають на процес відтворення, опосередковуючи, по-перше, створення фондів нагромадження і споживання, і по-друге, додержання пропорцій обігу натуральних і грошових ресурсів та їх раціональне використання. Це знаходить своє відображення у зростанні суспільного продукту, а разом з ним і національного доходу.

Контрольна функція фінансів реалізується через контроль над виробництвом, розподілом і використанням суспільного продукту та через аналіз діяльності виробничої сфери за допомогою аудиту.

§ 2. Фінансова система і бюджет

Головною ланкою фінансової системи є бюджетна система, яка організаційно залежить від форми державного устрою і, як правило, складається з державного та місцевих бюджетів. Відношення між державним і місцевими бюджетами будуються на основі єдності бюджетної системи і фінансової політики держави.

Зміни в економіці, керівництві господарством держави і зміни у структурі й функціях державної влади та управління стосуються і бюджетної системи, змінюють співвідношення між різними ланками бюджетів, змінюють їх обсяг і внутрішню структуру.

Структура бюджетної системи визначається Конституцією. В ній та в Законі про бюджетні права закріплюються права держави та місцевих органів влади і управління на затвердження своїх бюджетів, на диференціювання доходів і видатків між різними ланками бюджетної системи, порядок їх складання, розгляду та затвердження.

Нові економічні відносини, які запроваджуються в Україні, потребують змін і в бюджетній системі. Щодо вирішення цієї проблеми існують різні підходи:

зберегти бюджетну систему і бюджетний устрій до виходу з економічної кризи, щоб мобілізувати використання фінансів у державі з метою подолання кризових явищ за рахунок розвитку пріоритетних напрямів виробництва, стабілізації національної валюти;

при збереженні централізованої бюджетної системи надати право місцевим органам влади і управління розпоряджатися коштами, що надходять від комунальної власності підприємств через податки, регулюючи бюджети за рахунок загальнодержавних податків та доходів;

надати самостійність місцевим бюджетам, консолідувавши у бюджеті України всі бюджети, що становлять бюджетну систему.

Розглядаючи питання стосовно збереження бюджетної системи та бюджетного устрою, треба зазначити, що

в умовах переходу до ринкової економіки продовжують зберігатися затратні функції держави, супроводжувані спадом виробництва, інфляційними процесами і зменшенням доходів. Нестача коштів на фінансування соціально-культурної сфери, будівництво, оборону та інші заходи у державному бюджеті поповнюється за рахунок кредитів Національного банку та шляхом централізованого розподілу коштів між ланками бюджетної системи, що, безперечно, є позитивним моментом. Негативним є те, що централізований порядок складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів, які входять до бюджетної системи України, породжує в органах влади і всіх ланках управління споживацьке ставлення до них і не стимулює їх діяльність на вишукування додаткових коштів у господарствах областей, міст і районів. Саме місцеві органи влади й управління повинні розробляти відповідні заходи щодо поліпшення економічного стану своїх сіл, селищ, районів, міст і областей та вишукування можливостей додаткового залучення коштів в їх бюджети на підтримку діючих установ охорони здоров'я, освіти, культури та фінансування інших заходів, передбачених бюджетами. Адже якщо держава мобілізує кошти для фінансування пріоритетних напрямів економічного розвитку, вона не може достатньо забезпечувати позики, субвенції і субсидії місцевим бюджетам, і останні змушені будуть скорочувати видатки саме за рахунок мережі установ культури, освіти, охорони здоров'я, що дуже небезпечно.

Реформування спонукає органи місцевої влади і управління до розробки невідкладних заходів щодо пошуку засобів для фінансування інфраструктури. З Державного бюджету місцевим органам влади та їх бюджетам виділяється мінімум допомоги.

Прийняття консолідованого бюджету, до складу якого входять усі види бюджетів бюджетної системи, пов'язане зі значним навантаженням на місцеві органи влади і управління, вимагає від них повної відповідаль-

ності за виконання бюджету. Позитивним у консолідуючій схемі бюджету є те, що бюджетна система спирається на економічно і юридично врегульовану сукупність Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, обласних, міських, районних, селищних та сільських бюджетів. При цьому передбачається повна самостійність місцевих бюджетів і всіх їхніх ланок, зумовлена наявністю власних та закріплених доходних джерел і правом визначення напрямів їх використання. Негативним моментом є те, що в умовах постійного скорочення виробництва і доходів повна самостійність місцевих рад при формуванні бюджетів ще більше поглиблює кризові явища в економіці регіонів.

Як бачимо, бюджет є формою планомірного накопичення і використання коштів для забезпечення функцій, здійснюваних органами державної влади, регіонального та місцевого самоврядування. Планомірне накопичення коштів відбувається у галузях виробництва, а тому підприємства усіх форм власності є ведучою ланкою у створенні фінансів держави, оскільки фінанси підприємств опосередковують грошові відносини, що виникають при створенні і використанні грошових доходів для формування основних і обігових фондів, розрахунків з державою через систему податків та обслуговування кругообігу коштів підприємств і зміну форм вартості у процесі цього кругообігу. Якщо фінанси підприємств обслуговують процес виробництва суспільного продукту, його розподіл всередині підприємств і нагромадження капіталу для розширеного відтворення та розрахунків з державою через податкову систему, то загальнодержавні фінанси використовуються для розподілу і перерозподілу з метою задоволення потреб загальнодержавного споживання через державний та місцеві бюджети й численні централізовані позабюджетні фонди: соціального страхування, пенсійний фонд тощо.

Таким чином, фінансову систему України утворюють:

- 1) фінанси підприємств усіх форм власності, відрахування до бюджету та різних фондів;
- 2) державний і місцевий бюджети, або консолідований бюджет;
- 3) централізовані державні та інші фонди;
- 4) фондовий ринок.

В умовах переходу до ринкової економіки активно вживається у фінансову систему фінансовий ринок.

З утворенням незалежної України жодного року до складу державного бюджету не входив державний фонд соціального страхування, що використовується для виплати допомоги при тимчасовій непрацездатності, для оплати путівок до санаторію, допомоги дітям та ін.

Відповідно до чинного законодавства на Пенсійний фонд України, як централізований державний фонд, покладається завдання забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій громадянам, яким виповнилась необхідна для призначення пенсій кількість років, на виплату допомоги на дітей, соціальну підтримку пенсіонерів та інші заходи.

Особливої уваги заслуговує фондовий ринок, який цілеспрямовано розвивається і з плином часу стане важливим елементом фінансової системи.

Контролювати процеси становлення ринку цінних паперів та фондової біржі має Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, яка видає ліцензії на продаж цінних паперів, реєструє нові випуски в обіг цінних паперів, виконує нагляд за роботою фондової біржі та ринку цінних паперів — як біржового, так і позабіржового.

Розширення мережі об'єктів приватизації дає могутній поштовх розвитку ринку цінних паперів. Сьогодні в Україні мало інвесторів. Чітко проглядається недостатня кількість зарубіжних інвестицій. Однак інтерес західних інвесторів до України зростає, якщо вони зможуть своїм капіталом брати участь у приватизації. Ши-

рокого розвитку набув ринок банківського та міжбанківського кредиту, активізувалась діяльність валютної біржі.

Реформування фінансової системи України потребує і структурної перебудови системи управління Міністерства фінансів. І така перебудова здійснюється, створена нова структурна одиниця — Державне Казначейство.

§ 3. Фінансове прогнозування і планування

Управління народним господарством неможливе без прогнозування і планування. Так, при розробці економічних програм або бюджету необхідно спрогнозувати вартісні показники для основних споживачів прогнозної інформації. Це потребує вирішення низки питань:

- визначення основних вартісних показників для заданого об'єкта управління;
- визначення обґрунтованих вимог до тривалості та періодичності прогнозів, а також до точності результатів;
- обґрунтування вимог і визначення обмежень на інформаційну базу;
- створення математичних методів прогнозування;
- обробки одержаної інформації;
- реалізації отриманої інформації.

Прогнозування має спиратися в основному лише на найзагальніші властивості прогнозованих показників і допускати проведення розрахунків щодо будь-якого моменту часу й будь-якого заданого періоду. На жаль, зміни в податковій політиці держави і зростання цін не дозволяють прогнозувати доходи місцевих бюджетів не тільки на перспективу, а й на найближчі рік або два. Лише за стабілізації економіки і фінансів можливе широке використання прогнозування при визначенні доходів та видатків як місцевих, так і державного бюджету.

Проте досягти збалансованості бюджету — це не означає повністю збалансувати всі грошові ресурси чи

найбільш ефективно їх використати у фінансовому обігу. Для збалансування бюджету сьогодні потрібно поєднати державне управління і регулювання фінансів.

Отже, мета фінансового прогнозування — це, перш за все, оптимізація розподілу і використання сукупного суспільного продукту, а в кінцевому підсумку — підвищення ефективності виробництва.

Фінансове планування — це діяльність по формуванню й використанню цільових централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, які спрямовують на розширене відтворення та на задоволення насущних потреб держави. Централізована частина фінансових ресурсів у процесі планування видатків бюджету і фондів спрямовується насамперед на забезпечення соціально-культурної сфери, вирішення проблеми ліквідації монополізму в виробництві товарів для народу, на розвиток малого бізнесу і ринкових структур. При цьому при плануванні використання централізованої частини фінансових ресурсів в умовах глибокої економічної кризи необхідно дотримуватися найжорсткішого режиму економії коштів і вишукувати можливості скорочення дефіциту бюджету.

Вплив фінансового планування на економіку стає максимально ефективним за умови, що таке планування забезпечує відповідність грошових і матеріальних ресурсів.

Основними завданнями фінансового планування є:

— визначення джерел і обсягів грошових ресурсів, необхідних для розширеного відтворення, і їх розподіл між виробничими й невиробничими сферами;

— зосередження в руках держави централізованого фонду грошових засобів, необхідних для успішного виконання державних функцій;

— забезпечення необхідних пропорцій в розподілі і використанні грошових ресурсів;

— стимулювання найбільш ефективного використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів.

зниження собівартості продукції й виявлення внутрішньовиробничих резервів.

Виконання цих завдань реалізується через:

— основний фінансовий план держави — Державний бюджет і бюджети усіх рівнів;

— кредитний і касовий план Національного банку і комерційних банків;

— баланси й звіти державних підприємств і організацій та колективних власників;

— фінансові плани асоціацій, фірм, кооперативів і т. п.;

— кошториси установ, які фінансуються із бюджету.

Формування фінансових планів і прогнозів базується на принципі *наукової обгрунтованості* і *предметно-цільовому* підході.

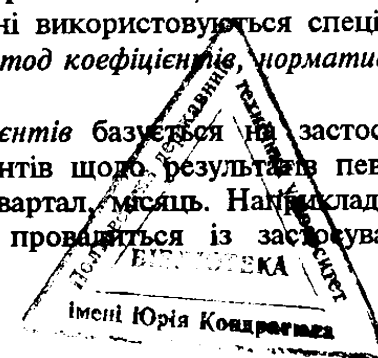
Наукова обгрунтованість планування передбачає економічну обгрунтованість фінансових показників, відображення реальних процесів економічного і соціального розвитку, збалансованість фінансових ресурсів.

Особливого значення принцип наукової обгрунтованості набуває в період суспільних трансформацій. В цих умовах конче необхідні такі методи і засоби складання фінансових планів, а також такі системи вартісних показників, які відображають *реальні* процеси економічного і соціального розвитку.

Предметно-цільовий підхід передбачає конкретно-цільове призначення фінансування (заробітна плата, харчування, медикаменти, будівництво конкретних об'єктів або їх капітальний ремонт і т. п.).

При плануванні використовуються спеціальні методи, серед яких: *метод коефіцієнтів*, *нормативний*, *балансовий*.

Метод коефіцієнтів базується на застосуванні відповідних коефіцієнтів щодо результатів певного проміжку часу: рік, квартал, місяць. Наприклад, індексація заробітної плати провадиться із застосуванням кое-

фіцієнтів, які визначаються статистичними органами за індексом підвищення цін.

Головним недоліком методу коефіцієнтів є те, що він не стимулює виявлення резервів і не сприяє впровадженню режиму економії коштів.

Нормативний метод ґрунтується на використанні прогресивних норм і нормативів, при цьому враховуються особливості галузей виробничої і невиробничої сфер, а також відповідні зміни в попередньому періоді.

Цей метод дає можливість об'єктивно оцінити потреби галузей у фінансових ресурсах, створити реальні умови зацікавленості і відповідальності в ощадливому й ефективному використанні фінансових ресурсів. Зазначимо, що в умовах переходу до ринкової економіки цей метод має особливе значення, саме нормативний метод планування фінансових ресурсів дозволяє передбачити стратегічні потреби у фінансових ресурсах.

Проте нормативний метод планування не є панацеєю, його ефективність залежить від:

- узгодженості методик визначення норм і нормативів на всіх рівнях у різні роки;

- комплексності планування по всіх розділах, параграфах і статтях бюджетної класифікації й по галузях народного господарства;

- своєчасного коригування норм і нормативів (наприклад, при лібералізації цін), обґрунтованості методів їх розрахунку;

- ефективності формування й використання норм і нормативів.

Поряд з нормативним методом в умовах переходу до ринкової економіки важливе значення має *балансовий метод*, який допомагає збалансувати джерела ресурсів із запланованими видатками, встановити взаємозв'язок виробничих і фінансових показників, створювати фінансові резерви.

Для наших умов найбільш оптимальним є поєднання нормативного і балансового методів.

Практично вся система фінансованого планування будується за балансовим методом. Кожен фінансовий план складається у вигляді балансу доходів і видатків. Тобто пропорції визначаються через зіставлення і ув'язки потреб у фінансових ресурсах із джерелами їх формування. При цьому обов'язковою умовою є збалансування фінансових резервів.

Так, основний фінансовий план держави — Державний бюджет — має дохідну частину, або джерела формування (податки, збори й інші надходження), і видаткову частину, або направлення коштів (фінансування державних капітальних вкладень, народного господарства, соціально-культурної сфери і т. п.).

Фінансовий прогноз промислового підприємства встановлює зв'язок витрат підприємства з доходами і найважливішими виробничими показниками, а також відображає рух грошових коштів від моменту придбання матеріалів, сировини, устаткування до одержання виручки від реалізації продукції. Це потребує чіткого обґрунтування складеного балансу доходів і видатків, а також організації контролю за його виконанням, що в кінцевому підсумку має оптимізувати використання грошових коштів.

Виконання фінансових прогнозів — обов'язкова умова роботи усіх підприємств і установ. Виконання таких прогнозів значно залежить від рівня організації виробництва і управління.

Незважаючи на гадану самостійність окремих фінансових планів і рухів фінансових ресурсів на різних рівнях господарювання, всі вони взаємозв'язані, бо є узагальненнями різних сторін створення, розподілу і використання частини вартості сукупного внутрішнього продукту.

Головне завдання фінансового планування полягає в забезпеченні оптимального співвідношення між централізованими і децентралізованими фондами грошових коштів.

Сучасна економіка потребує удосконалення й розвитку фінансового планування на всіх рівнях, посилення ініціативи і відповідальності усіх ланок державного фінансового апарату в складанні і виконанні фінансових планів, що суперечить висновкам окремих науковців про відмирання інституту планування. Відмова від планування неможлива також в зв'язку з необхідністю приборкання інфляції.

Розбудова фінансової системи з різними її ланками обумовлює існування спеціального державного апарату — фінансово-кредитних установ, котрі покликані запроваджувати в життя фінансово-кредитну політику держави.

Фінансову систему необхідно відрізнити від фінансових установ, які організовують фінансові відносини. Фінансова система — це сукупність таких грошових відносин, де утворюються і використовуються грошові фонди.

Фінансові установи займаються акумуляцією грошових фондів (державна податкова адміністрація й її органи) і їх розподілом, активно впливають на процес утворення фондів — бюджетів усіх рівнів.

§ 4. Суть і значення Державного бюджету

Для виконання своїх функцій держава повинна мати достатні грошові фонди. Ці фонди вона формує шляхом перерозподілу валового внутрішнього продукту. Найважливішим засобом, через який держава здійснює розподіл і перерозподіл внутрішнього продукту, є Державний бюджет. Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання її заходів.

Розглядаючи бюджет як економічну категорію, слід зазначити, що він відображає реальні виробничі відносини, відтворює відносини розподілу і перерозподілу, концентрує рух грошової маси як самостійної вартості, що нібито не пов'язана з рухом товарної маси.

Бюджет є важливим економічним важелем держави, через який забезпечується контроль за станом виробництва в цілому.

Крім того, органи державної влади й управління, що затверджують і виконують бюджет, мають можливість впливати через нього на фінансову діяльність місцевих органів влади і управління, які складають, затверджують бюджети адміністративно-територіальних органів, останні, як правило, потребують дотацій і субвенцій із загальнодержавних дохідних джерел.

Дохідна база всіх бюджетів формується за рахунок закріплених законами держави джерел доходів по відповідній ланці бюджетної системи. Через бюджет фінансова діяльність органів управління отримує цілком визначену в законодавчому і нормативному плані базу для залучення й витрачання грошових коштів. Бюджет дає органам влади, які його затверджують, можливість контролювати діяльність виконавчо-розпорядчих органів, що складають і виконують бюджет. Хоча можливості такого контролю обмежені.

Конституцією України надано виняткове право затверджувати бюджет держави Верховній Раді, а адміністративно-територіальні бюджети — відповідним представницьким органам. Після затвердження Державний бюджет набуває сили закону.

Бюджети всіх рівнів складаються та виконуються згідно з бюджетною класифікацією.

Бюджетна класифікація — це єдина міжнародна система функціонального групування доходів і видатків бюджету за однорідними ознаками; вона забезпечує можливість порівнювати бюджетні дані різних бюджетів, дає змогу визначитись щодо характеру регулюючих дій держави по надходженню дохідних джерел і напрямках використання одержаних коштів.

Держава повинна мати централізований фонд коштів, з якого вона фінансує заходи, передбачені законодавчими чи нормативними актами. Для виконання цієї функції держава регламентує всі відносини,

пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням бюджету. Бюджетні відносини не можуть провадитись в життя без бюджетного регулювання, тому що вони завжди мають державно-владний характер.

Бюджетне регулювання передбачає законодавчо закріплені відсоткові відрахування від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів, встановлені на даній території, а також дотації і субвенції до бюджетів адміністративних територій відповідно до техніко-економічних обґрунтувань, в які включаються: статистичні дані про економічний, соціальний, природний та екологічний стан зазначених регіонів; розрахунки необхідних витрат для вирівнювання економічного, соціального й екологічного стану та ефективного використання природних ресурсів територій; інформація про урядові та регіональні програми подолання нерівностей між адміністративними територіями, про виконані в попередні роки програми й досягнуті результати про діючі програми та програми, що розробляються, з прогнозом наслідків їх виконання.

Регулювання бюджетів впорядковує суспільні відносини при мобілізації у бюджет коштів і при їх розподілі й перерозподілі між ланками бюджетної системи, при фінансуванні видатків за рахунок одержаних доходів та всього процесу виконання бюджету. Держава організовує бюджетні відносини відповідно до своїх інтересів.

Бюджетне регулювання охоплює всі форми впливу держави на проведення бюджетної політики, починаючи від прийняття закону про державний бюджет або рішення місцевої ради народних депутатів про місцевий бюджет і аж до їх застосування державними органами. У необхідних випадках бюджетна політика держави здійснюється в примусовому порядку (списання коштів бюджету з підприємств-платників, недоїмка на відповідні дати).

В цілому проведення бюджетної політики здійснюється за допомогою низки законодавчо чи нормативно закріплених дозволів і заборон, що внутрішньо

пов'язані між собою, наприклад, дозвіл на використання коштів або заборона їх витратити в рамках бюджетного фінансування.

Бюджетне фінансування — це безповоротне направлення коштів відповідних бюджетів (державного, обласного, міського, районного, селищного, сільського) на утримання закладів освіти, охорони здоров'я або інші заходи згідно з кошторисом видатків по кожному закладу, установі чи підприємству або згідно зі зведеними кошторисами витрат по міністерству, відомству, управлінню.

Бюджетне фінансування будується на принципах: обґрунтованості величини витрат; чіткого цільового використання коштів; обліку виконання запланованих в бюджеті заходів; контролю за ефективним використанням коштів.

Висвітлення теми бюджету буде неповним, якщо не торкнутися питання про створення резервів бюджету.

Бюджетні резерви — це фонди непередбачених витрат, які створюються у відповідних бюджетах для безперервного фінансування запланованих в бюджетах заходів за умов зниження доходів чи у разі фінансування непередбачених витрат невідкладного характеру.

Розміри бюджетних резервів залежать від співвідношення доходів і видатків бюджетів і, як правило, не перевищують 3 % обсягів бюджетів.

До бюджетних резервів зараховують і оборотну касову готівку — кошти, що резервуються у відповідних бюджетах для покриття тимчасових касових розривів, які виникають у процесі виконання бюджетів. Суми оборотної касової готівки встановлюються при затвердженні відповідних бюджетів.

Обов'язковою умовою використання оборотної касової готівки є повне її повернення на кінець року. В цьому її відмінність від інших бюджетних резервів, використання яких не передбачає безпосереднього їх відтворення, за винятком фінансування заходів на умовах повернення витрачених коштів до бюджету, з якого вони були одержані.

Як доходи бюджету, так і видатки (бюджетне фінансування) мають групуватися по однотипних ознаках, тобто класифікуватися.

Бюджетна класифікація — обов'язкове групування доходів і видатків бюджету по підрозділах (однорідних ознаках) з наданням цим підрозділам точних назв і порядкових номерів (статтей).

Бюджетна класифікація забезпечує чіткість бюджетного планування і прогнозування, а також надає можливість об'єднувати як окремі індивідуальні кошториси, так і складати зведені кошториси видатків по відповідних ланках бюджетної системи. Без бюджетної класифікації практично неможливо складати проекти бюджетів, зіставляти видатки по однотипних установах, які фінансуються із бюджету, визначати рівні видатків по них чи аналізувати бюджети за кілька років. Бюджетна класифікація надає системності даним окремих кошторисів, бюджетів і зведених бюджетів.

Звіти про виконання кошторисів і бюджетів складаються за тією ж класифікацією, за якою складаються кошториси й бюджети, це дозволяє провадити глибокі перевірки і аналізи використання коштів за кошторисами видатків і бюджету в цілому.

Основою бюджетної класифікації доходів є джерела доходів, а основою класифікації — цільове використання коштів. Дані групуються також по галузевих та відомчих ознаках, що відображає як зобов'язання, так і розміри фінансування.

В період побудови ринкової економічної системи потрібно вирішувати питання дефіциту бюджету, неінфляційних джерел фінансування видатків, фінансування витрат на соціально-культурну сферу та соціальний захист населення, стабілізації економіки, удосконалення податкової політики відповідно до стану економіки і необхідності реального зростання валового внутрішнього продукту.

Вирішення цих питань повинно йти, в першу чергу, через збалансування бюджету за рахунок наповнення

дохідної його частини, ефективності витрачення бюджетних коштів, скорочення мережі бюджетних установ та удосконалення структури управління. Необхідною умовою є зменшення навантаження на дохідну частину бюджету за рахунок залучення позабюджетних джерел фінансування.

На виконання як державного, так і місцевих бюджетів впливають такі чинники: зростання валового внутрішнього продукту, розширення підприємствами всіх форм власності обсягів випуску товарів та їх реалізації, збільшення обсягу виробництва і закупок сільськогосподарської продукції, зростання заробітної плати по установах, що фінансуються з бюджету. Поряд з цим держава має проводити заходи по забезпеченню жорсткого режиму економії коштів, це дасть змогу зменшити видатки бюджетів усіх рівнів та збільшити виділення коштів на інвестиційну діяльність.

Глава II

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА ТА БЮДЖЕТНІ ПРАВА

§ 1. Бюджетна система України

Бюджетний устрій України визначається закріпленим Конституцією України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом.

Під бюджетним устроєм розуміють організацію і принципи побудови бюджетної системи, її структуру, взаємозв'язок між її окремими ланками.

Державний бюджет України, республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети утворюють бюджетну систему.

Сукупність усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України, складає зведений бюджет, який використовується для аналізу і визначення засад

державного регулювання економічним і соціальним розвитком України.

Бюджет Автономної Республіки Крим об'єднує республіканський бюджет та бюджети районів і міст республіканського підпорядкування цього регіону.

До місцевих бюджетів належать обласні, міські, районні в містах, селищні і сільські бюджети.

Бюджет області об'єднує обласний бюджет та бюджети районів і міст обласного підпорядкування.

До складу бюджету району входять районний бюджет, бюджети міст районного підпорядкування, селищні та сільські бюджети. Селищні і сільські бюджети створюються за рішенням районних чи міських рад народних депутатів за наявності необхідної фінансової бази і визначають доходи відповідних селищних і сільських бюджетів.

Бюджет міста, яке має районний поділ, об'єднує міський бюджет та бюджети районів, що входять до його складу. У випадках, коли міській чи районній у місті раді народних депутатів адміністративно підпорядковані інші міста, селища чи сільські населені пункти, то бюджети цих міст, селищ, сіл об'єднуються відповідно у бюджеті міста або у бюджеті району в місті.

Бюджетний устрій ґрунтується на принципах *єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності і самостійності* усіх бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Принцип єдності означає існування єдиного рахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи. Єдність бюджетної системи забезпечується єдиною правовою базою, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю форм бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, єдиною грошовою системою, єдиною соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної та бюджетної інформації з одного рівня бюджету іншому.

Принцип повноти полягає у відображенні у бюджеті всіх доходів і видатків.

Принцип достовірності вимагає формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів та відображення у звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків.

Принцип гласності забезпечує висвітлення в засобах масової інформації показників бюджетів і звітів про їх виконання.

Принцип наочності обумовлює відображення показників бюджетів у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками в Україні та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності щодо результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку.

Головним ланцюгом бюджетної системи України є Державний бюджет, з якого фінансуються заходи загальнодержавного значення в галузі господарського, культурного будівництва, оборони держави, утримання органів державної влади і управління. Через Державний бюджет провадиться перерозподіл частини загальнодержавних доходів між Автономною Республікою Крим та областями у вигляді субвенцій, субсидій та дотацій з метою економічного вирівнювання регіонів.

Державний бюджет України, республіканський бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, міські, районні, районні в містах, селищні, сільські бюджети є самостійними. Самостійність бюджетів забезпечується наявністю власних доходних джерел і правом визначення напрямів їх використання відповідно до законодавства України. При цьому, складаючи і виконуючи свої бюджети, відповідні органи влади й управління враховують загальнодержавні інтереси.

§ 2. Бюджетні права України, Автономної Республіки Крим та місцевих рад народних депутатів

Бюджетне право України затверджено в Конституції України.

Відповідно до п. 4 статті 85 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України належить затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання. При цьому, згідно зі статтею 92 Конституції, виключно законами України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України. Згідно зі статтею 95, бюджетна система України будується на засадах справедливості й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами. Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Держава прагне до збалансованості бюджету України, а звіти про доходи і видатки Державного бюджету мають бути оприлюднені.

Статтею 96 Конституції України передбачається, що Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин — на інший період. Отже, бюджетний рік розпочинається 1 січня та закінчується 31 грудня.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Відповідно до статті 97, Кабінет Міністрів України подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України.

Контроль за використанням коштів Державного бюджету України, згідно зі статтею 98 Конституції України, від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

Конституцією України не тільки затверджено положення щодо державного бюджету, а й визначено, згідно з п. 4 статті 138, що Автономна Республіка Крим має право розробляти, затверджувати та виконувати бюджет Автономної Республіки Крим на основі єдиної податкової і бюджетної політики України.

Аналогічно, згідно зі статтею 143 Конституції України, обласні і районні ради затверджують обласні та районні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету та відповідно розподіляються між територіальними громадами або спрямовуються на виконання спільних проектів. Це положення підтверджується і статтею 142 Конституції, згідно з якою держава бере участь у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування, фінансово підтримує місцеве самоврядування. В цьому зв'язку необхідно підкреслити положення, затверджене в Конституції, про те, що витрати місцевого самоврядування, які виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою.

У Конституції України, як бачимо, чітко визначено бюджетний процес.

Бюджетний процес — це регламентований законодавством порядок: складання, розгляду та затвердження бюджетів, їх виконання і контролю за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до бюджетної системи України.

Державний бюджет України затверджується законом України, республіканський бюджет Автономної Республіки Крим затверджується її Верховною Радою, а місцеві бюджети — відповідно обласною, міською, районною, районною в місті, селищною, сільською радами (Закон України “Про бюджетну систему України” від 29 червня 1995 року).

Бюджетні права — це сукупність юридичних норм, що визначають бюджетний устрій, склад доходів і видатків бюджетів, регулюють права органів державної влади й управління по складанню, затвердженню і виконанню бюджету, а також порядок затвердження звітів про виконання бюджетів.

Загальні основи бюджетних прав України, Автономної Республіки Крим та місцевих рад народних депутатів встановлені Конституцією України. Бюджетні права регулюються Законом України “Про бюджетну систему України” та Законом України про місцеве самоврядування.

Відповідно до чинних законодавчих та нормативних документів, до відання державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевих рад народних депутатів належать складання проекту бюджету згідно з основними напрямками бюджетної політики (визначеними відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами народних депутатів), виконання бюджету та контроль за цільовим, економічним і ефективним використанням виділених бюджетних коштів.

До відання Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад народних депутатів належать визначення основних напрямів бюджетної політики, розгляд проекту відповідного бюджету, внесення змін та доповнень до затвердженого бюджету, контроль за виконанням бюджету, за цільовим, економічним використанням бюджетних коштів через Рахункову палату, затвердження звіту про виконання бюджету.

Верховна Рада України визначає основні напрями бюджетної політики спеціальною постановою, яка в загальному вигляді окреслює пріоритети бюджетної політики держави на наступний бюджетний рік.

Втручання інших органів і організацій у процес складання, затвердження та виконання бюджету не допускається, крім винятків, встановлених законами України.

Усі доходи та видатки бюджету класифікуються за однорідними ознаками, що забезпечує загальнодержавну і міжнародну порівнюваність бюджетних даних.

Положення, закріплені в Конституції України в галузі бюджетних відносин та законодавчих і нормативних актах, свідчать, що в сучасних умовах різко зростає роль Державного бюджету в розвитку економіки та соціально-культурної сфери й правового регулювання відносин, які існують у галузі бюджетної діяльності.

Правове регулювання бюджетних відносин — це регулювання відносин, які виникають між різними гілками влади і управління при визначенні бюджетів держави, формуванні доходів і видатків та розподілі і перерозподілі коштів між різними ланками бюджетної системи, а також відносин, що виникають при проведенні бюджетного процесу.

Бюджетно-правовим регулюванням є усі форми законодавчого або нормативного впливу держави на органи управління всіх рівнів в галузі бюджету, починаючи з затвердження державного бюджету Верховною Радою України чи прийняття рішення місцевими радами про затвердження місцевих бюджетів і до правовідносин, які виникають між органами управління і бюджетними установами та службовими особами (розпорядниками кредитів).

У Законі про затвердження Державного бюджету та у рішеннях місцевих органів влади про затвердження місцевих бюджетів встановлюються правові норми, які передбачають можливість органів державного управління і бюджетних установ діяти певним чинним, а також дозволи чи заборони. Дозвіл і заборона в галузі бюджету мають категоричний характер. Наприклад, Законом про Державний бюджет передбачається надати тій чи іншій області в обласний бюджет субвенцію в сумі 1 млн грн.; це категорична норма, вона означає, що Мінфін України зобов'язаний виконати цей припис і передати кошти вказаному в Законі обласному бюджетові.

Держава, таким чином, визначає правила поведінки державних органів і службових осіб у процесі затвердження й цільового використання бюджетних коштів, а також у ході контролю за їх надходженням, а в разі невиконання цих правил забезпечує реалізацію своїх прав примусово. Наприклад, та чи інша область зарахувала в дохід своїх бюджетів акцизний збір, який повинен зараховуватись у Державний бюджет. В такому разі належні кошти примусово вилучаються з доходів обласного бюджету і зараховуються в Державний бюджет, а службові особи, які допустили порушення, притягаються до відповідальності.

Бюджетно-правова норма визначає права і обов'язки органів управління адміністративних територій та вказує обставини, за яких учасники цих відносин стають виконавцями даних прав і обов'язків, а також передбачає відповідальність за невиконання цих вимог.

За характером дії бюджетно-правові норми можна поділити на такі, що діють:

- на території України;
- на території Автономної Республіки Крим і областей;
- на території адміністративно-територіальних одиниць (міста, району, селища, села).

Регулювання бюджетної діяльності за допомогою правових норм надає економічним відносинам державний чи територіальний захист; економічні відносини набувають при цьому сили прав і обов'язків, у межах яких діють державні органи.

Можна виділити три особливості бюджетно-правових відносин:

- вони виникають і діють у бюджетній сфері діяльності, зумовлюються станом економіки і пов'язані з розподілом валового внутрішнього продукту;
- однією із сторін у них є держава чи місцеві органи влади;
- вони виникають, змінюються або припиняються тільки на основі законодавчих чи нормативних актів.

Особливістю бюджетно-правових норм є те, що вони встановлюють правила поведінки для особливого кола суб'єктів, якими є державні органи влади й управління, з одного боку, і бюджетні установи й організації та платники податків і зборів — з другого.

Кожен суб'єкт цих відносин бере участь у розподілі доходів і видатків між бюджетами, одержанні бюджетних асигнувань, у складанні, розгляді, затвердженні і виконанні бюджету. Першими суб'єктами виступають Верховна Рада і місцеві органи влади, вищі центральні і місцеві органи державного регулювання.

Особливе місце серед суб'єктів бюджетних правовідносин посідають Міністерство фінансів України та фінансові органи, які в бюджетних правовідносинах пов'язані як з соціально-культурними сферами, так і господарськими. Саме вони діють від імені держави та вступають в бюджетні правовідносини з усіма органами влади і управління, які планують надходження доходів, розподіляють видатки між галузями і в самих галузях.

§ 3. Бюджетний процес

Бюджетний процес починається з аналізу звітних даних по виконанню Державного та місцевих бюджетів за попередні роки, з виявлення тенденцій у виконанні дохідної і видаткової частин бюджету. Детально аналізуються надходження по окремих податках, визначаються збільшення чи зменшення доходів по кожному виду податків, їх вплив на виконання доходів бюджетів різних ланок бюджетної системи. Аналогічно аналізується виконання видаткової частини як Державного, так і місцевих бюджетів.

Організація бюджетного процесу здійснюється відповідно до Закону про бюджетну систему України, рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим і місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів.

Реалізація законодавчих і нормативних актів по бюджетних повноваженнях відповідних рад відбувається

шляхом складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів усіх ланок бюджетної системи. Чітко регламентований нормативними актами цей порядок має назву бюджетного процесу.

У бюджетному процесі задіяно багато суспільних відносин, що регулюються відповідними законодавчими та нормативними актами і які через них набувають форми бюджетних відносин.

Бюджетний процес від початку складання проекту бюджету і до затвердження звіту про виконання бюджету проходить під контролем Верховної Ради України і місцевих органів влади. Це дисциплінує всі органи управління, які виконують бюджети відповідних рівнів.

Розглядаючи законодавчі і нормативні акти, які регламентують бюджетний процес, в останньому можна виділити такі етапи:

- складання проекту бюджету;
- розгляд бюджету;
- затвердження бюджету;
- виконання бюджету;
- складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

Складанню бюджету передують забезпечення відповідними даними бюджетів різних рівнів. Кабінет Міністрів України доводить до місцевих рад народних депутатів та їх виконавчих органів інструктивні листи про особливості складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний рік.

Відповідно виконавчі органи Автономної Республіки Крим, областей у встановлений їх радами строк доводять до місцевих рад народних депутатів нижчого рівня та їх виконавчих органів відповідні вказівки щодо розробки проектів бюджетів.

Практика роботи останніх років показала, що місцеві органи влади не можуть збалансувати свої доходи з нормативами мінімальних внесків через те, що їхня дохідна база дуже мала, тому вони потребують відрахувань від загальнодержавних доходів до місцевих бюд-

жетів, — вони направляють до Кабінету Міністрів України розрахунки щодо обґрунтуванням нормативів відрахувань від доходів, розмірів дотацій, дані про зміни складу об'єктів, що підлягають бюджетному фінансуванню.

Мінімально необхідні видатки обчислюються за єдиними фінансовими нормами та нормативами, при цьому враховуються індекси інфляції та фінансові можливості держави.

Для складання проекту місцевих бюджетів різних рівнів Кабінет Міністрів України доводить до місцевих органів влади і управління такі показники:

- нормативи (відсотки) відрахувань від регульованих доходів та сум контингентів цих доходів;
- розміри дотацій і субвенцій, які передбачається надати з Державного бюджету за цільовим призначенням;
- перелік видатків, які передбачається передати з Державного бюджету на фінансування з місцевих бюджетів.

Аналогічні показники доводять виконавчі органи вищого рівня органам влади та управління нижчого рівня.

Складанню проектів бюджету передують розробка основних програмних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України на плановий рік, зокрема щодо обсягу валового внутрішнього продукту, зведеного балансу фінансових ресурсів, балансу доходів і витрат населення, платіжного балансу, валютного плану.

Складання проекту Державного бюджету має бути підпорядкованим принципу, що Державний бюджет забезпечує необхідними коштами фінансування заходів економічного розвитку держави. Через нього здійснюється перерозподіл частини фінансових ресурсів між адміністративно-територіальними одиницями задля вирівнювання їх фінансового стану і належного забезпечення.

Верховна Рада України не пізніше 15 червня поточного року розробляє і надсилає Президентові України спеціальну постанову (бюджетну резолюцію) про основні напрями бюджетної політики на наступний рік.

Кабінет Міністрів України організує складання проекту Державного бюджету відповідно до тих засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України на плановий рік, які визначені у бюджетній резолюції.

Попередній проект зведеного бюджету України складає Міністерство фінансів на основі прогнозних макроекономічних показників економічного і соціального розвитку України на плановий рік і доводить відповідні прогнозні показники до міністерств, відомств та інших органів державної влади, які розглядають ці показники і в двотижневий термін подають Міністерству фінансів пропозиції з відповідними розрахунками і обґрунтуваннями. Міністерство фінансів після розгляду пропозицій готує проекти зведеного та Державного бюджетів України і подає їх на розгляд Кабінету Міністрів разом з викладом питань, які не вдалося узгодити з міністерствами і відомствами.

Кабінет Міністрів розглядає на своєму засіданні проекти зведеного і Державного бюджетів, приймає остаточне рішення щодо проекту закону про Державний бюджет України і подає останній на розгляд Президентові України, котрий розглядає його і, в разі згоди, вносить до Верховної Ради України.

До проекту Закону додаються: основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на плановий рік, зведений баланс фінансових ресурсів України, основні напрями бюджетної і податкової політики, пропозиції по взаємовідносинах з бюджетами бюджетної системи, обсяги централізованих капітальних вкладень з розрахунками і обґрунтуваннями по окремих позиціях і загальні показники зведеного бюджету України. Крім того, до проекту Закону про Державний бюджет України додаються необхідні інформаційні матеріали.

Аналогічні етапи проходить процес складання проектів бюджетів місцевих органів влади.

Другою ланкою бюджетного процесу є розгляд Верховною Радою проекту Закону про Державний бюджет України. З доповіддю про проект Закону виступає Міністр фінансів.

Проект Державного бюджету до винесення його на пленарне засідання Верховної Ради розглядається в її постійних комісіях. Верховна Рада затверджує:

- граничний розмір дефіциту Державного бюджету та джерела його покриття;
- суми доходів Державного бюджету відповідно до бюджетної класифікації;
- суми видатків Державного бюджету щодо кожного розпорядника коштів відповідно до бюджетної класифікації;
- суми дотацій, субвенцій та розміри відрахувань від регульованих доходів до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя;
- розмір оборотної касової готівки Державного бюджету.

До Державного бюджету включаються також доходи і видатки цільових загальнодержавних фондів; вони затверджуються по кожному фонду окремо. Це є третьою ланкою бюджетного процесу.

Слід відзначити, що Закон забороняє витратити кошти Пенсійного фонду на інші цілі, крім передбачених положенням про цей фонд.

Поточні витрати інших цільових загальнодержавних фондів (Чорнобильського, зайнятості) затверджуються Верховною Радою України в межах доходів цих фондів, однак видатки з цих фондів, які спрямовуються на розвиток даних фондів, можуть бути скорочені й направлені на фінансування інших статей Державного бюджету.

Затвердження республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів провадиться за поданням відповідних органів виконавчої влади Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими

ми радами народних депутатів. У разі, коли Верховна Рада Автономної Республіки Крим чи місцева рада народних депутатів не затвердить свій бюджет до 30 грудня року, що передує тому, на який складено бюджет, то набувають чинності ті показники бюджету, які подані на затвердження Урядом Автономної Республіки Крим чи виконавчим органом рад народних депутатів або відповідною державною адміністрацією.

Четвертою ланкою бюджетного процесу є виконання бюджетів. Касове виконання Державного бюджету здійснюється через установи Національного банку України, Державного експортно-імпортного банку України, Акціонерно-комерційного агропромислового банку "Україна", Акціонерно-комерційного банку соціального розвитку "Укрсоцбанк", Українського акціонерно-промислово-інвестиційного банку "Промінвестбанк". Названі банки здійснюють касове виконання державних позабюджетних фондів, крім Пенсійного, який обслуговує Акціонерно-комерційний банк "Аваль".

Раніше, до створення Державного Казначейства, розпорядником бюджетних коштів (перераховувало їх) було Управління по виконанню Державного бюджету Міністерства фінансів України. Постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 року за № 590 створено Державне Казначейство та одночасно ліквідовано Управління по виконанню Державного бюджету та Головне управління обслуговування державного зовнішнього боргу Міністерства фінансів України. Цією ж Постановою затверджено Положення про Державне Казначейство. Згідно з Положенням, Державне Казначейство:

- організовує виконання Державного бюджету і здійснює відповідний контроль за цим;

- здійснює управління наявними коштами Державного бюджету, в тому числі в іноземній валюті, та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, що установлені на відповідний період;

- здійснює фінансування видатків Державного бюджету;

- веде облік касового виконання Державного бюджету, складає звітність про стан виконання Державного та зведеного бюджетів;

- здійснює управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

- розподіляє між Державним бюджетом, бюджетом Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя відрахування від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

- здійснює контроль за надходженням і використанням коштів державних позабюджетних коштів.

У разі, коли в ході виконання бюджету рівень дефіциту бюджету перевищує встановлений або виникає значне зниження надходжень від доходних джерел, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради народних депутатів за пропозицією Кабінету Міністрів України та відповідних виконавчих органів або державних адміністрацій приймають рішення про запровадження пропорційного скорочення затверджених бюджетних видатків щомісячно по всіх статтях бюджету (крім статей, які визначить відповідна рада) до кінця бюджетного року. Пропорційне скорочення може бути запроваджено також тоді, коли в ході виконання бюджету його дефіцит не зменшується і, отже, фінансування передбачених бюджетних заходів стає неможливим.

Якщо Верховна Рада не прийме рішення про скорочення видатків бюджету при зростаючому дефіциті, то Президент України має право зупинити або скоротити фінансування окремих видатків, відповідним чином попередивши про це Верховну Раду України.

У своїй діяльності і Верховна Рада України, і відповідні місцеві ради часто приймають такі рішення, які зумовлюють скорочення надходжень або збільшення видатків по нижчестоячих бюджетах бюджетної системи. У таких випадках вони повинні передбачити джерела їх покриття. Тобто у разі, коли рада вищого рівня або її виконавчий орган у межах своєї компетенції приймає

рішення, яке зумовлює зменшення доходів або збільшення видатків бюджетів нижчого рівня, то кошти, необхідні для збалансування мінімального бюджету нижчого рівня, мають компенсуватися тим органом, який прийняв рішення, за рахунок коштів його бюджету або коштів, передбачених для цього Законом. Слід зазначити, що при визначенні нестачі коштів у бюджеті нижчого рівня не враховується вільний залишок коштів цього бюджету, який створився на початок поточного бюджетного року і який не було використано до моменту прийняття даного рішення.

Рішення вищих органів влади, які тягнуть за собою зменшення доходної бази або збільшення видатків бюджетів нижчого рівня, можуть бути не прийняті до виконання, якщо вони не забезпечені відповідними бюджетними коштами. Якщо в ході виконання бюджету вищий або нижчий орган влади чи управління приймає рішення з питань, що не входять до його компетенції, і це завдає збитків бюджету нижчого чи вищого рівня, то відшкодування цих збитків провадиться тим органом влади, який приймав рішення, за рахунок коштів його бюджету.

Виконання Державного бюджету провадиться за розписом доходів і видатків з поквартальним розподілом, що складається Міністерством фінансів відповідно до показників цього бюджету. Аналогічно складаються фінансовими управліннями розписи доходів і видатків з поквартальним розподілом бюджетів місцевих рад.

Усі бюджети бюджетної системи України виконуються по видатках у тих пропорціях щодо загальної суми видатків бюджетів, які затверджені відповідно Верховною Радою України і місцевими радами. Контроль за пропорційним фінансуванням здійснюється щоквартально.

Фінансування видатків з Резервного фонду Кабінету Міністрів здійснюється за постановою Кабінету Міністрів відповідно до обґрунтувань їх необхідності та екологічної ефективності.

Виконання бюджетів Автономної Республіки Крим чи місцевого органу влади провадиться Урядом Республіки чи виконавчим органом, тобто саме вони забезпечують надходження до бюджету всіх передбачених бюджетом доходів та ефективно витрачення бюджетних коштів.

При тимчасових розривах у виконанні доходів або необхідності збільшення видатків бюджетів виконавчі органи входять з клопотанням до вищих фінансових органів про надання позички на покриття тимчасових касових розривів, при цьому вони подають також гарантійні зобов'язання щодо погашення позичок в обумовлені строки в межах поточного бюджетного року.

У разі необхідності внесення змін щодо доходів і видатків відповідних бюджетів державні адміністрації та виконавчі органи місцевих рад можуть в межах наданих їм законом прав вносити зміни. Внесення змін, уточнень та доповнень до бюджетів протягом бюджетного року здійснюється в порядку, передбаченому Законом для затвердження відповідних бюджетів.

Вільний залишок коштів бюджету, що утворився на початок поточного бюджетного року, доходи бюджету, одержані додатково при виконанні бюджету, суми перевищення доходів над видатками, що утворюються в результаті збільшення надходжень до бюджету, а також економія у видатках — тобто будь-які вільні бюджетні кошти — вилученню не підлягають. Рішення про використання цих коштів приймає відповідний орган державної адміністрації, виконавчої влади або місцевого самоврядування з наступним затвердженням цих рішень відповідними радами.

Завершальною, п'ятою ланкою бюджетного процесу є складання і затвердження звіту про виконання Державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів місцевих рад народних депутатів.

Звіт про виконання Державного бюджету складає Міністерство фінансів України, а по нижчих бюджетах бюджетної системи це роблять відповідні фінансові ор-

гани. До звіту про виконання Державного бюджету України та інших бюджетів в обов'язковому порядку додається пояснювальна записка щодо всіх відхилень від затвердженого бюджету як по доходах, так і видатках.

Доповідь по звіту про виконання Державного бюджету на засіданні Верховної Ради робить Міністр фінансів України. По звіту приймається постанова про його затвердження.

З доповіддю по звіту про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим та областей, міст, районів виступають керівники відповідних фінансових органів. Після обговорення відповідні ради приймають рішення про затвердження звітів про виконання відповідних бюджетів.

Усі бюджети України, від Державного до сільського, є самостійними, а в сукупності складають зведений бюджет України. Звіт про його виконання робить Міністерство фінансів України на підставі звітів про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Зведений звіт надсилається до Верховної Ради України.

Затвержені радами бюджети всіх рівнів підлягають опублікуванню. Публікуються і звіти про виконання бюджетів.

ДОХОДИ І ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ

Глава I

ДОХОДИ БЮДЖЕТІВ

§ 1. Суть і значення доходів бюджету

Державні доходи — це грошові відносини з приводу розподілу вартості валового внутрішнього продукту, це частина внутрішнього валового продукту, що використовується державою для здійснення своїх функцій. Доходи формуються через податкові надходження від підприємств усіх форм власності та від населення. Вони об'єднуються у централізовані фінансові ресурси і зосереджуються, як правило, у державному бюджеті.

Основним джерелом формування фінансових ресурсів, акумульованих у державному бюджеті, є податки.

Суть податків криється насамперед у примусовому відчужуванні державою частини знову утвореної вартості.

Перехід до нової економічної системи пов'язаний з тим, що держава має прибутково регулювати нові економічні відносини, а це потребує гнучкої податкової політики, яка дає змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами товаровиробників, рядових сплатників податків. При переході до ринкової економіки повинні змінюватись як податкова система, так і методи обрахування й сплати податків. При цьому податкове законодавство розвинених країн має гнучкий механізм, що чітко реагує на зміни в економіці.

Світова практика свідчить, а наука доводить, що кризи виникають на основі перевиробництва товарів. Наша економічна криза виникла, проте, від голоду:

- на товари народного споживання;
- на найновіші технології та устаткування;

— на нестачу продуктів сільськогосподарського виробництва. Все це супроводилося дедалі зростаючим потоком грошових знаків.

Вийти із створеного положення можна тільки з допомогою залучення наукових знань і досвіду, чіткого додержання у господарській діяльності рекомендацій науки. Вже набутий досвід показує, що проблема переходу до ринкової економіки вимагає комплексності, нерозривності та взаємоув'язки при формуванні фінансів, державних доходів і податкової політики, а це висуває на передній план зміну структури управління. Реформа управління повинна йти шляхом поступової заміни адміністративно-командної системи на ринкову. Очевидно, просування до ринку забезпечує більше прав в управлінні місцевим органам влади і управління. Чим активніше йтиме процес приватизації, тим менше управлінських функцій залишиться у держави, вертикальні зв'язки заміняться горизонтальними. У цих умовах, не обмежуючи місцеві органи управління щодо управління фінансами, адміністративна система управління державними доходами і податковою політикою залишається необхідною аж до повного переходу на ринкову економіку, і це основна умова виходу із економічної кризи.

Таке становище, безумовно, позначається на формуванні дохідної бази бюджетів усіх ланок бюджетної системи.

Лібералізація цін вплинула як на доходи, так і на витрати бюджету. Розрахунки показали неможливість збалансувати місцеві доходи і видатки без виділення субвенцій, субсидій і дотацій.

Розглядаючи податкову реформу в Україні, зведену до заміни традиційного податку з обігу на податок на добавлену вартість і акцизний збір, ми бачимо спробу створити цілком нову систему податків, яка відповідала б соціально-економічним умовам перехідного періоду.

Усі розуміють необхідність формування податкової системи, яка повинна базуватися на досвіді науки і

практики нашої суворої дійсності. Податки не можуть бути інструментом швидкого й оперативного втручання у фінанси підприємств усіх форм власності та інших ринкових структур. Якщо ж податки зробити засобом швидкого втручання, то це призведе до ще більшої дестабілізації економіки.

Західні методи податкової політики відпрацьовувалися десятками й сотнями років, перше ніж стати системою податкового регулювання економіки. Ми ж маємо введення податку на доходи, заміну його на податок на прибуток, а потім введення податку на доходи і знову заміну на податок на прибуток, що не поліпшує економічного становища, а веде до його погіршення. Так, зміна податкового законодавства необхідна, але вона повинна спиратися на наукові й практичні дослідження і відповідати стратегічним цілям економічної політики.

В цілому удосконалення податкової політики повинно йти по трьох напрямках:

- фінансовому, через формування доходу бюджету;
- економічному, через вплив податкової політики на виробництво;
- соціальному, через вплив податкової системи на доходи населення.

Досвід останніх років свідчить, що як фінансові, так і економічні, а тим більше соціальні наслідки податкових реформ фактично не прогнозуються, а це є однією з причин напруженості в суспільстві.

При введенні нової податкової системи необхідно враховувати й складні взаємовідносини України з іншими державами. Україна фактично перебуває в замкнутому економічному просторі держав СНД. Не просто складаються відносини із західними державами. Це потребує: по-перше, хоча б погодження податкової політики; по-друге, уникнення подвійного або й потрійного оподаткування однойменних товарів; по-третє, потрібне погодження податкових ставок по конкретних податках. Недодержання цих положень може призвести до ще більшої напруги між державами СНД, або треба

буде вирішувати питання про надання пільг по податках на товари, які будуть надходити до цих країн.

Вступ України у світову ринкову систему вимагає переходу на нормативну економіку. Вихідним теоретичним принципом такої економіки є оптимум Парета. Аналізуючи його, англійський учений А. Пігу вивів нормативне положення про коригуючий фінансовий механізм, який забезпечує справедливий розподіл благ: податки з одних, виплати з бюджету — іншим.

Нормативна теорія державних фінансів має відгалуження — оптимальне оподаткування.

Пріоритет нормативного методу — в постійному критичному вивченні фінансового механізму для поліпшення стану державних фінансів, насамперед через реформування системи оподаткування.

Держава в особі органів управління зобов'язана гостро реагувати на зміну економічної ситуації і коригувати податкову систему. Можна зрозуміти бажання в умовах дефіциту бюджету посилити фіскальну сторону податкової політики, але це загрожує важкими наслідками, оскільки без стимулювання розвитку виробництва та підприємництва, фіскальна функція податків починає переважати над стимулюючою, що зрештою призводить до зменшення надходжень у бюджет.

Україна в період переходу до ринку повинна мати свою податкову систему, яка б враховувала кризовий стан економіки.

Що повинно бути об'єктом оподаткування: прибуток чи дохід? Верховна Рада приймає протилежні рішення з цього питання, все звелось до зростання доходів державного бюджету і обмеження доходів населення. Ясно, що оподаткування доходів — це оподаткування прибутку і фонду оплати праці, і якщо підприємство рентабельне, то воно зможе розрахуватись, а збиткове підприємство стане банкрутом.

Позитивним в податку на доходи є гарантія його надходження в державний і місцеві бюджети.

Є позитивні моменти і в податку на прибуток.

Проаналізувавши діючу систему оподаткування прибутку і доходів, можна зробити чіткий висновок, що при всіх їх позитивних і негативних якостях для України потрібен податок, який стимулює виробництво. Крім того, прийняття декретів, постанов і законів не забезпечує надходження коштів до бюджету, необхідно забезпечити чітке їх виконання. Цю функцію і виконує Державна податкова інспекція, але у її роботі бракує цілеспрямованості. Про це говорить той факт, що падає платіжна дисципліна, зростають недоїмки за звітні періоди.

§ 2. Склад і структура доходів бюджетів

Доходи бюджетів утворюються, як вже було сказано, за рахунок сплати фізичними і юридичними особами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, надходжень з інших джерел, встановлених законодавством України. Вони поділяються на доходи Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів.

Доходи Державного бюджету України формуються за рахунок: податку на додану вартість, акцизного збору, податку на прибуток підприємств усіх форм власності і підпорядкування (крім комунальних) у розмірах, визначених Законом про Державний бюджет України на наступний рік; надходжень від зовнішньоекономічної діяльності, доходів від приватизації державного майна та від його реалізації, кредитної плати за оренду майна цільових майнових комплексів загальнодержавної власності; внесків до Пенсійного фонду, фонду ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення та інших фондів, передбачених законодавством України; надходжень від внутрішніх позик; перевищення доходів над видатками Національного банку України; повернутих державних коштів (відсотків по державних позиках і кредитах та повернутих позик);

плати за спеціальне використання природних ресурсів та інших доходів, встановлених законодавством України.

У доходи республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських бюджетів зараховується: частина податків на додану вартість, акцизний збір, якщо це передбачено Законом про Державний бюджет України на наступний рік; податок на прибуток підприємств і організацій комунальної власності цього рівня; частина прибуткового податку з громадян; відрахування дотацій і субвенцій з Державного бюджету України, плата за землю у зазначених відсотках відрахувань та інші надходження, встановлені законодавством.

У доходи районних, міських (міст обласного підпорядкування) бюджетів в порядку, на умовах і в межах, вказаних законами України, зараховуються: податок на прибуток підприємств і організацій комунальної власності цього рівня; прибутковий податок з громадян у межах, визначених радою народних депутатів вищого рівня; плата за землю у розмірах, встановлених радою народних депутатів вищого рівня; податок на нерухоме майно громадян; місцеві податки і збори; частина доходів від приватизації державного майна, яка визначена радою народних депутатів вищого рівня; надходження від оренди цільових майнових комплексів, що перебувають у комунальній власності цього рівня; відрахування, дотації і субвенції, отримані з бюджету вищого рівня; інші надходження.

Доходи районних у місті бюджетів практично не відрізняються від доходів районних бюджетів.

Доходи міських (міст районного підпорядкування), селищних і сільських бюджетів також встановлюються залежно від податку на прибуток підприємств і організацій комунальної власності цього рівня; прибуткового податку з громадян у відсотках відрахувань; плати за землю в розмірах, передбачених законодавством; місцевих податків та зборів, а також відрахувань, дотацій

і субвенцій, отриманих з бюджету вищого рівня; інших надходжень.

Структуру доходів бюджету можна й необхідно визначати і за джерелами доходів, тобто державних доходів та закріплених за місцевими бюджетами інших джерел доходів. Вирішення цього питання повинно йти через структурну перебудову доходів держави, тільки на основі такої перебудови можна забезпечити стабілізацію і збалансованість як торгово-платіжного балансу, так і бюджету держави.

В цьому напрямі передбачають два шляхи.

По-перше, цілеспрямована підтримка структурної перебудови найбільш важливих для функціонування економіки галузей і виробництв державними коштами, кредитами, державними гарантіями державним інвесторам.

По-друге, перебудова виробництва відповідно до вимог ринку за рахунок власних коштів підприємств, кредитів і позичок.

Розв'язання цих проблем буде якісним лише при правильному виборі програм, без яких неможливий прорив в економіці за рахунок одержання добрих наслідків у короткі строки і без державної підтримки бюджетними коштами.

§ 3. Методи регулювання доходів бюджетів

Бюджет є вирішальною і провідною ланкою фінансової системи, через яку провадиться перерозподіл більшої частини національного доходу.

Бюджет об'єктивно необхідний для забезпечення існування держави, розвитку економіки і культури. Утворення централізованого державного фонду грошових коштів необхідне не тільки для задоволення фінансових потреб держави, воно викликане передусім економічними потребами.

Розвиток економічних відносин в умовах переходу до ринку, їх зміцнення і вдосконалення потребує підви-

щення ролі бюджету як системи економічних відносин розподілу і перерозподілу національного доходу через державні фінанси. При цьому не можна забувати, що бюджет не тільки виконує розподільчі функції, а й бере активну участь у створенні фінансових ресурсів держави.

Держава планує бюджет, його доходи і видатки, регулює через доходи всі бюджети за рахунок передачі їм загальнодержавних доходів.

Форми і методи бюджетної роботи та бюджетного планування змінюються, але бюджет завжди є об'єктивною необхідністю.

Було б великою помилкою сприймати державний бюджет як своєрідну касу: до неї, з одного боку, державні кошти надходять і з неї ж, з іншого боку, витрачаються на різні потреби держави. Таке сприйняття не дозволяє бачити головного — економічних відносин, які зумовлюють створення й використання централізованого фонду грошових коштів через бюджет. Необхідно пам'ятати, що за сухими цифрами бюджету стоїть реальне життя. Джерела надходжень коштів до бюджету, їх спрямування і використання у процесі розширеного відтворення визначаються системою економічних відносин, характером суспільних відносин, які становлять матеріальну основу фінансів.

Держава через бюджет акумулює велику частину національного доходу і фінансує народне господарство та увесь соціально-культурний розвиток, керує цими процесами, контролює додержання строгої економії коштів і зростання їх надходжень, а через них домагається скорочення дефіциту бюджету.

Структура доходів і видатків бюджету кожної держави визначається економічним ладом суспільства, природою і функціями держави. Наприклад, у державах з розвинутою ринковою економікою доходи бюджету формуються без безпосереднього зв'язку з виробничим процесом, через систему податків. Розмір доходів бюджету в них на наступний рік утверджується на основі приросту чи зменшення доходів на наступний рік порівняно з

минулим періодом, що пов'язано із введенням поправочного коефіцієнта, вирахованого на основі середніх даних за кілька років. У зв'язку з цим не можна порівнювати систему формування бюджетів розвинутих ринкових держав з бюджетом нашої держави, яка перебуває на порозі ринкової економіки, тому що у нас довгий час була пряма залежність між матеріальним виробництвом, де створювався національний дохід, і ростом державного централізованого фонду фінансових ресурсів. Відмова від практики фінансового планування доходів і видатків бюджету держави веде до тяжких наслідків — незбалансованості й різкого дефіциту бюджету.

Бюджетний дефіцит виникає в результаті незбалансованості економіки, зниження доходів і різкого зростання видатків, викликаних безгосподарністю. Ринкова економіка не може ліквідувати дефіцит бюджету, якщо не будуть вжиті дійові заходи щодо стабілізації економіки й вирівнювання видатків з доходами, а це потребує жорсткого режиму економії коштів, який повинні провадити всі владні і управлінські структури.

Форми участі органів влади й управління у процесах формування фінансів та бюджету різні, але спільним для них є управління податковою політикою, бюджетним фінансуванням і регулюванням усіх бюджетів — від державного до сільського.

У бюджетній системі України наявні різноманітні бюджети, а тому їх регулювання в умовах ринкової економіки — дуже складна справа. При цьому дається в знаки й те, що в літературі регулювання бюджетів освітлене недостатньо.

Можна виділити чотири форми регулювання бюджетів:

1. Централізована, здійснювана Мінфіном з метою вирівнювання можливостей одержання доходів і фінансування видатків усіма місцевими органами держави.

2. Децентралізована, основою якої є фінансова самостійність місцевих рад.

3. Забезпечення джерелами доходів усіх ланок бюджетної системи.

4. Забезпечення бюджетним фінансуванням усіх галузей народного господарства.

У Верховній Раді і на місцях йдуть суперечки щодо централізованої і децентралізованої форм регулювання доходів місцевих бюджетів.

Розширивши права і водночас підвищивши відповідальність місцевих рад за економічні результати діяльності (особливо у вирішенні соціальних і економічних питань), держава не підкріпила ради реальними джерелами доходів або ж фінансовою базою. Проте добре відомо, що без фінансів жодна влада не діятиме.

Фінансові кошти, як і раніше, нагромаджуються у державному бюджеті як загальнодержавні податки і обов'язкові платежі, господарем яких є Верховна Рада України, що розподіляє ці кошти між державою і місцевими органами влади у вигляді відрахувань.

Не можна забувати, що самостійність місцевих органів влади формується в умовах жорстокої фінансової кризи — дедалі більше зростаючого державного боргу України, бюджетного дефіциту та інфляції, яка є найбільш жорстокою формою фінансової кризи.

Таке положення з фінансами не дає змоги встановити стабільні нормативи відрахувань до місцевих бюджетів від загальнодержавних податків і обов'язкових платежів.

Для самостійного затвердження бюджетів необхідно, аби кожна рада народних депутатів мала на перспективу не тільки свої, закріплені за нею доходи, а й розміри відрахувань від загальнодержавних доходів і податків. До чого веде відсутність установлених таких нормативів, ми добре обізнані на прикладі затвердження бюджетів у зовсім недалекому минулому. Теоретично самостійні бюджети місцевих рад народних депутатів цілком і повністю залежать від загальнодержавних доходів, які будуть передані їм на черговий рік. Сама ж частка відрахувань визначається тільки після того, як Верховна Рада України схвалить Закон про Державний бюджет.

Відсутність механізму регулювання грошових надходжень населення і гіпертрофія частини економіки, зайнятої виробництвом товарів і послуг для населення, призвели до зменшення їх випуску, що збільшило незадоволений попит населення на товари і веде до ще більшого зростання цін.

Необхідно забезпечити регулювання витрат і формування прибутку залежно від галузі виробництва. При цьому не можна забувати про економічний розвиток районів, а саме про те, що в них домінує — промислова чи сільськогосподарська галузь, бо дохідні бази їхні дуже різні.

Сільськогосподарські області потребують додаткових вкладень фінансів на розвиток сільського господарства і соціально-культурної галузі.

В умовах сьогодення при формуванні місцевих бюджетів не може бути й мови про однаковий підхід до всіх областей, необхідно враховувати наявний економічний розвиток областей, міст, районів.

Нині бюджет України перебуває в тяжкому стані, відображаючи економічне і соціальне становище суспільства. Деформовано структуру народного господарства, падають якісні показники виробництва, знижується виробництво продукції, зростає матеріальна і вартісна незбалансованість, а збільшення доходів населення значною мірою перевищує зростання виробництва товарів, посилюється утриманство, невміння жити на основі наявних коштів. Постійно зростаючі видатки бюджетів усіх рівнів по вирішенню соціальних проблем та інших невідкладних завдань при зниженні виробництва товарів призвели до дедалі зростаючого дефіциту доходів рад усіх рівнів.

Це ще раз підкреслює необхідність централізації бюджету в одному органі — Міністерстві фінансів України, централізованого регулювання усіх бюджетів за рахунок загальнодержавних доходів і рівного фінансування усіх галузей.

Планування доходів бюджету всіх рівнів (загальнодержавного, обласного, міського, районного, селищного, сільського) відбувається при складанні проекту бюджету. Планування бюджету покликане визначити суму коштів, яка повинна бути залучена до бюджету для фінансування розвитку народного господарства, соціально-культурної сфери, утримання армії, органів влади і управління.

У процесі планування доходів усіх рівнів повинно бути забезпечено повне виявлення доходів по всіх джерелах їх створення.

При плануванні бюджету необхідно виходити з реалій сьогодення:

- підвищення цін;
- економічної кризи й інфляції;
- кризи неплатежів.

Виявлення джерел доходів та видатків бюджету, їх розподіл по галузях характеризують завершення першого етапу планування проекту бюджету, який потім виноситься на розгляд відповідних рад, при його прийнятті він набуває сили Закону.

Необхідно мати на увазі, що такі області, як Волинська, Сумська, Чернігівська та ін., — сільськогосподарські, належать до нечорнозем'я, мають недостатньо розвинуту промисловість, у зв'язку з чим цим областям десятки років щорічно в порядку перерозподілу з республіканського бюджету встановлювали підвищені відрахування від загальнодержавних дохідних джерел, вони отримували як дотацію, так і субвенцію.

Бюджетне регулювання застосовується при формуванні бюджетів шляхом виділення коштів по нормативах загальнодержавних податків нижче стоячим бюджетам для збалансування видатків, в яких відображається реальна потреба в коштах господарств і соціально-культурної сфери областей, міст, районів, селищ і сіл.

Якщо закріплені доходи від загальнодержавних податків, обчислені по нормативах, не покривають видатки, при затвердженні державного бюджету передбачається

для областей дотація, субвенція чи субсидія. Причому нормативи передбачаються у відсотках, а дотації, субвенції — в грошових одиницях.

Формування і регулювання бюджетів потребують збалансованості, а отже, мають опиратися на балансовий метод регулювання бюджетів. Поряд з даним методом регулювання бюджетів є ще такі методи: податковий, перерозподілу, дотації, субвенції, коефіцієнтів, нормативний.

Застосування того чи іншого методу бюджетного регулювання залежить від підстав складання бюджетів, тобто від того, які є кошти по доходах.

У час, що передував переходу до ринкової економіки, процес складання, як правило, починався з видаткової бази, а потім порівнювали видатки і доходи, не допускаючи перевищення доходів над видатками. Нині бюджет складають на основі прогнозних розрахунків доходів, і це правильно, але тут потрібні чіткі нормативи відрахувань від загальнодержавних джерел доходів у доходи бюджетів місцевих рад, що в умовах економічної кризи неможливо. Тому при регулюванні доходів необхідно поєднувати такі методи: *податковий метод* дає змогу мати платежі по встановлених нормативах і ставках; *метод перерозподілу* дає змогу через нормативи відрахувань регулювати бюджети і при незбалансованості дохідної і видаткової частин бюджету провести збалансування через *метод дотацій та субвенцій*.

Нормативний метод застосовується в усіх випадках, коли доходи в бюджет від податків та інших платежів встановлюються по нормативах.

Метод коефіцієнтів використовується широко. Зростання цін (причому неодноразове) на товари першої необхідності та іншу продукцію, а також ріст заробітної плати в бюджетних установах регулюються через коефіцієнти, а тому й розрахунки бюджету провадяться із застосуванням коефіцієнтів.

Завершальним етапом бюджетного регулювання є збалансованість бюджетів по доходах і видатках, тобто застосовується *балансовий метод*.

Таким чином, при плануванні місцевих бюджетів необхідно виходити з економічного розвитку областей, особливо при регулюванні їхніх бюджетів.

За економічним розвитком можна виділити чотири категорії областей.

До першої повинні бути зараховані ті, у яких найбільш розвинутий промисловий потенціал, тому вони мають більші суми надходжень податків у бюджет, відтак відсотки відрахувань від загальнодержавних податків, які залишаються у їхньому розпорядженні, будуть менші.

У другій категорії областей економічний розвиток дещо менший, що потребує більшого відсотка відрахувань.

Третя категорія — це області, які мають доходи, що не забезпечують видатків, тому потребують дотацій, субвенцій.

Четверта категорія — це міста, які потребують особливої уваги.

Розподіл областей за економічним розвитком дає змогу:

- спростити систему державного регулювання їхніх бюджетів;
- визначитися з розвитком їхнього промислово-виробничого потенціалу, особливо щодо виробництва товарів;
- запровадити рівнонапружене планування роботи галузей промисловості і сільського господарства й розвиток соціальної інфраструктури.

Глава II

ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ

§ 1. Суть і розподіл видатків

Формування бюджетних видатків починається на стадії планування, за основу береться очікуване виконання бюджету по видатках за попередній період.

Звітні дані про виконання бюджетів по видатках, що є у розпорядженні як Міністерства фінансів України, так і у фінансових органів, як правило, за півріччя, доповнюються оцінкою очікуваного виконання показників по видатках за період, який залишається до кінця року. Аналіз звітних показників і оцінка перспективи до кінця року дають змогу визначити очікуване виконання бюджету по видатках. Із одержаних видатків виключаються ті, яких не буде у плановому році. Наприклад, у поточному році проведені витрати по підготовці і проведенню ювілейного свята “У сім’ї вільній новій”, це витрати поточного року, які не будуть передбачатися у бюджеті наступного року.

Для складання розрахунків по видатках бюджету Міністерство фінансів направляє міністерствам і відомствам форми та вказівки щодо складання фінансових планів і кошторисів та їх подання для складання балансу бюджету за укрупненими показниками, проектів зведених фінансових планів і кошторисів, що й стає проектом бюджету, який з необхідними розрахунками подається Кабінетові Міністрів України, а після розгляду й уточнень Кабінетом Міністрів вноситься на розгляд спочатку постійних комісій, а потім і Верховної Ради. Розгляд, уточнення та внесення змін до проекту бюджету депутатами, постійними комісіями і наступний розгляд проекту бюджету Верховною Радою (а місцевих бюджетів — відповідними місцевими радами) є повноваженнями лише рад усіх рівнів, і через використання цього права, вносячи зміни, доповнення або вилучення, зменшуючи чи збільшуючи видатки (як і доходи), ради керують роботою по складанню і регулюванню бюджетних видатків.

Бюджетні видатки мають певний економічний зміст, зумовлений суспільним способом виробництва, природою та функціями держави, вони відіграють вирішальну роль у задоволенні потреб соціально-економічного розвитку країни.

Україна має в державній власності окремі галузі і підприємства по виробництву товарів загальнодержавно-

го значення, які потребують коштів на реконструкцію та оновлення. Тому видатки її бюджету направляються не тільки на утримання соціально-культурної сфери, органів державної влади і управління, оборону, а й на фінансування народного господарства — державне капітальне будівництво, благоустрій тощо.

Регулювання бюджетних видатків знаходить своє конкретне вираження в цільовому направленні бюджетних коштів. Найважливішим принципом планування бюджетних видатків є додержання пропозицій розподілу коштів із врахуванням реальної необхідності в них. Видатки бюджету (як і доходи) на наступний рік до поточного року планувалися із врахуванням результатів виконання бюджету за минулий рік або період із визначенням коефіцієнта зростання. Це дає змогу обґрунтувати доцільність збільшення бюджетних видатків і правильно спланувати їх на майбутнє. Це загальна практика.

У цьому зв'язку важливого значення набуває розробка науковообґрунтованих норм витрачання бюджетних коштів по статтях видатків. Норми розробляються на основі загального принципу розподілу бюджетних коштів, який забезпечує рівні умови щодо задоволення соціально-культурних потреб населення. Практично це досягається шляхом диференціації норм по областях, містах і районах із врахуванням їхніх економічних особливостей: промислова чи сільськогосподарська це область, постраждала та чи інша область, місто, район від аварії на Чорнобильській АЕС тощо.

Плануючи бюджетні витрати, держава (або регіон) керує усім бюджетним процесом. Тут принагідно підкреслити, що плануються видатки відповідно до *бюджетної класифікації* групування видатків і доходів по галузях та видах витрат, така класифікація має бути науковообґрунтованою, і це є запорукою оптимального складання усіх бюджетів.

Хоча в умовах ринкової економіки всі бюджети самостійні — від державного до сільського, однак планування і доходів, і видатків різних ланок бюджетної си-

стеми зберігається, бо інакше не можна збалансувати різні бюджети. Це здійснюється за рахунок встановлення регулюючих джерел державних доходів бюджету, або дотацій, субвенцій, відповідно зберігається й залежність нижчестоячих бюджетів від вищестоячих, бо останні встановлюють норматив відрахувань від загальнодержавних доходів.

Заслугує на увагу й думка науковців про збереження до повного переходу на ринкову економіку системи централізації бюджетних коштів, яка існувала досі, щоб через бюджет керувати економічним і соціальним розвитком, чітко проводити лінію на стабілізацію економіки й вихід із кризи.

Витрати бюджету визначаються у порядку, вказаному законодавством, із врахуванням наявних фінансових ресурсів та спрямовуються передусім на виконання загальнодержавних програм і на реалізацію закону “Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу у народному господарстві України”, конверсію військового виробництва, на утримання армії, соціально-культурної сфери та наукових установ, соціальне забезпечення, дотації по окремих видах послуг, які надаються населенню за регульованими цінами, та інші витрати (плата за електроенергію, комунальні послуги).

При цьому виникає проблема, яка вимагає рішення, вона стосується витрат місцевих бюджетів, включаючи Автономну Республіку Крим, області й міста Київ та Севастопіль, які мають власні закріплені дохідні джерела, значно менші від необхідних.

Більшість міських рад, на території яких розвинута промисловість, мають достатню прибуткову базу й можуть забезпечити витрати, а ті, у яких прибуткова база відсутня або дуже невелика, потребують допомоги.

Таке становище може призвести до того, що більшість обласних і районних бюджетів, особливо сільськогосподарських регіонів, у зв'язку з відсутністю достатніх дохідних джерел і дотацій не зможуть фінансувати навіть першочергові видатки по утриманню установ

освіти, охорони здоров'я, культури та інших бюджетних установ.

Вирішується це питання за рахунок відрахувань від загальнодержавних податків і зборів у місцеві бюджети в межах нормативів, затверджених Верховною Радою.

У Державному бюджеті враховуються й кошти на рахунках спеціальних фондів. Таким є фонд для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, кошти якого направляються на реалізацію державної програми і законів України з питань соціального захисту учасників ліквідації аварії.

У міру просування до ринку будуть скорочуватися видатки держави на фінансування промисловості — дотації збитковим підприємствам і організаціям державної власності. Скорочуються й видатки на утримання житлово-комунального господарства.

Сільське господарство як найважливіша галузь народного господарства, навіть із врахуванням широкого розвитку фермерських господарств, вимагає додаткових вкладень.

Необхідно мати на увазі, що основними принципами бюджетного фінансування сільського господарства (та і в цілому народного господарства) є:

- безповоротність бюджетних асигнувань;
- цільове спрямування коштів;
- фінансування, до переходу до ринкової економіки, по фактично виконаних планах закупок, а тепер — ще й у межах одержаних доходів;
- здійснення фінансового контролю за використанням бюджетних ресурсів з метою одержання державної фінансової дисципліни.

З огляду на лібералізацію цін і перехід до ринкової економіки, а також жорстоку фінансову кризу провадиться переведення житлового господарства на самостійність за рахунок приватизації житлового фонду та збільшення квартирної плати, а також вартості послуг у будинках державного житлового фонду.

Витрати на благоустрій міст і селищ залишаються і включають:

- капітальні вкладення;
- витрати на капітальний ремонт;
- витрати на поточне утримання споруд і благоустрій.

Витрати по капітальних вкладеннях (на очисні споруди, будівництво шляхів і тротуарів, газифікацію, електрифікацію тощо) проводяться як за рахунок бюджету, так і з залученням коштів підприємств, організацій усіх форм власності відповідно до програм, затверджених радами народних депутатів.

Витрати на капітальний ремонт об'єктів благоустрою проводяться за рахунок бюджету і визначаються відповідно до встановлених норм по видах видатків — шляхи, тротуари, водопроводи, каналізація, вуличне освітлення тощо відповідно до кошторису.

Поточне утримання об'єктів міського благоустрою — санітарна очистка вулиць і тротуарів, вуличне освітлення і т. п. — проводиться за рахунок коштів відповідних бюджетів на основі кошторисних розрахунків.

Поряд з цим у бюджеті передбачаються витрати на капітальні вкладення не тільки щодо споруд благоустрою, а й на будівництво об'єктів промисловості, необхідних державі, житла, об'єктів соціальної інфраструктури тощо.

Навіть в умовах економічної кризи не можна економити кошти, спрямовані на утримання соціально-культурної сфери. Це видатки на освіту, охорону здоров'я, фізичну культуру й соціальне забезпечення. Вони, як правило, не мають власної прибуткової бази і утримуються за рахунок бюджету по щорічно складених кошторисах видатків конкретної установи, де відображаються: напрям використання коштів по статтях витрат і поквартальний їх розподіл. Розмір видатків по кошторисах визначають, виходячи з планових показників, які характеризують обсяг діяльності — мережу, штати, контингенти, наприклад, кількість лікарень, ліжок у них та ліжкоднів, кількість шкіл, класів у них і учнів, кількість дітей і дітоднів у дитячих дошкільних закладах.

В умовах дефіциту особливо важливого значення набуває жорсткий режим економії у витрачанні бюджетних коштів, у зв'язку з цим фінансування провадиться не в сумах, передбачених у кошторисах, а по мірі виконання показників по мережі, штатах, контингентах і забезпеченнях видатків на заробітну плату, харчування, медикаменти, стипендії й обмеження видатків на суто господарські потреби, поточний і капітальний ремонт, придбання обладнання й інвентарю та інших видатків.

Зупинимося на нормативному плануванні кошторисів видатків. Для прикладу візьмемо дитячий садок. Показники по мережі і контингентах визначають з огляду на мережу або контингент на початок планованого року (наприклад, 360 дітей) і на 1 серпня (396). Середньорічна кількість дітей визначається за формулою:

$$+ \frac{K(\text{середньорічна}) = K(\text{на початок року}) + [K(\text{на 01.08}) - K(\text{на початок року}) \cdot X \text{ місяців з 01.08 по 31.12.}]{12 \text{ місяців}}$$

Підставивши цифрові значення, маємо

$$K = 360 + \frac{(396 - 360) \times 5}{12} = 375 \text{ дітей.}$$

Тобто, виходячи із середньорічної кількості дітей (375), необхідно розрахувати витрати харчування. При цьому треба мати на увазі, що до інфляції діяли як натуральні, так і грошові норми витрат на одну дитину і, як правило, додержання цих норм було непорушним законом. При відсутності стабільності цін грошові норми додержуватися не можуть, бо діти будуть голодні у школах-інтернатах, лікувальних та інших установах, а тому необхідно додержуватись натуральних норм.

Нормування витрат бюджету проводиться як по натуральних — матеріальних, так і по грошових нормах.

Натуральні, або матеріальні, норми відображають розміри витрат матеріалів, палива, електроенергії, продуктів харчування, води і т. д. на плановану одиницю у натуральному виразі. Наприклад, витрати умовного палива (вугілля, газ, торф, дрова) на 1 кубометр будівлі або

денна кількість продуктів харчування на одну дитину в дитячих садках чи хворого у лікувальному закладі.

Грошові норми визначають також розміри коштів, необхідних на харчування дітей, хворих з розрахунку на день та на паливо, електроенергію, воду і т. п. Нині грошові норми є суто розрахунковими, бо постійне підвищення цін веде до неможливості їх прямого застосування, а тому вони виступають узагальненим показником для складання кошторисів витрат.

Нормативне планування бюджетних коштів є необхідною умовою життєдіяльності бюджетної установи. Воно регулює розподіл коштів і ставить всі бюджетні установи у рівні умови; наприклад, діти у яслах-садках Сумської, Львівської чи Одеської областей (ана-логічно у лікарнях, школах і т. д.) забезпечені однаковими коштами на харчування, м'який інвентар, різниця можлива лише за рахунок благодійності, шефства тощо.

Практично всі витрати бюджету формуються відповідним чином. Так, по заробітній платі виплати формуються: по лікарнях з огляду на кількість ліжкоднів і відділень та специфіку останніх. Так само визначається кількість лікарів середнього й молодшого медперсоналу, при цьому враховується стаж їх роботи. По школах — виходячи із класів-комплектів і кількості учнів, розраховують кількість навчальних ставок на вчителя, а під них встановлюється завантаженість на вчителя плюс доплати за перевірку зошитів, класне керівництво і т. д. Аналогічний порядок і по інших установах: або розрахунково, або за типовими штатами. І інші норми обсягу діяльності є однаковими в усіх установах. Наприклад, одна прибиральниця на 400 квадратних метрів площі, яку необхідно прибирати.

Визначивши кількість працівників по тій чи іншій установі за тарифними ставками або схемами посадових окладів, визначають ставку або посадовий оклад того чи іншого працівника.

Усі витрати бюджетних установ групуються по статтях: стаття 1 — заробітна плата; стаття 2 — нарахування

на заробітну плату; стаття 3 — канцелярські і господарські витрати і т. д.

При плануванні видатків бюджетів усіх ланок враховується, що:

— неможливо економити на харчуванні, медикаментах, стипендіях, бо це позначиться на здоров'ї дітей, хворих, студентів;

— економія на придбанні устаткування, м'якого і твердого інвентаря призведе зрештою бюджетні установи до ліквідації, адже лікувальні заклади, скажімо, і так мають злиденне існування. Відсутність лікувальної і діагностичної апаратури, постільної білизни, а то й ліжок і т. п. істотно знижує рівень їх функціонування;

— занехаяння поточного і капітального ремонтів будівель і споруд призведе до їх розвалу.

В умовах дефіциту бюджету всі без винятку бюджетні установи обмежені у видатках до краю.

Проте брак коштів для фінансування бюджетних установ змушує все-таки економити кошти. Така економія можлива і вже випробувана. Наприклад, лікарні перейшли на роботу з використанням за бажанням хворого денного стаціонару. Його суть у тому, що хворий, направлений на лікування у лікарню, розміщується у палату, має ліжко і одержує курс лікування з ранку й до вечора, вечером іде додому, а наступного ранку повертається для продовження курсу лікування. Безумовно, такий метод застосовується до тих хворих, які за своїм станом і курсом лікування не вимагають цілодобового перебування у лікарні.

Статистика свідчить, що таких хворих у середньому — 30 %. Економія забезпечується на заробітній платі лікарів і медперсоналу, бо відсутнє чергування, а також на сніданках і вечереях згаданих хворих. По медикаментах економії немає. В цілому економія невелика, але вона становить до 10 % бюджетних коштів.

Ринок не терпить застою, у зв'язку з цим не тільки у медицині, а й у народній освіті знаходять шляхи виживання в умовах недостатності бюджетних коштів. Так,

майстерні МПТУ і СПТУ, учбові комбінати шкіл стали виробничими цехами по виробництву меблів, станків і т.п. За рахунок бюджетних коштів розпочалося будівництво невеликих ферм, освоюються земельні ділянки із розрахунку повного забезпечення як професійно-технічних училищ, так і шкіл крупами, овочами, і це веде до здешевлення вартості харчування.

Інший приклад: ідальні при школах раніше обслуговувалися підприємствами асоціації торгівлі та споживчої кооперації, тепер вони взяті школами на свій баланс і обслуговуються найманими робітниками, а це значно здешевлює харчування.

Такі заходи сприяють розвиткові економіки, її стабілізації.

Стабілізація економіки і її поступальний розвиток є гарантією дохідності бюджету. Розвиток економіки дасть змогу забезпечити виконання доходів бюджету, звідси з'являться необхідні кошти й для видатків бюджетів усіх рівнів.

Отже, розподіл видатків між бюджетами повинен проводитись тільки на основі Закону про бюджетну систему та інших законів. До Державного бюджету не можуть бути включені видатки, не передбачені законами України.

Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні й видатки розвитку. В умовах спаду виробництва, коли необхідна жорстка економія коштів, поточні видатки є головними.

Поточні видатки — це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, не передбачених у видатках розвитку.

Видатки розвитку — це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субвенції та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

§ 2. Склад видатків і збалансованість бюджетів

Розвиток держави неможливий без створення необхідних умов утримання невиробничої сфери й розвитку виробництва, соціально-культурних закладів та заходів по їх утриманню; органів влади і управління; оборони та ін., що відображено в складі видатків Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

До видатків Державного бюджету належать:

фінансування загальнодержавних централізованих програм підтримання й підвищення життєвого рівня народу, заходів щодо соціального захисту населення;

фінансування здійснюваних державними установами та організаціями заходів у галузі освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення, що мають загальнодержавне значення;

фінансування виробничого і невиробничого будівництва, геологорозвідувальних, проектно-пошукових та інших робіт, що здійснюються відповідно до загальнодержавних програм;

фінансування оборони;

фінансування охорони навколишнього природного середовища;

утримання правоохоронних і митних органів, податкової служби, захисту прав споживачів та контрольно-ревізійної служб;

утримання органів законодавчої, виконавчої, судової влади й прокуратури;

здійснення зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної діяльності;

дотації, субвенції, що передаються з Державного бюджету України до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя;

виплати всіх видів пенсій, видатків, спрямованих на захист громадян, постраждалих від Чорнобильської ката-

строфи, виплати допомоги по безробіттю, витрати на професійне навчання вивільнюваних працівників і незайнятого населення та заходи для створення додаткових робочих місць;

утворення державних матеріальних і фінансових резервів;

обслуговування внутрішнього й зовнішнього державних боргів та їх повернення;

інші заходи, що фінансуються з Державного бюджету України відповідно до законів України.

У Державному бюджеті України передбачається резервний фонд Кабінету Міністрів України у розмірі до двох відсотків від обсягу видатків Державного бюджету для фінансування невідкладних витрат у народному господарстві, соціально-культурних та інших заходів, що не могли бути передбачені під час затвердження Державного бюджету.

У Державному бюджеті понад передбачені видатки утворюється оборотна касова готівка в розмірі до двох відсотків загального обсягу видатків бюджету. Оборотна касова готівка може бути використана протягом року на покриття тимчасових касових розривів і повинна бути відновлена у тому самому році до розмірів, установлених під час затвердження Державного бюджету.

Склад видатків республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів витікає із заходів, які проводяться за рахунок бюджетних коштів на всіх адміністративних територіях. У згрупованому вигляді їх можна відобразити у видатках на:

фінансування установ та організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжних організацій, соціального забезпечення і соціального захисту населення, що перебувають у підпорядкуванні виконавчих органів влади Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, а також соціально-культурних заходів відповідно до покладених на ці органи влади функцій;

утримання органів влади Автономної Республіки Крим, місцевих органів державної влади і самоврядування;

фінансування підприємств та господарських організацій, що входять до складу місцевого господарства, а також природоохоронних заходів;

інші заходи, які фінансуються відповідно до законодавства України з республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів.

У республіканському бюджеті Автономної Республіки Крим, обласних, міських (міст Києва і Севастополя та міст обласного підпорядкування) і районних бюджетах утворюються резервні фонди уряду Автономної Республіки Крим, виконавчих органів обласних, міських (міст Києва і Севастополя та міст обласного підпорядкування), районних рад народних депутатів у розмірі до одного відсотка від обсягу видатків кожного з відповідних бюджетів для фінансування невідкладних заходів, які не могли бути передбачені під час затвердження зазначених бюджетів.

У республіканському бюджеті Автономної Республіки Крим, обласних, міських, районних, селищних, сільських бюджетах також утворюється оборотна касова готівка. Оборотна касова готівка може бути використана протягом року на покриття тимчасових касових розривів і повинна бути відновлена у тому ж році до розмірів, установлених під час затвердження відповідного бюджету.

Розмежування видів видатків між бюджетами, що входять до складу бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, здійснюється відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст Києва і Севастополя) радами народних депутатів та районними і міськими (міст з районним поділом) радами народних депутатів.

Наведені видатки бюджетів усіх рівнів повинні формуватися, виходячи з наявних коштів у дохідній частині бюджетів, тобто повинна чітко дотримуватись збалансованість бюджетів усіх ланок, що є необхідною умовою

бюджетної політики. Незбалансованість веде до дефіциту бюджету.

Дефіцит бюджету — перевищення видатків над доходами.

Надлишок бюджету — перевищення доходів над видатками.

Вже тривалий час державний і місцевий бюджети затверджуються з дефіцитом. Граничний розмір дефіциту всіх рівнів та джерела його покриття затверджуються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим, радами народних депутатів під час затвердження відповідних бюджетів.

Уже стало правилом, що дефіцит бюджету при затвердженні бюджету тієї чи іншої ланки бюджетної системи не повинен перевищувати видатків розвитку. Таким чином, в разі наявності дефіциту бюджету фінансуються передусім поточні видатки. Держава, керуючись принципом першочергового фінансування поточних витрат, припиняє фінансування витрат на відтворення для збереження витрат на охорону здоров'я, освіту й інші заходи, спрямовані на створення необхідних умов життєдіяльності населення.

§ 3. Кошторисний порядок фінансування видатків бюджетів

Для виконання своїх функцій держава повинна мати значні грошові кошти, які утворюються за рахунок надходжень податків від населення, підприємств і організацій усіх форм власності та надходжень інших неподаткових платежів. У своїй сукупності ці кошти створюють фонд грошових коштів або доходи Державного бюджету і бюджетів місцевих рад народних депутатів.

Побудова ринкової економіки відбувається в умовах інфляційних процесів, спаду виробництва, кризи платежів, що зменшує надходження до бюджетів усіх рівнів по відношенню до запланованих. Відповідно Державний бюджет як основний фінансовий план держави — це не

реальний план, а лиш припущення про надходження доходів і напрями їх використання. Нереальність запланованих надходжень доходів бюджету потребує скорочення видатків на розвиток господарства, передусім інвестицій, на впровадження новітніх технологій і обладнання у виробництво.

В умовах кризи платежів та ненадходжень доходів у бюджет у визначених розмірах держава вимушена направляти кошти на поточні видатки. Першочергове значення має підтримка галузей невиробничої сфери, тобто поточні видатки на утримання закладів освіти, охорони здоров'я, на соціальне забезпечення, захист постраждалого від наслідків Чорнобильської катастрофи населення та інші заходи.

Тягар кризи платежів і ненадходжень податків зазнають усі бюджети бюджетної системи, від чого страждає в першу чергу національно-культурна сфера. Скорочуються видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення та інші заходи у невиробничій сфері.

Повністю або частково скорочуються видатки по бюджету розвитку: капітальні вкладення, житлово-комунальне господарство та ін.

Державні капітальні вкладення у розвиток галузей і структурну перебудову економіки передбачають, як правило, вкладення коштів у розвиток агропромислового комплексу, вугільної промисловості, атомної енергетики, нафтогазового комплексу, транспорту та інші пріоритетні напрями.

Ефективність капітальних вкладень визначається шляхом визначення приросту видобутку вугілля, нафти, газу, електроенергії тощо на одну гривню асигнувань на капітальне будівництво.

Будівництву, як специфічній галузі, притаманні особливості: порівняно тривалий період будівництва, будівництво провадиться тільки на основі проектно-кошторисної документації, затвердженої в установленому порядку. До проектно-кошторисної документації

включаються: проектне завдання з кошторисно-фінансовими розрахунками та робочі креслення з кошторисом.

Проектне завдання розробляється з метою окреслення основних технічних рішень, які забезпечують досягнення високих техніко-економічних показників як в ході будівництва, так і в ході експлуатації побудованих основних фондів. На стадії розробки проектних завдань по показниках та нормативах визначається кошторисна вартість будівництва об'єктів.

Залежно від призначення та складу будівництва проектування виконується в одну, дві або три стадії.

При проведенні будівництва нескладних у технічному плані об'єктів застосовується одностадійне проектування. В такому разі до проекту входять коротка пояснювальна записка, генеральний план, робочі креслення із кошторисами до них, а також зведені кошторисно-фінансові розрахунки по окремих роботах та витратах.

При проектуванні будівництва, розрахованого на дві стадії, яке нині досить поширене, розробляються проектні завдання з кошторисно-фінансовими розрахунками до них, робочі креслення й кошториси до них. По будівництву у три стадії розробляються проектні завдання, технічні проекти, у яких уточнюються дані проектних завдань і робочих креслень. Але незалежно від того, в якому порядку провадиться проектування будівництва, невід'ємною частиною проекту є кошторис, який складається на основі робочих креслень, де визначаються грошові кошти, необхідні для виконання будівництва по окремих напрямках будівництва та об'єктах. Кошториси необхідні для обліку виконаних обсягів робіт та розрахунків між замовником і підрядчиком.

Фінансування об'єктів будівництва провадиться за такими принципами:

- наявність коштів на будівництво, затверджених у бюджеті чи фонді;
- наявність проектно-кошторисної документації, затвердженої у встановленому порядку;

— цільове використання коштів у межах, затверджених щорічними і кошторисними асигнуваннями за фактично виконані обсяги робіт.

Фінансування житлово-комунального господарства провадиться за рахунок як Державного бюджету, так і бюджетів місцевих рад народних депутатів.

Україна провадить чітку політику поступової передачі житлового фонду держави через приватизацію квартиронаймачам та політику оплати ними вартості комунальних послуг. При цьому ще досить значними залишаються видатки держави на оплату витрат по водопостачанню, опаленню, електроенергії, санітарного й технічного обслуговування житлових будинків.

Житлові господарства провадять свою діяльність на основі господарсько-фінансових планів та кошторисів експлуатаційних доходів і видатків.

Важливими розрахунками до проекту бюджету для одержання видатків є обґрунтування через фінансові розрахунки доходів і видатків по кожному виді видатків і в цілому по господарству.

Сума експлуатаційних доходів і видатків визначається на основі даних про середньорічну експлуатацію житлової площі та інших приміщень і розрахунків доходів й видатків на 1 м² площі.

Доходи від квартирної плати вираховуються по ставці на 1 м².

Розрахунки квартирної плати перевіряються по даних про житлову площу, яка перебуває в експлуатації на початок року, враховуються також введення в експлуатацію нового житла й вибуле житло.

Арендна плата в доходах житлових господарств за нежилі приміщення враховується по ставках, встановлених місцевими органами влади.

Основою для планування експлуатаційних видатків служать техніко-економічні показники та нормативи. Для визначення видатків на утримання житлових організацій по окремих видах затрат застосовується нормативний метод.

У розрахунках до проектів бюджетів на утримання апарату управління й обслуговуючого персоналу житлових організацій видатки визначаються по нормативу на 1 м² середньорічної експлуатованої житлової площі. Витрати на поточний ремонт передбачаються у розмірі не більше 1 % загальної вартості житлового господарства. Витрати на капітальний ремонт плануються у межах амортизаційних відрахувань і складаються із двох частин: обсягу витрат та джерел фінансування.

Обсяг витрат на капітальний ремонт житлового фонду планується з огляду на середньорічну вартість житлового фонду і середній розрахунок відсотків амортизаційних відрахувань. Норми таких відрахувань на капітальний ремонт житлового фонду встановлюються у відсотках до балансової вартості будівель відповідно до їх класифікації — кам'яні, цегляні, дерев'яні, змішані та ін.

При визначенні джерел фінансування капітального ремонту житлових будинків виходять із суми коштів з доходів житлового господарства, які направляються на ці цілі, а кошти, яких бракує, плануються в бюджеті як асигнування із бюджету.

Потреби житлового господарства в бюджетних коштах розглядаються по галузі в цілому шляхом визначення доходів, які можуть бути направлені на будівництво житла та капітальний ремонт. При цьому кошти, яких бракує, одержують з бюджету разом із видатками на газифікацію житлового фонду.

Розрахунки по комунальних підприємствах до проекту бюджету роблять на основі визначення насамперед прибутків. Показники прибутків комунальних підприємств залежать від виробничо-експлуатаційної діяльності, тарифів (цін) на продукцію і послуги та їх собівартості.

Показники виробничої діяльності комунальних підприємств різні:

— для водопровідних станцій програма встановлюється у тис. куб. м води;

— для електричних мереж — у тис. кВт/год електроенергії;

- газових мереж — тис. куб. м газу;
- по тепломережах — у тис. кал. тепла;
- по трамвайних і троллейбусних управліннях — у тис. перевезених пасажирів та інших показниках, залежно від виду діяльності.

На основі цих показників встановлюють тарифи і калькуюють собівартість послуг. Тарифи на послуги багатьох комунальних підприємств не однакові. Єдині тарифи встановлені в цілому по державі за проїзд в автобусах, трамваях, троллейбусах, метро та за електроенергію, газ.

Собівартість одиниці комунальних послуг коливається залежно від галузі. На підприємствах з високим технічним обладнанням собівартість нижча, в малих підприємствах — вища, а тим більше у селищах і невеликих містах.

Для визначення прибутків чи збитків комунальних підприємств при розрахунках видатків бюджету використовують кошторис витрат і калькуляцію на одиницю послуг.

Прибуток чи збиток комунальних підприємств визначають як різницю між валовими доходами та валовими видатками.

Головну статтю витрат по комунальному господарству становлять витрати на комунальний благоустрій міст і селищ.

Видатки на комунальний благоустрій включають: капітальні витрати, витрати на капітальний ремонт і видатки на поточні витрати по утриманню споруд.

Видатки на капітальне будівництво доріг, тротуарів, мостів, водозаборів та інших об'єктів міського господарства плануються на основі проектно-кошторисних витрат у межах бюджетних асигнувань та залучених коштів.

Видатки на капітальний ремонт споруд міського благоустрою визначають відповідно до встановлених норм по видах споруд.

Витрати по капітальному ремонту споруд провадяться у межах асигнувань, передбачених бюджетом, згідно з кошторисом видатків та залучених коштів.

Кошториси видатків на поточний ремонт споруд міського благоустрою повинні відповідати коштам, закладеним у бюджеті.

По всіх видах благоустрою повинні забезпечуватись перевірки обсягів робіт та їх вартості за одиницю послуг.

При затвердженні видатків по укрупнених показниках використовують дані про розмір площ, міських вулиць і проїздів на основі фактичних витрат у минулому році.

При плануванні видатків бюджетів місцевих рад передбачаються видатки на ремонт споруд і благоустрій сільських райцентрів та робітничих селищ з огляду на середній розмір видатків на одну адміністративну одиницю.

Видатки на науку, освіту, охорону здоров'я, культуру належать до поточних видатків бюджету. Названі галузі практично не мають доходів і свою діяльність провадять на основі видатків відповідних бюджетів. Розміри видатків на їх утримання визначаються спеціальними документами — кошторисами. Відтак фінансування видатків по цих установах називається *кошторисним*.

Кошторис — це основний документ, який визначає обсяг, цільове направлення і щоквартальний розподіл коштів, направлених із бюджету на утримання установ.

Усі установи, які фінансуються в кошторисному порядку, належать до *бюджетних*.

В умовах економічної кризи особливого значення набуває пошук ділових шляхів стабілізації економіки та відтворення виробництва. Вирішити дане питання неможливо без залучення науковців, а це потребує державної підтримки як центру фундаментальних досліджень — Національної академії наук України, науково-дослідних інститутів, так і вищих учбових закладів, які забезпечують висококваліфікованими кадрами і виробничі, і невиробничі галузі.

Показниками планування видатків бюджету по вищих навчальних закладах виступають прийом і випуск студентів у кількості, встановлюваній Міністерством освіти України. Вони фінансуються з Державного бюджету, за винятком педагогічних ВУЗів, які фінансуються з місцевих бюджетів, як правило, обласних.

Спеціальні навчальні заклади (технікуми, коледжі) фінансуються з обласних бюджетів, крім відомчих — Національного банку України, Міністерства фінансів України та ін.

Професійно-технічні училища фінансуються в основному з обласних бюджетів.

Середні загальноосвітні школи, гімназії фінансуються з міських районних бюджетів.

Дитячі садки, яслі-садки, за винятком відомчих, утримуються за рахунок відповідно міських, районних, селищних бюджетів.

Особливої уваги заслуговують діючі школи-інтернати, які зобов'язані забезпечити державну допомогу в одержанні освіти дітям, що залишилися без рідних, та дітям, які не мають умов для проживання у сім'ї, а також хворим дітям.

Кошторис видатків шкіл-інтернатів — основний документ, який визначає обсяг, цільове направлення і поквартальний розподіл асигнувань, що відпускаються з бюджету на утримання школи-інтернату. Він складається на календарний рік із обов'язковим заповненням усіх показників.

Видатки, які включаються в кошторис, повинні бути обґрунтовані відповідними розрахунками по кожній статті кошторису. Розрахунки складаються на основі показників по числу учнів, класів, педагогічних ставок з додержанням встановлених натуральних норм видатків по окремих видах витрат, діючих цін і тарифів.

Визначають видатки, виходячи з дійсної необхідності у коштах, після чого кошторис подається для перевірки до вищестоячого органу, який його і затверджує.

Зміни в кошторис школи-інтернату в процесі виконання може вносити тільки вищестоячий орган, який затвердив кошторис. Оформлення цих змін провадиться на основі повідомлення за встановленою формою.

Розрахунки видатків по окремих статтях кошторису школи-інтернату провадяться в такому порядку.

Стаття 1. Заробітна плата. До її складу входять заробітна плата вчителя, оплата за перевірку зошитів, заробітна плата навчального та обслуговуючого персоналу, додаткові види оплати й інші виплати заробітної плати. Для прикладу: видатки на заробітну плату вчителів визначають, виходячи з кількості педагогічних ставок та розмірів середньої ставки вчителя в місяць, які вираховуються по даних тарифікаційного списку вчителів. Для визначення кількості педагогічних ставок на один клас кількість педагогічних ставок по тарифікаційному списку ділять на кількість класів. Для визначення середньої ставки заробітної плати вчителя місячний фонд заробітної плати вчителів по кожній групі класів ділиться на відповідну цим групам кількість педагогічних ставок.

Місячний фонд заробітної плати визначають шляхом множення середньої ставки на кількість педагогічних ставок, встановлених по кількості класів, планованих на 1 січня і 1 вересня, а знаючи ці дані, можна вирахувати місячний фонд заробітної плати як на поточний, так і на наступні роки.

Стаття 2. Нарахування на заробітну плату. Включаються асигнування на виплату внесків по соціальному страхуванню у встановлених відсотках від заробітної плати.

Стаття 3. Канцелярські і господарські витрати. Плануються по окремих розрахунках видатки на опалення, освітлення, комунальні послуги й інші господарські видатки.

Стаття 4. Відрядження та службові роз'їзди. Визначаються асигнування на оплату проїзду, добоів і за проживання в готелі при службових відрядженнях та роз'їздах, відрядженнях на курси, сесії, збори, конференції.

Стаття 5. За її рахунок забезпечуються учні книгами і посібниками, письмовим та креслярським знаряддям, художньою та іншою літературою.

Стаття 9. Кошти цієї статті забезпечують учнів харчуванням із врахуванням натуральних норм харчування в день і кількості днів харчування одного учня на рік.

Стаття 12. За рахунок коштів цієї статті забезпечується придбання обладнання та інвентаря, яке використовується для учбових і господарських заходів, а також транспорт, станки, прилади для учбових цілей.

По статті 14 кошторису проводяться видатки на придбання одягу, взуття, м'якого інвентаря для учнів школи-інтернату відповідно до встановлених норм.

Із статті 16 проводяться видатки на капітальний ремонт приміщень і споруд згідно з кошторисно-технічною документацією.

По статті 18 ("Інші видатки") проводяться видатки на організаційні заходи культурного призначення (ялинка, вечори), спортивно-масові та інші заходи.

Видатки на утримання установ охорони здоров'я повністю проводяться за рахунок бюджетів усіх рівнів, за винятком приватних лікувальних закладів.

Установи охорони здоров'я поділяються на три основні групи:

- лікувально-профілактичні установи, до яких належать лікарні і поліклініки, лікарські й фельдшерські пункти, станції швидкої допомоги, переливання крові та інші аналогічні заклади;

- санітарно-профілактичні установи, тобто санітарно-епідеміологічні, дезінфекційні станції, та заходи по боротьбі з епідеміями;

- інші установи й заходи по обслуговуванню інвалідів війни, постраждалих від стихійного лиха, по проведенню судово-медичних експертиз.

При плануванні видатків бюджету на заклади охорони здоров'я виходять із показників:

- по лікарнях та інших лікувальних закладах (госпіталях) — кількості ліжок;

- по амбулаторно-поліклінічних установах — кількості лікарняних посад;

- по фельдшерсько-акушерських пунктах — кількості установ.

При складанні кошторисів лікарень важливе значення має чітке визначення кількості ліжок у стаціонарі на початок планованого року, яка встановлюється на основі фактичної їх кількості на звітну дату та можливості збільшення їх на кінець поточного року.

Для визначення видатків на утримання лікарень визначається середньорічна кількість ліжок (К), яку встановлюють, виходячи із строків розгортання нових ліжок (Н) шляхом додачі їх середньорічного зростання (З) до перехідної кількості на початок планованого року (П):

$$K = П + \frac{Н \times З}{12}$$

Крім кількості лікарняних ліжок у лікарні, треба встановити кількість днів функціонування одного ліжка в рік, яка визначається по кожному профілю ліжок шляхом поділу кількості ліжкоднів на середньорічну кількість ліжок. Практично цей показник встановлюється вищим органом. Кількість ліжкоднів по кошторису визначається шляхом множення середньорічної кількості ліжок на кількість днів функціонування ліжка.

Загальний розмір амбулаторно-поліклінічного обслуговування населення визначається кількістю відвідувань за рік.

Таким чином, діяльність поліклінік визначається: кількістю лікарняних відвідувань, річною навантаженістю лікаря, кількістю лікарняних посад.

В усіх бюджетних установах статті видатків по кошторисах ідентичні, тобто заробітна плата — ст. 1, нарахування на неї — ст. 2, канцелярські і господарські витрати — ст. 3, командировочні видатки — ст. 4 і т. д. згідно з розділами, параграфами і статтями бюджетної класифікації.

Як і в органах освіти, визначення заробітної плати лікарів провадиться згідно з тарифікаційними списками. На практиці вони об'єднуються у штатному розписі.

За підсумками тарифікації (лікарняний стаж, освіта) визначаються середні ставки заробітної плати по групах персоналу шляхом поділу місячної заробітної плати на кількість ставок. Кількість ставок — це число штатних посад на початок планованого року, вона визначається з огляду на їх фактичну наявність на останню звітну дату із врахуванням заповнення посад до кінця року і розширення обсягу діяльності.

Відповідно до потужності лікарняних закладів визначаються видатки на опалення, освітлення, тобто *господарські видатки*.

Видатки на придбання м'якого і твердого обладнання визначаються на основі встановлених норм, по твердому обладнанню — з розрахунку на рік, а по м'якому — на одного хворого. Всі вони провадяться в межах асигнувань із бюджету.

Видатки на харчування провадяться відповідно до натуральних норм, встановлених на одного хворого, але у межах коштів, передбачених в кошторисах витрат на утримання лікарень.

Із наведеного витікає, що фінансування видатків усіх бюджетних установ провадиться тільки згідно з кошторисами видатків, тобто відповідно розпису видатків по статтях витрат згідно з бюджетними асигнуваннями.

Фінансування соціально-культурних закладів забезпечує підняття культурного рівня населення. Для цього діє широка мережа різноманітних культурно-просвітних установ. Фінансування цих установ провадиться за рахунок трьох джерел:

- Державного і міських бюджетів;
- коштів профспілок;
- коштів акціонерних, приватних підприємств та колективних сільських підприємств.

За рахунок Державного бюджету утримуються ті соціально-культурні заклади, які мають загальнодержавне

значення, а за рахунок місцевих бюджетів — широка ланка культурно-просвітних закладів, клубних установ, масових бібліотек, які розташовані в основному у сільській місцевості. Останнім часом підприємства постійно ставлять питання про передачу відомчих клубних установ та бібліотек на фінансування із місцевих бюджетів, аналогічно і профспілки, які разом з підприємствами провадили і провадять велику культурно-масову роботу по розвитку фізичної культури. Частина клубних установ перебуває у підпорядкуванні підприємств, а частина — утримується за рахунок профспілок. В цілому і перші, й другі досі утримують клубні установи і бібліотеки, комплектують книжні фонди, постачають обладнання й інвентар для клубної роботи, ведуть лекційну, екскурсійну та іншу роботу. У зв'язку з дефіцитом бюджетів усіх рівнів кошти в бюджетах на утримання культурно-просвітних закладів із року в рік зменшуються. Аналогічно із фінансуванням мистецтва. Драматичні театри, театри драми і музикальної комедії, опери та балету, дитячі театри працюють на господарському розрахунку. Кошти бюджетів виділяються тільки на проведення виставок картин, придбання предметів образотворчого мистецтва, і то не повністю. Частково фінансуються також телебачення і радіо.

Економіка України ще не пододала негативні явища перехідного періоду, тому повинна скорочувати видатки бюджету на соціально-культурні заходи.

Фінансування органів влади і управління провадиться винятково за рахунок Державного і місцевих бюджетів. За рахунок бюджету утримуються органи прокуратури та суду.

Фінансування різних гілок влади й управління провадиться з відповідних бюджетів. Асигнування на їх утримання затверджуються Верховною Радою України: по державних органах влади і управління у складі видатків Державного бюджету, а по місцевих органах влади і управління — у складі відповідних місцевих бюджетів у розмірах, передбачених Верховною Радою України на ці цілі.

Фінансування управління провадиться відповідно до кошторисів видатків на рік з їх поквартальною розбивкою та бюджетним розписом і твердим додержанням бюджетної класифікації (глави, параграфи, статті). При необхідності провадиться збільшення видатків по окремих статтях за рахунок зменшення в наступному кварталі, наприклад із третього кварталу на другий. У межах одного кварталу розпорядження чи рішення не приймається. Для збільшення видатків за рахунок наступного кварталу необхідний нормативний документ по вищих органах управління чи розпорядження по місцевих органах з обов'язковим повідомленням Міністерства фінансів України. Якщо ж мається економія по видатках, то вона наприкінці кварталу не закривається і переходить у фінансування наступного кварталу.

Дефіцит бюджету всіх рівнів передбачає жорсткий режим економії коштів, скорочення видатків по всіх статтях кошторисів на утримання апарату управління. В першу чергу ці заходи провадяться за рахунок скорочення чисельності апарату управління і видатків на його утримання.

Фінансування оборони — це забезпечення фінансовими ресурсами Збройних Сил України згідно з кошторисом видатків Міністерства оборони України на рік. Кошториси видатків на утримання Збройних Сил у зв'язку з їх специфікою відрізняються від кошторисів видатків інших бюджетних установ і включають видатки на: придбання зброї, військової техніки, паливно-мастильних матеріалів, продуктів, твердого та м'якого інвентаря й інших матеріальних цінностей та послуг; фінансування капітального будівництва, ремонт зброї, господарсько-побутові й т. п. витрати.

Основним принципом фінансування оборони є норми грошових витрат.

Видатки на оборону затверджуються у Державному бюджеті України, більша частина цих видатків, затверджених у кошторисах на рік, виходять з грошових норм витрат.

Особливості в кошторисах витрат на оборону вимагають і особливого контролю. Контроль за використанням грошових коштів та матеріальних цінностей провадять фінансові органи частин і фінансове управління Міністерства оборони України.

З метою посилення контролю і забезпечення цільового та ефективного використання бюджетними установами й організаціями коштів, що надходять на їх утримання, Кабінетом Міністрів України 21 лютого 1997 р. затверджено Положення про порядок складання єдиного кошторису доходів і видатків бюджетної установи, організації (далі — установи).

Такий кошторис є основним документом, який визначає загальний обсяг, цільове надходження і поквартальний розподіл коштів установи. Його формування здійснюється на підставі показників лімітної довідки про основні дані фінансово-господарської діяльності, яку вищестояща організація направляє усім підпорядкованим установам у двотижневий термін після її затвердження, з якого й починає провадитися фінансування установи.

Єдиний кошторис складається усіма установами на календарний рік і затверджується керівниками вищестоящих організацій не пізніше, ніж через місяць після затвердження відповідного бюджету, з якого провадиться фінансування установи. Водночас із кошторисом на затвердження вищестоящою організацією подається штатний розпис установи, включаючи її структурні підрозділи, що працюють на умовах госпрозрахунку чи надають окремі платні послуги. Причому кошториси і штатні розписи установ, які не мають вищестоящої галузевої організації, затверджуються районними організаціями або виконавчими органами місцевих рад (наприклад, центральні, районні чи міські лікарні).

Положення відбирає у керівників установ право самим затверджувати кошториси і штатні розписи і передає це право вищестоящим організаціям, включаючи органи виконавчої влади. Наприклад, кошториси й

штатні розписи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, її Ради міністрів, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій затверджуються Кабінетом Міністрів України після попередньої експертизи у Міністерстві фінансів України. Аналогічно по всіх інших органах влади й управління. Причому фінансування установ без затвердження кошторису і штатного розпису вищестоящою установою *забороняється*.

Зміни до затверженого кошторису й штатного розпису у процесі його виконання можуть вноситися тільки з дозволу вищестоящої організації, яка затвердила кошторис та штатний розпис, за погодженням з відповідним фінансовим органом.

Єдиний кошторис, крім асигнувань із бюджету, включає і позабюджетні кошти. Він складається з двох розділів — доходів і видатків. Дохідна частина складається з бюджетних асигнувань та позабюджетних коштів. Видаткова включає видатки, які провадяться за рахунок бюджетних асигнувань, і видатки, які фінансуються за рахунок позабюджетних надходжень, з виділенням видатків, які провадяться установами за рахунок прибутку, що залишається у їх розпорядженні.

Для більш оптимального збалансування кошторису доходів і видатків та забезпечення витрат на заробітну плату в першу чергу вишукуються кошти для забезпечення виплати зарплати, у тому числі і за рахунок прибутку від госпрозрахункової діяльності.

Запровадження єдиного кошторису витрат і жорсткий контроль за використанням коштів по кожній статті видатків — вимушені дії, викликані дефіцитом доходів бюджету і необхідністю проведення комплексу заходів щодо економного використання бюджетних коштів.

ПОДАТКИ І ЗБОРИ

Глава I

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

§ 1. Податкова політика України

Головною метою формування податкової системи повинно бути поліпшення фінансового стану підприємств усіх форм власності, особливо пріоритетних напрямів виробництва.

Регулювання нових економічних відносин потребує гнучкої податкової політики, яка дала б змогу оптимально пов'язати інтереси держави з інтересами товаровиробників, рядових платників податків. При переході до ринкової економіки мають змінюватись як податкова система, так і методи розрахунків та сплати податків. При цьому не варто кидатися від однієї крайності до іншої. Не можна накладати податкову систему країн з розвинутою ринковою економікою на нашу дійсність. У цьому зв'язку необхідно проаналізувати формування доходів бюджету та запровадження нової податкової системи.

Введення нових податків, навіть державних, не стимулює діяльності підприємств жодної форми власності. Податковий тиск веде до згортання виробництва і призводить зрештою до значного зменшення доходів бюджетів усіх рівнів. Для податкової політики нашої держави поки що характерне те, що:

по-перше, нові податки ніде на підприємствах, у районах або містах не апробуються;

по-друге, не відпрацьовуються ставки оподаткування, а тому Верховна Рада України змушена знову й знову змінювати їх;

по-третє, в нашу економічну систему з домінуючою державною монополією на виробництво і предмети

споживання кавалерійськими методами впроваджується податкова система розвинутих ринкових країн. Це свідчить про спадкоємність принципів і методів управління, про примат політики нової законодавчої влади над економікою, але необхідно бачити корені суспільного розвитку не в політиці, а в економіці та фінансах, тобто необхідна економічна політика. Тільки у цьому разі економічна політика стає двигуном прогресу, виступає одночасно формою використання об'єктивних економічних законів і формою вирішення суперечностей в економіці.

Об'єктом оподаткування прибутковим податком для громадян, які проживають в Україні, є доходи у грошовій і натуральній формі, а для громадян, що постійно не проживають в Україні, тільки ті доходи, які одержані з джерел оподаткування України.

До загальнодержавних доходів належать: податок на додану вартість, податок з прибутку підприємств усіх форм власності, акцизний збір, податковий податок з населення, лісний дохід, державне мито, податок з власників транспортних засобів, плата за землю, податок на доходи громадських організацій та кооперативів й інші податкові та неподаткові доходи. Місцеві податки і збори встановлюються відповідними рішеннями місцевих органів влади.

Реформування податкової політики повинно йти через структурну перебудову економіки і фінансів. Тільки на основі цього можна досягти стабілізації і збалансованості як торгово-платіжного балансу, так і бюджету держави.

В цьому напрямі передбачаються два шляхи. По-перше, цілеспрямована підтримка структурної перебудови найбільш важливих для функціонування економіки галузей і виробництв державними коштами, кредитами, державними гарантіями державним інвесторам.

По-друге, перебудова виробництва відповідно до вимог ринку за рахунок власних коштів підприємств, кредитів і позичок.

§ 2. Реформування податкової політики

Найгострішою проблемою для економіки України є реформування існуючої податкової системи, надання їй нормальної, цивілізованої якості.

Підходи до реформування податкової системи різні. Одні пропонують провести корекції нині діючих податків. Інші - зовсім змінити модель податків.

Проблема може вирішуватись тим чи іншим методом, але вона не дасть якісних результатів, якщо оподаткування не буде справедливим. Адже нині одні сплачують непосильні податки, інші так чи інакше ухиляються від їх сплати.

Реформування податкової політики необхідно проводити шляхом послаблення податкового тиску щодо тих, хто платить податки і інвестує кошти у виробництво. Для цього необхідно насамперед знизити кількість податків, тому що наше податкове законодавство цим переобтяжене. З другого боку — необхідно полегшити податковий тиск.

Передбачається впровадити стимулюючу систему податків: при зростанні обсягів та рентабельності виробництва норматив сплати податків зменшується, що стимулює виробника до збільшення виробництва продукції.

Заслугує на увагу й питання прибутковості виробництва. Традиційно прибутком вважається різниця між ціною і матеріальними витратами (так званий балансовий прибуток).

Було б краще, якби прибутком вважалася та частина коштів, яка залишається після вирахування витрат виробництва та витрат на впровадження новітніх технологій і обладнання, що неможливе без використання кредитів, а тому в ці витрати необхідно зараховувати відсотки за кредит та поповнення обігових коштів. Не можна забувати, що протягом десятків років не реформувались і амортизаційні відрахування на оновлення обладнання, що конче потрібно. Тому прибуток

для оподаткування повинен бути "чистим", без зазначених витрат.

Метою реформування податкової політики є зміна податкової системи для забезпечення стабілізації економіки і насамперед матеріального виробництва, підвищення його ефективності й на цій основі забезпечення доходів державного бюджету та забезпечення соціально-культурного розвитку держави. Виходячи з цього, можна сказати, що податкова система повинна забезпечити оптимізацію розподілу і перерозподілу національного доходу.

Граничний рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет України, включаючи відрахування до пенсійного фонду, не повинен перевищувати 40—45 %, що визначається Постановою Верховної Ради України "Про основні положення податкової політики в Україні" від 04.12.96 р.

Згідно з Постановою, реформуванню підлягають правові норми, які визначають форми, методи, механізми регулювання і встановлення величини і порядку стягнення податків, зборів, інших обов'язкових платежів у бюджеті та державні цільові фонди, необхідні державі для виконання своїх функцій.

Перебудова податкової системи провадиться із врахування потреб, які забезпечили б формування місцевих бюджетів. Причому нормативи і порядок зарахування податків та інших обов'язкових платежів до бюджетів бюджетної системи регулюються законодавством України.

Децентралізація податків й інших обов'язкових платежів провадиться із врахуванням посилення ролі бюджетів усіх рівнів щодо реалізації радикальних реформ по стабілізації економіки.

Розроблено концепцію розширення бази нарахування податків та зменшення розмірів ставок податків за рахунок скорочення пільг при визначенні об'єктів оподаткування. Проведення цих заходів повинно забезпечи-

ти справедливий підхід держави до підприємств усіх форм власності та суб'єктів підприємницької діяльності і має спиратися на принципи податкової політики, до яких належать:

- стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності;
- обов'язковість;
- рівнозначність і пропорційність;
- рівність усіх суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- соціальна справедливість;
- стабільність;
- економічна обґрунтованість;
- рівномірність виплати;
- компетентність;
- єдиний підхід;
- доступність.

Розглянемо суть кожного із зазначених принципів податкової політики.

Стимулювання підприємницької виробничої діяльності й інвестиційної активності передбачає головний напрям податкової політики — стимулювання розвитку виробництва через встановлення пільг по оподаткуванню прибутку.

Обов'язковість сплати податків визначає запровадження норм сплати податків та інших обов'язкових платежів, визначених на основі достовірних даних по об'єктах оподаткування за звітний період, і встановлення відповідальності платників за порушення податкового законодавства.

Рівнозначність і пропорційність оподаткування - це стягнення податків з юридичних осіб за визначеним нормативом від одержаного прибутку та забезпечення сплати рівних податків і обов'язкових платежів, з рівного прибутку та пропорційно більших податків й інших обов'язкових платежів з більшого прибутку.

Рівність усіх суб'єктів оподаткування та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації забезпечується єдиним підходом до суб'єктів господарювання

(фізичних та юридичних осіб, включаючи нерезидентів) при визначенні зобов'язань по сплаті податків та інших обов'язкових платежів.

Соціальна справедливість — забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого оподаткування, тобто встановлення неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які одержують великі та дуже великі доходи.

Стабільність — забезпечення незмінності податків та інших обов'язкових платежів і їхніх ставок, а також податкових пільг протягом бюджетного року.

Економічне обгрунтування передбачає встановлення податків та інших обов'язкових платежів на основі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей. При цьому враховується необхідність досягнення збалансованості видатків бюджету з його доходами.

Рівномірність сплати визначається встановленням строків сплати податків та інших обов'язкових платежів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджету для фінансування видатків.

Компетенція — це встановлення і скасування податків та інших обов'язкових платежів, а також пільг їхнім платникам, яке провадиться відповідно до чинного законодавства про оподаткування винятково Верховною Радою України, а у визначених межах — Верховною Радою Автономної Республіки Крим та місцевими органами влади.

Єдиний підхід передбачає забезпечення однакового підходу до розробки податкових законів з обов'язковим визначенням платника податку або обов'язкового платіжника, об'єкта оподаткування, джерел сплати податків та інших обов'язкових платежів, строків і порядку сплати податків та основ для надання податкових пільг.

Доступність забезпечує відкритість норм податкового законодавства для платників податків й інших обов'язкових платежів.

Названі принципи оподаткування підкреслюють значущість податків у формуванні фінансів держави і в першу чергу бюджету.

Податок — обов'язковий платіж, який справляється до бюджету з юридичних осіб і громадян.

Сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів становить систему оподаткування.

При встановленні податків або інших обов'язкових платежів повинні бути законодавчо визначені платник податку, об'єкт оподаткування, розмір ставки, податковий період та строк сплати податку.

Платник податку — це юридична або фізична особа, на яку, згідно з чинним законодавством, покладено зобов'язання сплачувати податки та інші обов'язкові платежі.

Об'єктом оподаткування є те, що обкладається податком. Такими є прибуток, майно, додана вартість товарів (робіт, послуг), спеціальне використання природних ресурсів, заробітна плата, доходи громадян та інші об'єкти, визначені законодавчими актами України.

Ставки податків та інших обов'язкових платежів встановлюються Верховною Радою України і не можуть змінюватися впродовж бюджетного року.

Види податків, які справляють в Україні, встановлюються законами і поділяються, як уже зазначалося, на загальнодержавні податки та інші обов'язкові платежі й на місцеві податки, збори й інші обов'язкові платежі.

Нерівномірний розподіл грошових надходжень між бюджетами різних рівнів зумовлений відсутністю стабільних нормативів відрахувань.

У більшості країн світу нагромаджено великий досвід вирівнювання місцевих бюджетів за допомогою дотацій і

субсидій, які передаються з державного місцевим бюджетам: у США вони становлять — 20, у Франції — 15, Німеччині — 24 % всіх надходжень місцевих бюджетів, при цьому у них чітко визначена самостійність бюджетів. Особливістю є й те, що в усіх названих країнах запроваджений податок на нерухоме майно (нерухомість).

За своїм економічним змістом *податок на нерухомість* є формою розподілу та перерозподілу національного доходу й використовується як додаткове джерело збалансування доходів та витрат зведеного (консолідованого) бюджету.

Запровадження податку на нерухомість чітко копіює систему оподаткування тих країн світу, які є економічно розвинутими, а тому введення податку на нерухоме майно в нашій країні більш доцільно було б провадити за умов стабілізації економіки та її поступального розвитку.

Податок на нерухомість є загальнодержавним податком, бо це сума нарахованих податків на землю, будівлі й споруди.

Враховуючи новизну податку на нерухомість, ми визначимо терміни, які вживаються при нарахуванні цього податку:

Нерухомість — це земля і постійно розташовані на ній будівлі та споруди.

Земля — верхній шар землі (за винятком корисних копалин, що знаходяться під землею і мають вартість), включаючи будь-які його капітальні поліпшення (іригація, дренаж, профілювання), дороги й інші подібні об'єкти інфраструктури, крім капітальних будівель і споруд.

Будівлі — жилі будинки або їхні частини (квартири), садові будинки, дачі, гаражі, а також постійно розташовані будівлі, які використовуються у інших, ніж підприємницькі, цілях. Квартира — частина жилого бу-

динку, призначена для мешкання або самотньої особи, або однієї або кількох сімей, має обладнані житлові та допоміжні приміщення і окремих вихід на сходові марші, в галерею, коридор, на дворовий балкон чи вулицю.

Споруди — об'єкти, що підпадають під визначення першої групи основних фондів, згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств", за винятком будівель.

У разі, коли об'єкт, який належить до основних фондів першої групи, використовується водночас як споруда й будівля, платник податку вправі звернутися до органу державної податкової адміністрації із заявою про розмежування напрямів використання такого об'єкта з метою визначення податкових баз і строків оподаткування. Орган державної податкової адміністрації приймає відповідне рішення у місячний термін від дня звернення платника податку. Якщо таке розмежування не здійснене з вини платника податку, відповідний об'єкт вважається будівлею.

Постійно розташованими вважаються капітальні будівлі або споруди, які конструктивно чи технологічно пов'язані із землею, на якій вони розташовані, і які не можуть бути переміщені на інше місце без зміни своїх якісних чи інших характеристик.

Основне місце постійного проживання — жилий будинок або квартира, що використовується фізичною особою як постійне місце проживання чи визначається як таке відповідно до Закону України "Про податок на доходи фізичних осіб".

Глава сім'ї — фізична особа, уповноважена членами її сім'ї вести облік та звітність сплати податку. Главою сім'ї вважається також самотня фізична особа, опікун чи піклувальник фізичної особи, а також адвокат, уповноважений фізичною особою представляти її інтереси.

Потребують розгляду податки, які в сумі складають податок на нерухомість.

Податок на будівлі

Об'єктом оподаткування є будівлі, окрім будівель, що перебувають у власності:

- держави або територіальної громади;
- релігійних організацій, навіть за умови їх використання як місця проживання служителя культу та для ведення ним допоміжного господарства;
- установ і організацій іноземних держав, які користуються дипломатичним імунітетом та привілеями згідно з міжнародними договорами України або її законами.

Не можуть бути об'єктом оподаткування будівлі, що перебувають у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначених Законом України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи", та багатоквартирний житловий фонд, що перебуває на балансі юридичних осіб. Не оподатковуються також будівлі, які не введено в експлуатацію.

Будівлі оподатковуються за ставкою, що встановлюється законом про державний бюджет на черговий податковий рік, у розмірах не нижче одного та не вище трьох відсотків до бази оподаткування.

Кабінет Міністрів України подає на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо розміру ставки податку на черговий податковий рік разом з розрахунками до проекту закону про Державний бюджет. Ставка податку не може змінюватися впродовж одного бюджетного року.

База оподаткування будівлі обчислюється шляхом множення одиниці її вимірювання на середню поточну її вартість, визначену на 1 січня податкового року. Така база розраховується по кожній будівлі, що має окремий реєстраційний номер в органі державної податкової адміністрації. Порядок реєстрації будівель встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Для оцінки середньої поточної вартості будівлі використовується метод аналогій, за яким:

середня поточна вартість одиниці виміру будівлі встановлюється на підставі оцінки середньої вартості одиниці виміру будівлі, аналогічної оподатковуваних, залежно від матеріалу стін, розташування та призначення такої будівлі;

середня вартість будівництва одиниці виміру нової будівлі розраховується шляхом ділення загальної вартості такої будівлі на її загальну одиницю виміру.

Середня вартість одиниці виміру будівель, збудованих з аналогічних матеріалів та для аналогічного призначення, є єдиною в межах України.

У межах пунктів з населенням понад 100 тис. чоловік територіальна громада може встановлювати окремі зони залежно від віддаленості від офіційного та (або) історичного центру такого населеного пункту й встановлювати підвищені коефіцієнти для таких зон, але не вище двократного підвищення щодо середньої поточної вартості одиниці виміру.

Розмір середньої вартості одиниці виміру будівлі, залежно від матеріалу стін та її розташування, визначається та оприлюднюється у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Перегляд розміру середньої вартості одиниці виміру будівлі повинен здійснюватися не рідше одного разу на 5 років, але не частіше одного разу на 3 роки. Порядок здійснення оцінки середньої вартості одиниці виміру будівель встановлюється Кабінетом Міністрів України. Розмір середньої поточної вартості будівлі не може змінюватися протягом одного бюджетного року.

Податок на споруди. Податок на споруди ретельно аналізує витрати власника (користувача) споруди та спрощує механізм перерозподілу власності між юридичними або фізичними особами.

Об'єктом оподаткування є споруда. Не є об'єктом оподаткування споруди, що перебувають у власності:

- а) держави або територіальної громади, включаючи пам'ятки культури й архітектури, що охороняються державою, крім випадків, коли такі споруди закріплено за

підприємствами на праві повного господарського відання або передано в оренду (спільну діяльність, інші види використання) іншим особам (крім державного або комунального майна, що передається в оперативне управління бюджетним установам та організаціям);

б) неприбуткових організацій, в тому числі релігійних, за умови їх використання для ведення неприбуткової діяльності, зокрема релігійної;

в) у власності установ і організацій іноземних держав, які користуються дипломатичним імунітетом та привілеями згідно з міжнародними договорами України.

Не можуть бути об'єктом оподаткування також споруди, які використовуються:

а) для будь-яких цілей, за умови, що такі споруди розташовані у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначених законом України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи";

б) як об'єкти природоохоронного призначення, у тому числі об'єкти з утилізації виробничих відходів юридичних осіб та життєдіяльності фізичних осіб;

в) пенітенціарними закладами та їхніми підприємствами відповідно до встановлених законодавством цілей;

г) для потреб дитячих дошкільних закладів, закладів середньої професійної освіти й підвищення кваліфікації працівників, безоплатних пунктів медичного обстеження, профілактики та допомоги працівникам (медпункти); як безоплатні спортивні зали і майданчики для фізичного оздоровлення та психологічного відтворення працівників (крім будинків відпочинку, туристичних баз і т. п. установ), а також об'єкти житлово-комунального господарства, що перебувають на балансі й утримуються за рахунок такого платника податку.

Не оподатковуються споруди, виробництво (будівництво) яких не завершено, а також споруди, законсервовані за рішенням Кабінету Міністрів України або за рішенням власника споруди у встановленому порядку.

Порядок визначення дати початку експлуатації споруд встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Шляхи сполучення та передавальні пристрої підлягають оподаткуванню за переліком, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Споруди оподатковуються за ставкою, яка визначається законом про державний бюджет на черговий податковий рік, у розмірах не нижче одного й не вище трьох відсотків до бази оподаткування.

Ставка податку не може змінюватися протягом одного бюджетного року.

Базою оподаткування споруди є сукупна балансова вартість споруд, що перебувають у власності (користуванні) платника податку.

Балансова вартість споруди визначається у порядку, встановленому Законом України "Про оподаткування прибутку підприємства".

Сума амортизаційних відрахувань, нарахована протягом строку використання споруди, не може перевищувати 50 % її первісної балансової вартості.

Під терміном "первісна балансова вартість" розуміється сума витрат платника податку на придбання або будівництво споруди, відображена в обліку платника податку, із врахуванням індексацій вартості основних фондів, проведеної згідно з законодавством.

База оподаткування споруди, що перебуває у власності фізичної особи, незалежно від того, є вона суб'єктом підприємницької діяльності чи ні, встановлюється:

на підставі здійснюваного фізичною особою обліку витрат, пов'язаних з придбанням, будівництвом та поліпшеннями такої споруди;

за відсутності такого обліку — шляхом застосування цін на аналогічні споруди (їх балансової вартості), що перебувають у власності юридичних осіб, або шляхом обчислення балансової вартості за встановленою процедурою, для визначення поточної вартості одиниці виміру

будівлі. При цьому база оподаткування споруди нараховується органом податкового контролю, який встановлює розмір податкових зобов'язань фізичної особи.

Платниками податку на нерухомість є власники нерухомості або особи, уповноважені власниками сплачувати податок.

У разі, коли нерухомість перебуває у спільній власності членів сім'ї, платником податку є глава сім'ї.

У разі, коли платника податку не виявлено, органи місцевого самоврядування за поданням державних податкових адміністрацій у місячний строк встановлюють власника зазначеної нерухомості або визначають уповноважену особу, яка має право розпоряджатися зазначеною нерухомістю.

Соціальні пільги для фізичних осіб

База оподаткування поточного року тієї будівлі, яка використовується главою сім'ї та членами його сім'ї як основне місце проживання, зменшується на суму, яка визначається відповідно до неоподатковуваних норм — 21 квадратного метра загальної площі такої будівлі на кожного члена сім'ї плюс 10 квадратних метрів на сім'ю.

База оподаткування будівлі, яка використовується главою сім'ї як садовий будинок, зменшується на суму неоподаткованої норми — 60 квадратних метрів загальної площі.

Зазначене зменшення застосовується один раз щодо однієї будівлі, незалежно від кількості будівель, що знаходяться у власності глави сім'ї або членів цієї сім'ї, а також стосовно садового будинку.

В індивідуальних будинках, розташованих на території громад з населенням менш як 10 тис. постійних жителів, база оподаткування поточного року будівлі, яка використовується главою сім'ї та членами його сім'ї як основне місце проживання, зменшується на суму, розраховану, виходячи із 30 квадратних метрів загальної площі такої будівлі на кожного члена сім'ї плюс 10 квадратних метрів на сім'ю.

Зазначене зменшення застосовується один раз щодо однієї будівлі, незалежно від кількості будівель, які є у власності глави сім'ї. При цьому зменшення податку не застосовується.

Для самотніх непрацевдатних громадян, що проживають у населених пунктах чисельністю менше 10 тис. чоловік і отримують житлові субсидії, база оподаткування додатково зменшується на 30 квадратних метрів.

Не включаються до бази оподаткування нежилі приміщення на території присадибної ділянки, на якій збудовано індивідуальний будинок — місце постійного проживання фізичної особи, — розташований на території громад з населенням менш як 10 тис. постійних жителів, у разі, коли такі нежилі приміщення використовуються для утримання свійських тварин і птахів, зберігання садового та іншого господарського інвентаря, для погребів (льохів), інших особистих та сімейних цілей, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності.

Нежилі приміщення будь-якого призначення, збудовані на території присадибної ділянки, прилеглої до індивідуального будинку, розташованого на території громад з населенням більш як 10 тис. жителів, оподатковуються у складі загальної площі такого індивідуального будинку.

Принагідно зазначимо, що під терміном "постійні жителі" розуміють фізичних осіб, зареєстрованих як таких, що мають місце постійного проживання на території визначеної громади.

Зменшення сум оподаткування поширюється також на будівлі, які орендуються фізичними особами для використання як основного місця проживання, а також будівлі, розташовані на присадибних ділянках, за умови, що договір оренди (найму) передбачає обов'язок цих осіб сплачувати податок на нерухомість. Коли ж будівля перебуває у спільній власності сім'ї, пільга надається один раз щодо однієї будівлі.

Податок на будівлі не перераховується і не сплачується у податковому році, якщо нарахована сума на кожний об'єкт нерухомості не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Це правило не поширюється на оподаткування споруд.

Консервація нерухомості, що перебуває в державній власності або у власності територіальної громади, здійснюється відповідно до рішення Кабінету Міністрів України, місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевої ради.

Інші власники мають право прийняти рішення про консервацію нерухомості, сповістивши про це орган державної податкової адміністрації, який приймає рішення про зупинення стягнення податку.

При цьому законсервована нерухомість вважається переданою в управління Фонду державного майна України, який здійснює заходи щодо продажу такої нерухомості. Кошти, виручені від продажу за винятком витрат, пов'язаних з продажем, повертаються колишньому власникові нерухомості.

У разі, коли заходи щодо пошуку покупців законсервованої нерухомості не мали позитивного результату. Фонд державного майна України приймає рішення про утримання або ліквідацію такої нерухомості. При цьому нерухомість визнається такою, яка не має власника, що тягне за собою передбачені статтею 137 Цивільного кодексу України наслідки, без обмеження у часі, визначеного частиною третьою зазначеної статті.

Порядок вчинення дій, передбачених цим пунктом, а також джерела відшкодування витрат, пов'язаних з управлінням законсервованою власністю, визначаються Кабінетом Міністрів України.

Податкові періоди

Податковий період для будівель — податковий рік.

Податковий період для споруд — календарний місяць.

Податковий рік — це період, який починається 1 січня і закінчується 31 грудня одного й того самого року.

Індексація

Протягом будь-якого податкового року, в якому не відбувається перегляду вартості будівель, для розрахунків бази оподаткування застосовується індексація бази оподаткування на рівень інфляції.

Індексація бази оподаткування на рівень інфляції здійснюється тоді, коли рівень інфляції, розрахований на базі податкового року (1 січня податкового року до 1 січня року, що передує податковому), дорівнює або перевищує 110 %.

Індексація здійснюється податковими органами за наслідками звітного (податкового) року і доводиться до відома платників податку.

Для спрощення податкових розрахунків застосовується заокруглення показників рівня інфляції до найближчого значення натурального ряду цифр, кратного п'яти.

Інформація про власність

Будь-які особи, які володіють нерухомістю або використовують її, мають частку участі, орендують чи управляють нерухомістю, а також будь-які юридичні особи, які прямо або побічно здійснюють підприємницьку чи іншу діяльність, пов'язану з використанням інформації про нерухомість (у тому числі, але не виключно: нотаріальні контори, банки, бюро технічної інвентаризації, компанії та біржі з торгівлі нерухомістю, інші реєстратори нерухомості або прав на неї), зобов'язані надавати інформацію про оподатковувану нерухомість відповідним органам державної податкової адміністрації у порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України.

За не надання відомостей громадяни, в тому числі посадові особи, несуть адміністративну відповідальність у вигляді штрафу у розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Для перевірки наданої інформації про власність посадова особа органу державної податкової адміністрації має право заходити на землю або у будівлю (споруду), що підлягає оподаткуванню, з метою визначення бази оподаткування у зручний для власника (користувача) час. Узгодження відбувається шляхом надіслання або особистого вручення письмового повідомлення з пропозицією про час зустрічі, яка має передбачати точний час такої зустрічі у період з 8 год. ранку до 19 год. вечора протягом двох визначених податковим органом робочих днів тижня або у період з 8 год. ранку до 17 год. вечора суботи, але не раніше, ніж через 30 календарних днів після надіслання звернення.

Протягом наступних після дня одержання письмового повідомлення 10 календарних днів власник (користувач) зобов'язаний сповістити орган державної податкової адміністрації про дату огляду. Якщо узгодження такого часу не відбувається протягом 20 календарних днів з моменту першого звернення органу державної податкової адміністрації, останній має право призначити дату огляду самостійно, про що письмово сповіщає власника (користувача) нерухомості.

Коли час огляду неможливо узгодити у зв'язку з відсутністю власника (користувача), орган державної податкової адміністрації зобов'язаний вивісити письмове повідомлення про призначену дату огляду біля входу до об'єкта оподаткування та (або) на спеціальній дошці податкових оголошень, яка встановлюється на доступному для огляду місці біля входу у приміщення органу місцевого самоврядування територіальної громади.

У разі, коли власник (користувач) нерухомості не забезпечив можливості проведення такого огляду нерухомості, податковий орган має право самостійно встановити базу оподаткування нерухомості на підставі зовнішнього її огляду, а також відомостей, що є в розпорядженні органу державної податкової адміністрації. При цьому зменшення податкової бази не застосовується.

Фізична особа — платник податку — має право на перегляд бази оподаткування, самостійно встановленої органом державної податкової адміністрації, у разі надання документів, що засвідчують відсутність платника податку у зв'язку з довготерміновим відрядженням, хворобою або обмеженням свободи пересування, ув'язненням чи полоном такої фізичної особи або внаслідок дії обставин непереборної сили, підтвердженими документально.

На відповідний перегляд мають право також спадкоємці фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або померлою, за процедурою, встановленою законодавством, а також опікуни фізичної особи, визнаної у встановленому законодавством порядку недієздатною.

Платник податку зобов'язаний повідомити орган державної податкової адміністрації про істотні зміни, яких зазнає об'єкт оподаткування, а саме:

- про ліквідацію (знесення, зруйнування) об'єкта оподаткування або його частини;
- про збільшення вартості об'єкта оподаткування.

Таке повідомлення платник податку повинен надіслати органу державної податкової адміністрації протягом 30 календарних днів після завершення зміни об'єкта оподаткування.

У разі, якщо платник податку не надіслав такого повідомлення у зазначені строки:

зменшення об'єкта оподаткування не береться до уваги;

збільшення об'єкта оподаткування вважається здійсненим, починаючи від дня, що настає за днем останнього огляду (оцінки) нерухомості.

Порядок нарахування, сплати та зарахування податку на нерухомість

Зобов'язання щодо податку на нерухомість визначаються органами державної податкової адміністрації на підставі бази оподаткування нерухомості та ставок на черговий бюджетний рік.

Особи, які користуються податковими пільгами, зобов'язані до 1 лютого чергового податкового року надіслати органу державної податкової адміністрації інформацію про склад майна і фізичних осіб, які мають право на одержання таких пільг.

У разі несвоєчасного надіслання такої інформації пільги не надаються.

Не пізніше 30 квітня чергового податкового року орган державної податкової адміністрації надсилає за місцем розташування будівель податкове повідомлення про річні податкові зобов'язання, розраховані із врахуванням індексації податкових баз та вчасно отриманої від платників податку інформації про право на пільги щодо цього податку.

Податкове повідомлення має містити реєстраційний номер власності, ім'я власника (якщо воно відоме), відомості про площу землі або будівлі, податкову базу землі або будівлі, суму податку, що підлягає сплаті, строк і порядок сплати податку.

У разі, коли надіслати таке повідомлення неможливо у зв'язку з тим, що не визначено власника або відповідальну особу за внесення податку та (або) через відсутність технічних умов для вручення даного повідомлення, орган державної податкової адміністрації зобов'язаний вивісити це повідомлення біля входу до об'єкта оподаткування та (або) на спеціальній дошці податкових оголошень, яка встановлюється на доступному для огляду місці біля входу у приміщення органу місцевого самоврядування територіальної громади.

Сплата податку у сумі, визначеній у податковому повідомленні, здійснюється шляхом перерахування грошей до відповідних бюджетів з банківських рахунків фізичних чи юридичних осіб, або шляхом внесення готівки до банків, уповноважених приймати бюджетні платежі, або шляхом розрахунків заміниками грошей (кредитними чи дебетовими картками, дорожніми або банківськими чеками тощо) у порядку, встановленому Національним банком України.

Сплата податку на будівлі здійснюється двома рівними частинами, перша — до 31 травня податкового року, друга — до 31 жовтня податкового року.

Сплата податку на споруди здійснюється щомісячно у строки, передбачені для сплати податку на прибуток підприємств.

Податок на нерухомість має бути повністю сплачено за весь податковий період, незалежно від часу володіння такою нерухомістю останнім власником або часу користування нею останнім орендарем (користувачем).

Реформування податкової політики держави не може бути проведено без запровадження податку на доходи фізичних осіб, який займає визначне місце в структурі податків економічно розвинутих країн.

Податок на доходи фізичних осіб, як свідчить сама назва, сплачують фізичні особи, резиденти та нерезиденти.

Фізичні особи — це громадяни України, особи без громадянства або громадяни іноземних держав.

Резидент — фізична особа, яка відповідає одній з таких ознак:

— має місце постійного проживання в Україні;

— перебуває на території України у сукупності не менше 183 днів протягом безперервного 12-місячного періоду;

— має громадянство України.

Нерезидент — фізична особа, яка не є резидентом.

Фізична особа як платник податку може мати не більше однієї податкової адреси і сплачує податок з основного доходу.

Основний дохід — це дохід, отриманий із одного від нижчевизначених джерел:

від юридичної особи або її відокремлених підрозділів (далі — працедавець) — заробітна плата або інші види компенсації вартості праці фізичної особи, яка перебуває з такою юридичною особою у трудових відносинах. До складу основних доходів включаються також будь-які інші виплати, здійснювані таким працедавцем;

від провадження власної підприємницької діяльності (далі — самозайнята особа).

Будь-які доходи, джерело виплат яких перебуває поза межами України, не вважаються основними доходами.

Роялті — виплата доходу у вигляді винагород (компенсацій) за використання або за надання дозволу на використання об'єктів інтелектуальної, в тому числі промислової, власності, за надання інших аналогічних прав, в тому числі, але не виключно, за використання:

авторських прав на будь-які твори науки, літератури, мистецтва;

записів на носіях інформації;

прав на копіювання і розповсюдження будь-якого патенту або ліцензії, знака на товари та послуги;

прав на винаходи, промислові або наукові зразки, креслення, моделі чи схеми програмних засобів систем обробки інформації, секретної формули або процесу;

прав на інформацію щодо промислового, комерційного чи наукового досвіду (ноу-хау).

Платниками податку є фізичні особи — резиденти та нерезиденти.

Не є платниками податку фізичні особи-нерезиденти, які мають дипломатичний імунітет та користуються привілеями, встановленими міжнародними договорами або законом.

Об'єктом оподаткування резидентів є сукупний оподатковуваний дохід за звітний рік, який визначається шляхом зменшення суми скоригованого валового доходу у звітному році на суму витрат платника податку.

Об'єктом оподаткування нерезидентів є валовий дохід, одержаний з джерел, які походять з України.

Валовий дохід — загальна сума доходу платника податку з усіх джерел, отриманого (нарахованого) протягом звітного року в грошовій, матеріальній та нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

До розрахунку валового доходу платника податку включаються:

а) доходи, отримані ним за основним або іншими місцями отримання доходу; основна, додаткова та інші види заробітної плати згідно з тарифними ставками; премії, заохочення, відшкодування вартості товарів (робіт, послуг); відсотки, авторські винагороди та виплати згідно з договорами цивільно-правового чи трудового характеру; будь-які інші виплати у грошовій або натуральній формах як компенсація вартості робіт (послуг), наданих платником податку;

б) доходи, отримані ним як подарунки; нараховані йому як дивіденди, відсотки або роялті;

в) доходи, отримані як страхові відшкодування, за винятком страхових відшкодувань, пов'язаних із втратою працездатності, та ті, що спрямовуються на придбання (спорудження) власності, аналогічної застрахованій власності, втраченій з незалежних від страхувальника причин;

г) доходи від реалізації майна, а також доходи від передачі прав на інтелектуальну власність;

д) доходи від надання майна в оренду (тимчасове користування);

е) доходи, не включені до розрахунку валового доходу за роки, що передують звітному, та виявлені у звітному році;

є) доходи, одержані як результат користування додатковими благами;

ж) доходи як:

суми безповоротної фінансової допомоги та вартості безоплатних товарів (робіт, послуг), отриманих платником податку протягом звітного року;

суми штрафів та (або) пені, отримані за добровільним рішенням сторін цивільно-правового або трудового договору чи за рішенням суду;

кошти або майно, отримані за добровільним рішенням сторін цивільно-правового або трудового договору

чи суду як компенсація непрямих витрат, у тому числі моральної шкоди.

До розрахунку валового доходу платника податку не включаються і не відображаються у річній податковій декларації:

суми державних адресних допомог, житлових та інших субсидій і компенсацій та винагород (крім заробітної плати й інших аналогічних виплат), які виплачуються (відшкодовуються) платникові податку за рахунок бюджетних коштів згідно із законодавством; вартість державних нагород та винагород, а також суми пенсій, отримуваних платником податку з Пенсійного фонду України чи бюджету;

вартість безоплатно одержаного харчування, а також робочого одягу, взуття, обмундирування, яке не може використовуватись у повсякденному вжитку, за переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України;

суми отримуваних платником податку коштів на відрядження, розрахованих згідно із положеннями Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств".

У разі, коли суми коштів, що видаються на відрядження, перевищують граничні розміри, розраховані згідно з Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств", працедавець чи самозайнята особа зобов'язані нарахувати та утримати під час виплати такого перевищення податок у розмірі 30 % суми перевищення за рахунок такої суми. Коли за наслідками подання звіту про використання коштів, виданих на відрядження, їх сума перевищує граничні розміри, розраховані згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств", підзвітна фізична особа не повертає суму надміру витрачених коштів до кінця звітного місячного періоду, працедавець (самозайнята особа) зобов'язаний включити суму надміру витрачених коштів на відрядження до валових доходів підзвітної фізичної особи за результатами звітного місяця та утримати податок на таку суму за шкалою і ставками, передбаченими для основного або неосновного доходів, відповідно до того,

чи є працедавець (самозайнята особа) суб'єктом отримання основних доходів, чи ні. При цьому сума оподаткованого доходу платника податку збільшується на суму, розраховану за чинними правилами;

вартість товарів, яка надходить платникові податку як гарантійна заміна у порядку, встановленому Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств";

сума коштів або вартість майна, які надходять платникові податку внаслідок перерозподілу спільної власності подружжя у зв'язку з розлученням.

Валовий дохід платника податку зменшується на:

суму коштів або вартість майна, отриманих платником податку як компенсація (відшкодування) за примусове відчуження державою майна платника податку у випадках, передбачених законодавством, а також на суму коштів або вартість майна, отриманих платником податку за рішенням суду (арбітражного суду) як компенсація прямих витрат чи збитків, понесених таким платником податку внаслідок порушення його прав та охоронюваних законом його інтересів;

суму коштів у частині надміру сплачених податків, які повертаються платникові податку;

суму коштів або вартість майна, які повертаються платникові податку — власникові корпоративних прав — відповідно до частки його акцій (частки паю) після остаточної ліквідації юридичної особи — емітента корпоративних прав;

суму виплат (відшкодувань) з фондів професійних чи творчих спілок їхнім членам у випадках, передбачених законодавством, крім виплат посадовим особам таких спілок та пов'язаним з ними особам;

суму виплат (відшкодувань) з фондів інших неприбуткових організацій стороннім особам у випадках, передбачених законодавством, крім виплат посадовим особам таких неприбуткових організацій та причетним до них особам;

суму відрахувань на пенсійне забезпечення і соціальне страхування, що здійснюються фізичною особою

або від імені фізичної особи її працедавцем, у порядку та розмірах, встановлених законодавством;

суму отримуваних платником податку аліментів, що виплачуються згідно з рішенням суду або за договором сторін;

суму виплат з обов'язкового (державного) медичного страхування;

суму виплат страхових відшкодувань, пов'язаних із втратою власного здоров'я чи життя близьких, виплачуваних платникові податку;

дивіденди, які виплачуються платникові податку у вигляді акцій (часток, паїв), емітованих юридичною особою — резидентом, яка нараховує дивіденди, за умови, коли така виплата ніяк не змінює пропорцій (часток) участі всіх акціонерів (власників) у статутному фонді такої юридичної особи — емітента (реінвестиція);

суму коштів, які надходять платникові податку від продажу житлового будинку або квартири, що використовувалась таким платником податку як основне місце проживання, а також іншого майна, із врахуванням положень ст. 12 Закону.

Ставки податку на доходи фізичних осіб встановлюються залежно від суми річного оподаткованого доходу за податковою шкалою, яка визначається Законом, при затвердженні названого податку або змін до нього.

Порядок нарахування та утримання податку з доходу поза основним місцем його отримання

До доходу, отриманого платником податку поза основним місцем його отримання, включається будь-який дохід, отриманий фізичною особою протягом податкового періоду, який має інші джерела, ніж від працедавця, заявленого платником податку як місце отримання основного доходу (або визначеного таким згідно із законодавством).

Юридична особа — резидент (її відокремлені підрозділи), яка згідно із законодавством має право залучати кошти фізичних осіб, нараховує та утримує податок на відсотки, виплачувані таким фізичним особам, у

розмірі 15 % нарахованої суми виплат за рахунок таких виплат. Зазначений податок вноситься до бюджету до або разом з виплатою відсотків.

Нарахована сума відсотків (без зменшення її на суму утриманого податку) включається до валового доходу фізичної особи за підсумками звітного року, а сплачена сума податку на відсотки відноситься до сум зменшення загальних податкових зобов'язань платника податку за підсумками такого року.

Ці норми поширюються також на виплату роялті на користь платника податку.

Працедавець (самозайнята особа) — резидент нараховує та утримує податок на доходи фізичних осіб, виплачувані їм як заробітна плата та інші види винагород будь-якого виду (включаючи винагороди за цивільно-правовими договорами) поза їх основним місцем отримання доходу, у розмірі 30 % суми виплат за рахунок таких виплат. Зазначений податок вноситься до бюджету до або разом з виплатою такої заробітної плати та інших видів винагород.

Нарахована сума заробітної плати чи інших винагород (без зменшення їх на суму утриманого податку) включається до валового доходу фізичної особи за підсумками звітного року, а сплачена сума податку на доходи за неосновним місцем отримання враховується у зменшення загальних податкових зобов'язань платника податку за підсумками такого року.

Нарахована сума дивідендів (без зменшення її на суму утриманого податку) включається до валових доходів фізичної особи за підсумками звітного року, а сплачена сума податку на дивіденди враховується у зменшення загальних податкових зобов'язань платника податку за підсумками такого року.

Працедавець (самозайнята особа) — резидент нараховує та утримує податок на додаткові блага, одержані фізичними особами, у розмірі 30 % вартості таких благ. Зазначений податок вноситься до бюджету до або разом з одержанням таких додаткових благ.

Вартість додаткових благ (без зменшення на суму утриманого податку) включається до валового доходу фізичної особи за підсумками звітного року, а сплачена сума податку на додаткові блага враховується у зменшення загальних податкових зобов'язань платника податку за підсумками такого року.

Вартість додаткових благ, наданих у негрошовій формі, визначають, виходячи із звичайних цін на такі блага у порядку, встановленому Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств".

До додаткових благ включаються будь-які виплати (надання у власність) фізичній особі за рахунок її працедавця (самозайнятої особи): кошти, товари, роботи або послуги, якщо такі виплати не є заробітною платою чи виплатами за договорами цивільно-правового характеру, в тому числі (але не виключно) за автомобільний транспорт; позика під відсотки, що є нижчими за ринкові, або депозит під відсотки, що є вищими за ринкові; продаж товарів зі знижкою; оплата вартості освіти фізичної особи або членів її сім'ї; страхування фізичної особи або її майна за рахунок працедавця (за винятком обов'язкового страхування, встановленого законом); оплати внесків до пенсійних рахунків фізичної особи у сумах, що перевищують граничні рівні таких внесків, встановлені законодавством; відшкодування витрат, понесених фізичною особою, за винятком витрат, обов'язковість відшкодування яких за рахунок працедавця встановлена законодавством або цивільно-правовим договором.

Особливості оподаткування доходів, отриманих фізичною особою, що провадить підприємницьку діяльність без створення юридичної особи

У плані оподаткування під підприємницькою діяльністю розуміють діяльність фізичної особи, спрямовану на отримання прибутку, в разі, якщо участь фізичної особи в організації такої діяльності є постійною (регулярною) та істотною. Критерії зарахування діяльності до підприємницької визначаються Кабінетом

Міністрів України та застосовуються податковими органами для належного визначення податкових зобов'язань.

Під визначення "підприємницька діяльність" підпадає також індивідуальна адвокатська і приватна нотаріальна діяльність, а також діяльність щодо отримання будь-яких доходів згідно з договорами цивільно-правового характеру (крім заробітної плати та пасивних доходів).

Діяльність фізичної особи щодо отримання заробітної плати, а також пасивних доходів не вважається підприємництвом.

Фізична особа-резидент, що провадить підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, має право самостійно визначати спосіб оподаткування отриманих доходів. Зазначене здійснюється фізичною особою до початку звітного року, діє протягом такого року та не може бути змінене серед звітного року. Рішення про обрання способу оподаткування доводиться фізичною особою до відома податкового органу у порядку, встановленому Державною податковою адміністрацією України до початку звітного року. Така фізична особа зобов'язана мати банківський рахунок до запитання, який використовується для розрахунків, у тому числі для оприбуткування готівки, отриманої у зв'язку із провадженням підприємницької діяльності. Правила здійснення розрахунків встановлюються Законом України "Про платежі на території України" та іншими актами законодавства.

З метою здійснення податкового контролю забороняється відкриття та ведення банківських рахунків для юридичних або фізичних осіб, які не передбачають фіксації їхніх податкових номерів, юридичної адреси юридичної особи або податкової адреси фізичної особи, переліку й реквізитів осіб, уповноважених здійснювати операції по таких рахунках, а також інших видів неіменних рахунків.

Суми податків на прибуток від провадження підприємницької діяльності самостійно утримуються фізичною особою — суб'єктом підприємницької діяль-

ності — і вносяться до бюджету у строки та за процедурою, встановленою для внесення податків з основних або не основних доходів, відповідно до того, є підприємницька діяльність місцем отримання основних доходів чи ні.

Іпотечне кредитування

Іпотечний кредит — фінансовий кредит, що надається фізичній особі для фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом житлового будинку чи квартири, які або залишаються у власності кредитора до моменту повернення фізичною особою основної суми та відсотків за кредитом, або надаються у власність боржника, з прийняттям кредитором такого житлового будинку (квартири) у заставу.

Фізична особа-резидент має право на зменшення сукупного оподаткованого доходу, отриманого за результатами звітного року, на суму сплачених протягом року відсотків за іпотечний кредит, отриманий від резидентів для будівництва житлового будинку чи квартири, що використовується або у подальшому використовуватиметься як основне місце проживання такої фізичної особи.

Зазначене зменшення дозволяється у сумі, що:

не перевищує суму сукупного оподаткованого доходу фізичної особи-позичальника, яка залишається після застосування соціальних податкових пільг;

не перевищує річної суми відсотків, нарахованих лише на визнану частину основної суми іпотечного кредиту.

Визначення розміру пільги виходить з того, що пільгова частина іпотечного кредиту визнається у сумі, що не більша граничного розміру мінімуму доходів фізичних осіб за весь строк дії такого іпотечного кредиту. Якщо сума кредиту перевищує граничний розмір, то щодо оподаткування вона визнається у частині, яка розраховується за формулою:

$$BK = C \cdot (C : SK), \text{ де:}$$

БК — визнана частина основної суми кредиту, на яку нараховуються відсотки, що приймаються для розрахунку податкових пільг;

С — гранична сума мінімуму доходів фізичних осіб за весь строк дії іпотечного кредиту;

СК — сума фактично наданого кредиту.

Фізична особа, яка скористалась пільгою, зобов'язана при оподаткуванні визначити житловий будинок або квартиру, збудовані за рахунок іпотечного кредиту, як основне місце проживання.

Фізичні особи (резиденти і нерезиденти) зобов'язані сплачувати податки до бюджету з основного доходу не рідше одного разу на календарний місяць. Податок, утримуваний з неосновного доходу, сплачується до бюджету до або під час виплати такого неосновного доходу.

Усі фізичні особи зобов'язані надавати податковій адміністрації декларації про доходи по місцю проживання.

Декларації про доходи заповнюються фізичною особою — платником податку — або іншою особою, уповноваженою платником податку здійснювати таке заповнення.

У разі, коли уповноважена платником податку особа заповнює декларацію про доходи за винагороду, така уповноважена особа несе відповідальність за неправильне чи неналежне заповнення та подання такої декларації у порядку та сумах, передбачених для фізичної особи — платника податку.

Зобов'язання щодо подання декларації про доходи фізичної особи покладаються також:

на опікуна або піклувальника стосовно доходів, отриманих неповнолітньою або недієздатною особою;

на спадкоємців (розпорядників майна, судових виконавців) стосовно доходів, отриманих протягом податкового року фізичною особою, яка померла;

на працедавця фізичної особи, яка отримує основні та інші доходи виключно від такого працедавця;

на судового виконавця, уповноваженого здійснювати заходи щодо забезпечення майнових претензій креди-

торів фізичної особи — платника податку, оголошеної у встановленому порядку банкрутом;

на інших осіб у випадках, визначених законодавством.

Будь-які доходи нерезидентів (крім пасивних доходів), що мають джерела походження з України, обкладаються податком за встановленою ставкою відсотків. Цей податок утримується особою, що виплачує такі доходи, у джерела їх виплати.

Суми податків, утримані під час виплати доходів нерезидентам, є остаточними і не підлягають перерахуванню за результатами звітного податкового року.

Доходи резидентів, що мають джерела походження поза межами України, оподатковуються у складі сукупного оподатковуваного доходу такої фізичної особи за результатами звітного податкового року.

Податок, утриманий з основного доходу, сплачується до бюджету до або під час виплат такого основного доходу, але не рідше одного разу на календарний місяць.

Податок, утриманий з неосновного, в тому числі з пасивного доходу, сплачується до бюджету до або під час виплати такого неосновного доходу.

Особою, відповідальною за утримання та внесення до бюджету податку на основні доходи, є працедавець (самозайнята особа), яка виплачує такі доходи.

Особою, відповідальною за утримання та внесення до бюджету податку на неосновні доходи, є працедавець (самозайнята особа), яка виплачує такі доходи.

Особою, відповідальною за утримання та внесення до бюджету податку на пасивні доходи, є юридична особа або суб'єкт підприємницької діяльності, що не має статусу юридичної особи, який виплачує такі пасивні доходи.

Особою, відповідальною за нарахування та внесення до бюджету податку на доходи від підприємницької діяльності, є фізична особа, яка провадить таку діяльність.

Особою, відповідальною за нарахування та внесення до бюджету податку на доходи, отримані від продажу майна, в тому числі нерухомого, є фізична особа, яка здійснює оплату вартості такого майна (нерухомого майна), або уповноважена такою особою інша особа (брокер, комісіонер, консігнатор, довірена особа).

Особою, відповідальною за нарахування та внесення до бюджету податку на доходи, отримані у вигляді спадщини, є розпорядник майна (опікун), судовий виконавець або спадкоємець, який отримує таку спадщину.

Особою, відповідальною за нарахування та внесення до бюджету податку на сукупний оподатковуваний дохід за підсумками звітного року, є:

у разі отримання сукупного оподатковуваного доходу у вигляді основного доходу, а також пасивних доходів, виплачуваних фізичній особі працедавцем, такий працедавець, що виплачує такі доходи;

у разі отримання сукупного оподатковуваного доходу також з інших джерел — фізична особа, отримувач такого сукупного оподатковуваного доходу.

Податки з будь-яких доходів, що виплачуються фізичній особі у грошовій формі, утримуються з джерел виплат таких доходів за рахунок таких виплат.

Податки з будь-яких доходів, що виплачуються фізичній особі в іншій, ніж грошовій формі, утримуються з джерел виплат за рахунок особи, яка здійснює такі виплати.

Податковий орган має право визначати доходи фізичної особи, оцінюючи її витрати на особисті потреби та потреби її сім'ї. Зазначена оцінка здійснюється тільки у випадках, коли витрати фізичної особи на придбання та утримання нерухомості й іншого майна, що включає транспортні засоби (автомобілі, плавзасоби, літаки), коштовності, землю, фондові та валютні цінності, предмети старовини й мистецтва, корпоративні права, явно не відповідають задекларованим доходам такої фізичної особи або членів її сім'ї.

Суми податку на доходи фізичних осіб зараховуються до бюджетів територіальних громад за місцем перебування платника податку.

Податкова реформа поряд із зменшенням податкового тиску через зміну податкового законодавства повинна врегулювати відношення суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм, різних форм власності і напрямів діяльності з державою, створити для них рівні стартові можливості.

Головним завданням держави при проведенні податкової реформи повинно бути гарантування стабільності податкового законодавства, яке відображається у податковому кодексі.

Глава II

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ПОДАТКИ І ЗБОРИ

§ 1. Податок на додану вартість, акцизний збір та податок на прибуток

Податок на додану вартість (далі — ПДВ) належить до непрямих податків, який сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва продукції, товарів, виконання робіт, надання послуг, при імпорті товарів до або під час митного оформлення. Таким чином, ПДВ є частиною новоствореної вартості і сплачується до державного бюджету.

Платниками податку на додану вартість є:

— підприємства, організації (в тому числі будь-які неприбуткові), філіали, відділення і відокремлені підрозділи підприємства (організації) та інші юридичні особи, які розташовані на території України і мають розрахункові рахунки в установах банків, самостійно реалізують товари, виконують роботи та надають послуги;

— міжнародні об'єднання, включаючи міжнародні неурядові організації, іноземні юридичні особи і грома-

дяни, які здійснюють від свого імені виробничу чи іншу підприємницьку діяльність на території України. У разі, якщо зазначені суб'єкти підприємницької діяльності не мають розрахункових рахунків в установах банків України і не мають постійних представництв в Україні, податок на додану вартість сплачується покупцями товарів, замовниками робіт (послуг);

— громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю;

— громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які ввозять (пересилають) товари або предмети на митну територію України.

Об'єктом оподаткування є обороти:

— з реалізації (робіт, послуг), крім їх реалізації за іноземну валюту;

— з реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) як власного виробництва, так і підданих обробці, переробці чи придбаних;

— з реалізації товарів (робіт, послуг) з частковою оплатою та оборотів з передачі товарів (робіт, послуг) без оплати їх вартості всередині підприємства для потреб власного споживання, витрати на які не належать до собівартості виробництва (обігу), а також для потреб своїх працівників;

— з передачі товарів (робіт, послуг) без оплати їх вартості в обмін на інші товари (роботи, послуги);

— з передачі безкоштовно або з частковою оплатою товарів (робіт, послуг) іншим підприємствам чи громадянам;

— з реалізації предметів застави, включаючи їх передачу заставодержателю при невиконанні забезпеченого заставою зобов'язання.

У громадян, які займаються підприємницькою діяльністю і у яких протягом року виручка від реалізації товарів (робіт, послуг) перевищила 100 мінімальних заробітних плат, об'єктом оподаткування є різниця між сумою виручки від реалізації товарів (робіт, послуг) і матеріальними витратами, що фактично використані на виробництво вказаних товарів (робіт, послуг).

Оподаткований оборот включає відвантажені товари, виконані роботи, надані послуги, які обчислюють, виходячи з їх вартості за вільними цінами і тарифами, державними фіксованими та регульованими цінами й тарифами, що включають податок на додану вартість за встановленими ставками.

При реалізації товарів за державними фіксованими та регульованими цінами, які включають ПДВ, оборот для оподаткування визначають, виходячи з цих цін із врахуванням у відповідних випадках фактично наданих торговельних знижок.

При визначенні оподаткованого обороту до нього включають суму акцизного збору та плату за організацію програм телебачення і радіомовлення у встановлених розмірах, а також суму надбавок до цін (тарифів), передбачених чинним законодавством.

До оподаткованого обороту не включаються:

— обороти з реалізації продукції (робіт, послуг) одних структурних одиниць підприємства для промислово-виробничих потреб інших структурних одиниць цього ж підприємства, якщо вони не мають розрахункового рахунку в установі банку і перебувають на балансі основного підприємства та не здійснюють від свого імені виробничу чи іншу комерційну діяльність;

— продаж, обмін, безплатна передача основних засобів, придбаних до 06.01.93 р.;

— вартість заставної тари;

— обороти по наданню платних послуг казино, обороти з гральних автоматів з грошовим вигршем, вигрші по ставках на іподромах.

Податок на додану вартість включається в державні регульовані (фіксовані) та вільні ціни (тарифи) товарів, крім встановленого переліку, а також до надбавок, знижок, націнок, винагород, зборів за ставкою у розмірі 20% до оподаткованого обороту, який не включає ПДВ.

Аналізуючи період від впровадження ПДВ до цього часу, зазначимо, що порядок і нарахування ПДВ та його сплати перебувають у постійному русі, змінюються.

Акцизний збір, як і ПДВ, належить до непрямих податків і встановлюється на високорентабельні та монополні товари (продукцію) і включається до ціни цих товарів (послуг).

Ставки та перелік товарів (послуг), на які поширюється акцизний збір, встановлюються Верховною Радою України.

Платниками акцизного збору виступають суб'єкти або замовники підакцизних товарів, а також ті, що імпортують підакцизні товари громадянам, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які ввозять або пересилають товари на митну територію України.

Об'єктами оподаткування акцизним збором визначені:

— обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів шляхом їх продажу, обміну на інші товари чи шляхом безкоштовної передачі товарів або з частковою їх оплатою;

— обороти з реалізації товарів для власного споживання, промислової переробки, а також для своїх працівників;

— митна вартість завезених в Україну товарів із врахуванням мита та митних зборів, придбаних за іноземну валюту у порядку товарообмінних операцій або безкоштовно одержаних;

— обороти в порядку натуральної оплати праці;

— обороти з реалізації конфіскованого, спадкового, безхазяйного майна, скарбів і скуплених цінностей;

— натуральні показники (1 л, 1 кг, об'єм двигуна тощо) по деяких підакцизних товарах (алкоголь, тютюн, авто);

— обороти з реалізації предметів застави, включаючи їх передачу заставодержателю при невиконанні забезпеченого заставою зобов'язання.

Особливої уваги заслуговує впровадження на території України Закону України від 15.09.95 р. "Про ак-

цизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби”, яким визначено особливості нарахування та сплати акцизного збору, що справляється з виготовлених українськими виробниками та ввезених на територію України алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Сплата акцизного збору на ці товари провадиться шляхом придбання акцизної марки встановленого зразка. Причому наклейка марки акцизного збору на алкогольний напій чи тютюновий виріб є дозволом на їх реалізацію споживачам і є митним оформленням, тобто підтверджує оплату акцизного збору.

Не підлягають оплаті акцизного збору:

— реалізація підакцизних товарів на експорт і за іноземну валюту;

— реалізація легкових автомобілів спеціального призначення для інвалідів, оплата вартості яких провадиться органами соціального забезпечення;

— реалізація спеціальних легкових автомобілів, які мають спеціальне призначення для установ та організацій (швидка медична допомога, міліція та ін.), перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Перелік підакцизних товарів постійно змінюється, що потребує чіткого визначення підакцизних товарів і ставок акцизного збору відповідно до однорідних за ціною товарів у твердих сумах і у відсотках від вартості, тобто підакцизні товари повинні мати подвійну систему оподаткування;

— нормативну у твердих сумах;

— визначену у відсотках чи коефіцієнтах відповідно до вартості товару (наприклад, легкові автомашини).

Податок на прибуток

Прибуток підприємства можна визначити як загальну суму його прибутків від усіх видів діяльності за звітний період, отриману як на території України, так і за її межами, яка відображена у звіті і включає прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), в тому числі прибуток відгалужень, що обслуговують виробництво, та не-

виробничої сфери, які не мають статусу юридичної особи, а також від здачі в оренду основних фондів, від наявних нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей, інших видів фінансових ресурсів і матеріальних цінностей, позареалізаційних операцій та ін.

Платниками податку на прибуток визнаються:

— суб'єкти підприємницької діяльності, бюджетні організації у частині здійснення госпрозрахункової діяльності, комерційні банки, які є юридичними особами, міжнародні організації, що здійснюють підприємницьку діяльність на території України і не мають пільг щодо податку;

— філії, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, які мають самостійність і розрахунковий рахунок;

— нерезиденти, що здійснюють підприємницьку діяльність через постійні представництва у межах України.

Об'єктом оподаткування визначено балансовий прибуток платника податку, до якого додаються:

— сума коштів фондів, які створені платником податку за рахунок собівартості продукції і які використовуються за цільовим призначенням;

— сума коштів, одержаних платником податку від інших суб'єктів підприємницької діяльності на власні потреби безкоштовно чи у вигляді безповоротної фінансової допомоги або не врахованих на рахунках реалізації.

Законодавством передбачена система зменшення оподаткованого прибутку на суму отриманих дивідендів, податків на майно, землю, витрат на утримання соціально-культурних закладів тощо.

Ставки податку на прибуток також мають тенденцію до зміни і визначаються відповідно до діяльності. Так, прибуток підприємств, включаючи підприємства, засновані на власності окремого громадянина України, оподатковуються за базовою ставкою. Прибутки від посе-

редницьких операцій, аукціонних торгів оподатковуються за збільшеною ставкою.

Особливістю оподаткування є й те, що прибуток підприємств і організацій агропромислового комплексу оподатковується за зменшеною ставкою щодо базової.

§ 2. Прибутковий податок з громадян та інші загальнодержавні податки

Прибутковий податок з громадян сплачується громадянами України та особами без громадянства, які проживають на території України і мають самостійні джерела доходів, як правило, за місцем джерела доходу або за місцем проживання.

Таким чином, платниками прибуткового податку є громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства — як ті, які мають, так і ті, які не мають постійного місця проживання в Україні.

До громадян, що мають постійне місце проживання в Україні, належать громадяни України, іноземні громадяни і особи без громадянства, які проживають в Україні не менше 183 днів у календарному році.

Об'єктом оподаткування у громадян, які мають постійне місце проживання в Україні, є сукупний оподатковуваний дохід за календарний рік (що складається з місячних сукупних оподатковуваних доходів), одержаний ними з різних джерел як на території України, так і за її межами.

Громадяни, які не проживають в Україні, але мають джерела доходів в Україні, сплачують податок із цих джерел доходів за ставкою 20 % без виключення неоподаткованого мінімуму і надання пільг.

Визначення сукупного оподаткованого доходу при оподаткуванні громадян провадиться із врахуванням доходів, одержаних як у натуральній, так і в грошовій формі.

У разі виплати заробітної плати в натуральній формі продукцією власного виробництва її розмір у складі

місячного сукупного оподаткованого доходу працівника обчислюється за її відпускними цінами стороннім споживачам у тому місяці, коли проведено нарахування заробітної плати. Якщо в поточному місяці така продукція не реалізовувалась, її розмір обчислюється за відпускною ціною попереднього місяця. Причому продукція інших виробників у складі місячного сукупного оподаткованого доходу працівника оцінюється за цінами її придбання.

Таким чином, до сукупного місячного оподаткованого доходу включаються доходи, одержані громадянами у будь-якій формі і за будь-яких обставин, незалежно від джерела, крім переліку доходів, які не включаються до оподаткованого доходу згідно з рішеннями Верховної Ради або Уряду України.

Прибутковий податок із оподаткованого доходу, одержуваного громадянами за місцем основної роботи, утримується підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами — суб'єктами підприємницької діяльності, з якими громадянин має трудові відносини.

Доходами, одержаними за місцем основної роботи, є доходи, одержані від суб'єктів господарювання, з якими громадянин має трудові відносини, у яких ведеться його трудова книжка і де проводиться відрахування до соціального страхування.

Сукупний оподатковуваний дохід включає виплати як за основним місцем роботи, так і за сумісництвом, доходи у вигляді дивідендів за акціями чи від підприємницької діяльності та інші виплати як у грошовій, так і натуральній формах.

Громадяни, що мають доходи не лише за місцем основної роботи, зобов'язані вести їх облік і відображати в декларації, яку повинні до 1 березня наступного за звітним року подати до податкового органу за місцем проживання.

Доречно тут наголосити, що обов'язок підприємств, установ, організацій та фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності, які виплачують доходи громадянам

не за місцем основної роботи, надсилати не пізніше 30 днів після виплати податковому органу за місцем проживання таких громадян відомості про суму виплачених доходів і суму утриманого податку.

На основі одержаної інформації податкові органи перевіряють отримані від громадян декларації і обчислення річної суми податку із сукупного оподаткованого доходу, одержаного ними як за основним місцем роботи.

Державне мито

Платниками державного мита на території України є фізичні та юридичні особи. Державне мито стягується з них за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу їм документів, що мають юридичне значення.

Державне мито справляється:

— із позовних заяв, заяв з переддоговірних спорів, заяв (скарг) у справах окремого провадження і скарг на рішення, прийняті відносно релігійних організацій, з касаційних скарг на рішення судів і скарг на рішення, що набули законної сили, а також за видачу судами копій документів;

— із позовних заяв і заяв кредиторів у справах про банкрутство, що подаються до арбітражних судів, та заяв про перевірку рішень, ухвал, постанов у порядку нагляду, а також про їх перегляд за нововиявленими обставинами;

— за вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами і виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад народних депутатів, а також за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів;

— за реєстрацію актів громадянського стану, а також за видачу громадянам повторного свідоцтва про реєстрацію актів громадянського стану і свідоцтв у зв'язку зі зміною, доповненням, виправленням записів актів громадянського стану;

— за видачу документів на право виїзду за кордон і про запрошення в Україну осіб з інших країн, за продо-

вження строку їх дій та за внесення змін до цих документів; за реєстрацію національних паспортів іноземних громадян або документів, що їх замінюють; за видачу або продовження посвідок на проживання; за видачу візи до національного паспорта іноземного громадянина або документа, що його замінює, на право виїзду з України та в'їзду в Україну, а також із заяв про прийняття до громадянства України і про вихід з громадянства України;

— за видачу паспорта громадянина України нового зразка, за оформлення паспорта громадянина України нового зразка для поїздки за кордон, за видачу громадянам України закордонного паспорта на право виїзду за кордон або продовження строку його дії;

— за прописку громадян або реєстрацію місця проживання;

— за видачу дозволу на право полювання та рибальства;

— за операції з цінними паперами;

— за операції, що здійснюються на товарних, сировинних та інших біржах, крім валютних;

— за дії, пов'язані з одержанням охоронних документів на об'єкти промислової діяльності, підтриманням їх чинності та передачу прав їхніми власниками.

Відповідно до справляння державного мита можна виділити два способи визначення ставок.

По-перше, у відсотках до ціни позову, суми договору, вартості майна тощо.

По-друге, у розмірі частин неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який діє на день сплати мита.

Державне мито сплачується за місцем розгляду й оформлення документів і зараховується до місцевих бюджетів, крім мита, яке справляється з позовних заяв, що подаються до арбітражного суду, із заяв про перевірку рішень, ухвал та постанов арбітражних судів у порядку нагляду, а також за дії, пов'язані з одержанням патенту на сорти рослин та підтриманням їх чинності, яке зараховується до Державного бюджету України.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів справляється для забезпечення фінансування будівництва, реконструкції, ремонту та утримання автомобільних шляхів загального користування.

Платниками цього податку є власники транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів. Платниками є підприємства, об'єднання та організації, які є юридичними особами, іноземні юридичні особи, а також громадяни України, іноземні громадяни й особи без громадянства.

До платників податку належать також власники моторних човнів (катерів, яхт), мотосаней.

Податок з транспортних засобів не справляється з власників машин і механізмів на гусеничному ході, а також зернозбиральних і спеціальних комбайнів з двигунами.

Об'єкт оподаткування — потужність двигуна легкових і вантажних автомобілів, мотоциклів, моторолерів та мотоблоків.

Податок сплачується за ставками (у частинах неоподаткованого мінімуму доходів громадян) залежно від потужності двигуна:

- а) з кожної кіньської сили;
- б) з кожного кіловата потужності.

Податок зараховується до бюджету адміністративно-територіальної одиниці місцевого самоврядування за місцем розташування підприємств і місцем проживання громадян. З цієї суми 90 % використовуються для шляхового господарства, а 10 % надходять на рахунок органів Державної автомобільної інспекції.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів сплачується:

— громадянами, які мають власні транспортні засоби, — один раз перед технічним оглядом за кожний рік, але не пізніше першого півріччя року, в якому проводиться технічний огляд;

— підприємствами — щороку, але не пізніше першого півріччя.

Сплата податку провадиться перед реєстрацією або щорічним технічним оглядом транспортних засобів.

Від сплати податку звільнюються:

а) підприємства автомобільного транспорту загального користування — щодо транспортних засобів, зайнятих на перевезенні пасажирів, а також підприємства автомобільного транспорту загального користування, що здійснюють змішані перевезення (вантажні та пасажирські), — щодо транспортних засобів, зайнятих на перевезенні пасажирів;

б) установи і організації, що фінансуються з державного бюджету;

в) Герої Радянського Союзу, особи, нагороджені орденом Слави трьох ступенів, інваліди Великої Вітчизняної війни або інші особи з числа військовослужбовців, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, що їх вони дістали при захисті СРСР або при виконанні інших обов'язків військової служби, чи внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті; інваліди з числа колишніх партизанів, а також інваліди, прирівняні за пенсійним забезпеченням до зазначених категорій військовослужбовців;

г) учасники Великої Вітчизняної війни, військовозобов'язані, які проходили службу у складі обмеженого контингенту радянських військ у Республіці Афганістан та в інших країнах, у яких в цей час велись бойові дії;

д) інваліди, які мають мотоколяски або автомобілі з ручним керуванням;

е) підприємства, розташовані на території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС;

є) громадяни, зараховані до категорій 1 і 2, які постраждали від наслідків чорнобильської катастрофи, а також громадяни, зараховані до категорій 3 і 4, — до їх відселення із зони гарантованого добровільного відселення і зони посиленого радіоекологічного контролю;

ж) громадяни, відселені із зон радіоактивно забруднених територій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС в інші населені пункти, — протягом трьох років після переселення;

з) на 50 % — колгоспи і радгоспи за пожежні машини, машини швидкої допомоги та автобуси по перевезенню людей.

За наявності поважних причин сільські, селищні та міські ради народних депутатів мають право знижувати розміри податку або повністю звільняти окремих платників від його сплати.

Податок на промисел

Перехід до ринкової економіки поряд із розвитком підприємницької діяльності призвів до виникнення великої кількості безробітних, які знаходять додатковий заробіток, займаючись тим чи іншим промислом несистемно, короткостроково.

Платниками податку на промисел є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, якщо вони не зареєстровані як суб'єкти підприємництва і здійснюють несистематичний, не більше чотирьох разів протягом календарного року, продаж виробленої, переробленої та купленої продукції, речей, товарів.

Об'єктом оподаткування є сумарна вартість товару за ринковими цінами, що зазначається громадянином у декларації, поданій до державної податкової інспекції по району (місту) за місцем проживання, а громадянином, який не має постійного місця проживання в Україні, — за місцем продажу товару.

Не декларується продаж вирощеної в особистому підсобному господарстві продукції.

Ставка податку на промисел встановлюється у розмірі 10 % вказаної у декларації вартості товарів, що підлягають продажу протягом трьох днів, але не менше одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян. У разі збільшення терміну продажу товарів до семи днів ставка податку подвоюється.

Податок на промисел сплачується у вигляді придбання одноразового патенту на торгівлю, вартість якого визначається на підставі вказаної платником сумарної вартості товарів і ставки податку. Сума податку за невикористаним патентом поверненню не підлягає. Мінімальний термін дії одноразового патенту — три, максимальний — сім днів.

Податок на промисел зараховується до місцевих бюджетів за місцем придбання.

Громадяни, які продають товари, повинні пред'явити на вимогу посадових осіб державних податкових інспекцій та органів внутрішніх справ одноразові патенти.

На громадян, які здійснюють продаж товарів без придбання одноразових патентів або з порушенням терміну їх дії, чи здійснюють продаж товарів, не зазначених у деклараціях, начальниками державних податкових інспекцій та їхніми заступниками накладаються адміністративні штрафи від одного до десяти розмірів встановленого чинним законодавством неоподаткованого мінімуму доходів громадян на місяць, а за ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладання адміністративного стягнення, — від десяти до двадцяти розмірів встановленого чинним законодавством неоподаткованого мінімуму доходів громадян на місяць.

Протоколи про адміністративні правопорушення складаються посадовими особами державних податкових інспекцій.

Виконавчі комітети рад народних депутатів інформують населення про порядок продажу товарів за одноразовими патентами, визначають місця та створюють належні умови для його здійснення.

Контроль за дотриманням Декрету покладається на державні податкові інспекції та органи внутрішніх справ.

Плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин

Плата за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин запроваджена на підставі Закону України "Про охорону навколишнього природного

середовища”, Закону України “Про підприємництво”, Кодексу України про надра та постанови Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. № 85 “Про затвердження Тимчасового порядку справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин” з метою забезпечення раціонального, комплексного використання надр для задоволення потреб у мінеральній сировині, охорони надр, гарантування при користуванні надрами безпеки людей, майна та навколишнього природного середовища.

Платниками плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями, які здійснюють видобуток корисних копалин.

Об'єктом справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин є обсяг погашених балансових запасів (для нафти, конденсату, газу, торфу та гідромінеральних ресурсів — обсяг видобутих) корисних копалин.

Плату за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення вносять суб'єкти підприємницької діяльності, що видобувають та реалізують мінеральну сировину, і суб'єкти підприємницької діяльності, до складу яких входить структурний підрозділ (шахта, рудник, кар'єр тощо), що займається видобутком корисних копалин і передає їх для подальшої переробки в межах цього підприємства.

Розмір плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин обчислюють платники самостійно, виходячи з обсягу погашених балансових запасів (для нафти, конденсату, газу, торфу та гідромінеральних ресурсів — обсягу видобутку), ціни реалізації одиниці видобутої мінеральної сировини, нормативу плати та коригуючого коефіцієнта.

Для суб'єкта підприємницької діяльності встановлено єдиний норматив плати за кожну одиницю погаше-

них (для нафти, газу, торфу, конденсату та гідромінеральних ресурсів — видобутих) балансових запасів корисних копалин у розмірі одного відсотка ціни реалізації одиниці видобутої мінеральної сировини без врахування податку на додану вартість.

Для підприємства вугільної промисловості до нормативу плати застосовується коригуючий коефіцієнт 0,5.

Для суб'єкта підприємницької діяльності, що має структурний підрозділ, який займається видобутком корисних копалин (шахта, кар'єр, рудник тощо) і передає їх для переробки у межах цього суб'єкта за собівартістю, при обчисленні плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин замість ціни береться собівартість у межах підрозділу (цеху), збільшена на коригуючий коефіцієнт 1,1.

Плата обчислюється щокварталу за наростаючим підсумком з початку року.

При видобуванні корисних копалин загальнодержавного значення плата за спеціальне використання надр у розмірі 40 % перераховується до Державного бюджету і 60 % — до бюджету Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя на розділ 16 Класифікації доходів і видатків державного та місцевих бюджетів, символ звітності банку по державному бюджету — 53.

При видобуванні корисних копалин місцевого значення плата перераховується до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя на розділ 16 Класифікації доходів і видатків державного та місцевих бюджетів.

Сума платежу відноситься на витрати виробництва.

Контроль за правильністю обчислення і своєчасністю сплати платежу за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин здійснюється державними податковими інспекціями за місцем розташування родовища корисної копалини.

Плата за спеціальне використання лісових ресурсів

Ліси України, крім екологічного, естетичного, виховного мають насамперед, економічне значення. Вони

є національним багатством України і як такі потребують державного захисту через облік і охорону від несанкціонованих державою вирубок.

Усі ліси України є власністю держави.

Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України.

Верховна Рада України делегує свої повноваження щодо розпоряджання лісами відповідним радам народних депутатів.

Рада народних депутатів у межах своєї компетенції надає земельні ділянки лісового фонду у постійне або тимчасове користування.

З метою раціонального і дбайливого користування лісовими ресурсами Лісовим кодексом України запроваджено плату за спеціальне використання лісових ресурсів.

До лісових ресурсів належать: деревинна, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

Лісові ресурси за своїм значенням поділяються на ресурси державного і місцевого значення.

До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця.

До лісових ресурсів місцевого значення належать лісові ресурси, які не зараховані до ресурсів державного значення.

Дозволом на соціальне використання лісових ресурсів державного і місцевого значення є лісорубний квиток (ордер) або лісовий квиток.

Лісорубний квиток видається на заготівлю живиці, заготівлю деревини при рубках головного користування, лісовідводних рубках, догляду за лісом, санітарних та інших рубках, пов'язаних з проведенням лісгосподарських заходів і у випадках розчищення лісових земель у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо.

Лісовий квиток видається на сінокосіння, випасання худоби, розміщення вуликів і пасік, заготівлю дикорослих плодів, ягід, грибів, горіхів, лікарських рослин і технічної сировини, очерету, лісової підстилки, використання лісових ділянок в науково-дослідних цілях (без права рубки дерев), тимчасове використання земель лісового фонду для сільськогосподарського виробництва, крім сільськогосподарських угідь, що входять до складу земель лісового фонду, а також на використання лісових ресурсів для потреб мисливського господарства, розміщення туристських таборів, баз відпочинку та інших подібних об'єктів із спорудженням будівель некапітального типу строком до одного року.

Платниками плати за спеціальне використання лісових ресурсів є всі лісокористувачі.

Об'єктом справляння вказаної плати є деревина лісових порід, що відпускається на пні, живиця, другорядні лісові матеріали (пень, луб, кора, деревна зелень), побічні лісові користування.

До побічних лісових користувань належать: випасання худоби, розміщення пасік, заготівля сіна, деревних соків, збирання і заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки тощо.

Відповідно до Положення про Державну податкову адміністрацію вона контролює правильність нарахування та своєчасність оплати платежів до бюджету, із яких 80 % зараховується до Державного бюджету і 20 % — до місцевих бюджетів.

Плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів

Плату за спеціальне використання прісних водних ресурсів вносять усі суб'єкти підприємницької діяльності — водокористувачі незалежно від форм власності, в тому числі підприємства гідроенергетики та водного транспорту.

Розмір платежів за спеціальне використання прісних водних ресурсів, крім тих, що використовуються підпри-

ємствами гідроенергетики і водного транспорту, встановлюється відповідно до тимчасових нормативів плати, обсягів використання води та лімітів її використання.

За понадлімітне використання прісних водних ресурсів плата обчислюється у п'ятикратному розмірі.

Зазначені платежі у межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітне їх використання стягуються з доходу (прибутку), що залишається в розпорядженні суб'єктів підприємницької діяльності.

Окремим категоріям суб'єктів підприємницької діяльності встановлюються пільгові коефіцієнти до тимчасових нормативів плати за спеціальне використання прісних водних ресурсів.

Сума платежу обчислюється платниками самостійно із врахуванням пільгових коефіцієнтів.

Платежі сплачуються платниками щокварталу.

Плата за спеціальне використання прісних водних ресурсів загальнодержавного значення перераховується у розмірі 80 % до Державного бюджету України і 20 % — до бюджету Автономної Республіки Крим та бюджетів областей. Плата за спеціальне використання водних ресурсів місцевого значення — до місцевих бюджетів відповідних рад народних депутатів. Плата за користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту сплачується до Державного бюджету України. Плата за понадлімітне використання прісних водних ресурсів зараховується до Державного бюджету України, бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя за умовами, передбаченими для внесення плати за використання прісних водних ресурсів у межах ліміту.

§ 3. Плата за землю

Виходячи з кадастрової оцінки земель, тобто оцінки їх якості та місцерозташування, встановлюють плату за використання землі. Плата за землю справ-

ляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Розміри податку за земельні ділянки, грошову оцінку яких не встановлено, розраховують в порядку, визначеному Законом про плату за землю.

Власники землі та землекористувачі, крім орендарів, сплачують земельний податок.

За земельні ділянки, надані в оренду, справляється орендна плата.

Плата за землю запроваджується з метою формування джерела коштів для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, відшкодування витрат власникам землі і землекористувачам, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи й розвитку інфраструктури населених пунктів.

Розмір земельного податку не залежить від результатів господарської діяльності власників землі та землекористувачів.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, яка перебуває у власності або користуванні, в тому числі на умовах оренди.

Суб'єктом плати за землю (платником) є власник землі і землекористувач, у тому числі орендар.

Ставки земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюються у відсотках від їх грошової оцінки у таких розмірах:

для ріллі, сіножатей та пасовищ — 0,1;

для багаторічних насаджень — 0,03.

Ставки земельного податку по земельних ділянках (за винятком сільськогосподарських угідь) диференціюють та затверджують відповідні сільські, селищні, міські ради, виходячи із середніх ставок податку, функціонального використання та місцерозташування земельної ділянки, але вони не повинні бути вищими ніж у два рази від середніх ставок податку із врахуванням коефіцієнтів.

Податок за земельні ділянки, зайняті житловим фондом, кооперативними автостоянками для перебування особистих транспортних засобів громадян, гаражно-, дачнобудівельними кооперативами, індивідуальними гаражами і дачами громадян, а також за земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного й лісового господарства, які зайняті виробничими, культурно-побутовими та господарськими будівлями і спорудами, справляється у розмірі 3 % суми земельного податку, обчисленого у встановленому порядку.

Податок за земельні ділянки, надані для потреб лісового господарства, за винятком ділянок, зайнятих виробничими, культурно-побутовими, житлими будинками та господарськими будівлями і спорудами, справляється як складова плати за використання лісових ресурсів, що визначається лісовим законодавством.

Податок на земельні ділянки на територіях та об'єктах природоохоронного, оздоровчого та рекреаційного призначення, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, справляється у п'ятикратному розмірі відповідного земельного податку.

При визначенні розміру податку за земельні ділянки, зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими будівлями і спорудами, розташованими на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, що не пов'язані з функціональним призначенням цих об'єктів, застосовуються такі коефіцієнти до відповідного земельного податку:

міжнародного значення — 7,5;

загальнодержавного значення — 3,75;

місцевого значення — 1,5.

Податок за частину площ земельних ділянок, наданих підприємствам, установам і організаціям (за винятком сільськогосподарських угідь), що перевищують норми відведення, справляється у п'ятикратному розмірі.

Податок за земельні ділянки, надані для Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, залізниць, гірничодобувних підприємств, а також за водойми, надані для виробництва рибної продукції, справляється у розмірі 25 % суми обчисленого земельного податку.

Ставки земельного податку із земель, грошову оцінку яких здійснено, встановлюються у розмірі одного відсотка від їх грошової оцінки.

Якщо грошову оцінку земельних ділянок не встановлено, середні ставки земельного податку встановлюються у таких розмірах:

Групи населених пунктів з чисельністю населення (тис. чоловік)	Середня ставка податку (коп. за 1 кв. метр)	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного підпорядкування
до 0,2	1,5	
від 0,2 до 1	2,1	
від 1 до 3	2,7	
від 3 до 10	3,0	
від 10 до 20	4,8	
від 20 до 50	7,5	1,2
від 50 до 100	9,0	1,4
від 100 до 250	10,5	1,6
від 250 до 500	12,0	2,0
від 500 до 1000	15,0	2,5
від 1000 і більше	21,0	3,0

Від земельного податку звільняються:

1) заповідники, в тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва;

2) вітчизняні дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

3) органи державної влади місцевого самоврядування, прокуратури, заклади, установи та організації, які

повністю утримуються за рахунок бюджету (за винятком Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України), спеціалізовані санаторії України для реабілітації хворих згідно із списком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України, дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, підприємства, об'єднання й організації товариств сліпих і глухих України, громадські організації інвалідів України та їх об'єднання;

4) вітчизняні заклади культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, що функціонують за цільовим призначенням;

5) зареєстровані релігійні та благодійні організації, які не займаються підприємницькою діяльністю.

Не справляється плата за сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій, визначених статтею 2 Закону України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" (зони відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення і посиленого радіоекологічного контролю), і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства; за землі, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння; за землі державних сортопробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур; за землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування; за земельні ділянки державних, колективних і фермерських господарств, які зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодкових насаджень; за землі кладовищ; за земельні ділянки (у межах граничних норм, встановлених Земельним кодексом України)

інвалідів I і II груп, громадян, які виховують трьох і більше дітей, та громадян, члени сімей яких проходять строкову військову службу, пенсіонерів, а також інших осіб, які користуються пільгами відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; громадян, яким у встановленому порядку видано посвідчення про те, що вони постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, міські, селищні та сільські ради можуть встановлювати пільги щодо плати за землю: часткове звільнення на певний строк, зменшення суми земельного податку лише за рахунок коштів, що зараховуються на спеціальні бюджетні рахунки відповідних бюджетів.

Якщо право на пільгу у платника виникає протягом року, то він звільняється від сплати податку, починаючи з місяця, наступного за місяцем, в якому виникло це право. У разі втрати права на пільгу протягом року податок сплачується, починаючи з місяця, наступного за місяцем, в якому втрачено це право.

Якщо підприємства, установи та організації, що користуються пільгами щодо земельного податку, мають у підпорядкуванні госпрозрахункові підприємства або здають у тимчасове користування (оренду) земельні ділянки, окремі будівлі чи їх частини, податок за земельні ділянки, зайняті цими госпрозрахунковими підприємствами або будівлями (їх частинами), передаваними в тимчасове користування, сплачується у встановлених розмірах на загальних підставах.

Підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру.

Юридичні особи самостійно обчислюють суму земельного податку у визначеному порядку за формою, встановленою Головною державною податковою інспекцією України, щороку за станом на 1 січня і до 1 лютого подають дані відповідній державній податковій інспекції.

По нововідведених земельних ділянках розрахунки розмірів податку подаються юридичними особами протягом місяця з дня виникнення права власності або користування земельною ділянкою.

Нарахування земельного податку громадянам провадиться державними податковими інспекціями, які видають платникові до 15 липня поточного року платіжне повідомлення про сплату податку.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні кількох юридичних осіб або громадян, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно тій частині площі будівлі, що перебуває у його користуванні.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних осіб або громадян, земельний податок нараховується кожному з них пропорційно його частці у власності на будівлю.

Власники землі та землекористувачі сплачують земельний податок з дня виникнення права власності або права користування земельною ділянкою.

У разі припинення права власності або права користування земельною ділянкою податок сплачується за фактичний період перебування землі у власності або користуванні у поточному році.

Облік платників (товаровиробників сільськогосподарської продукції та громадян) і нарахування земельного податку провадиться щорічно за станом на 1 травня, інших суб'єктів-платників — за станом на 1 лютого.

Земельний податок сплачується рівними частками власниками землі і землекористувачами — виробниками товарної сільськогосподарської і рибної продукції та громадянами до 15 серпня і 15 листопада, а всіма іншими платниками — щоквартально до 15 числа наступного за звітним кварталом місяця.

Надміру сплачені суми податку підлягають поверненню платникові; за його письмовою заявою або за його бажанням зараховуються до сплати податку за наступний рік.

Платники, яких своєчасно не було залучено до сплати земельного податку, сплачують податок не більш як за два попередні роки.

Перегляд неправильно нарахованого податку, стягнення або повернення його платникові допускаються не більш як за два попередні роки.

Розмір, умови і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за угодою сторін у договорі оренди між орендодавцем (власником) і орендарем.

Платежі за землю зараховуються на спеціальні бюджетні рахунки бюджетів сільської, селищної, міської рад, на території яких розташовані земельні ділянки.

Для централізованого виконання робіт 30 % коштів від земельного податку, що надійшли на спеціальні бюджетні рахунки місцевих бюджетів, централізуються на спеціальному бюджетному рахунку Державного комітету України по земельних ресурсах, 10 % — на спеціальних бюджетних рахунках Автономної Республіки Крим і областей.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим і обласні ради у межах зазначених відрахувань можуть встановлювати нормативи централізації коштів від земельного податку на спеціальних бюджетних рахунках районів і міст, у підпорядкуванні яких останні перебувають.

Міські ради міст з районним поділом можуть встановлювати нормативи централізації коштів від земельного податку на спеціальних бюджетних рахунках районів міста.

Кошти від плати за землю, що надходять на спеціальні бюджетні рахунки місцевих бюджетів, використовуються винятково для таких цілей:

фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;

ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель;

створення земельного інноваційного фонду;

відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості;

економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду;

надання пільгових кредитів, часткового погашення позичок та компенсації втрат доходів власників землі й землекористувачів внаслідок тимчасової консервації земель, що сталася не з їх вини;

проведення земельної реформи, а також для земельно-господарського устрою, розробки містобудівної документації й розвитку інфраструктури населених пунктів.

Кошти від земельного податку, що централізуються, спрямовуються на розробку і виконання державних програм щодо раціонального використання земель, підвищення родючості ґрунтів, на відшкодування витрат власників землі й землекористувачів, пов'язаних із господарюванням на землях гіршої якості, охорону земельних ресурсів у комплексі з іншими природоохоронними заходами, розвиток загальнодержавної та регіональної інфраструктури, ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель, а також проведення земельної реформи.

За нецільове використання коштів, що надходять від земельного податку у відповідний бюджет, фінансовими органами нараховується штраф у розмірі 100 % використаних сум, який надходить до Державного бюджету України.

Грошова оцінка земельної ділянки провадиться Державним комітетом України по земельних ресурсах за методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

§ 4. Місцеві податки і збори

Розвиток місцевого самоуправління не може спиратися на фінансову базу, якою поряд з відрахуваннями від загальнодержавних податків у місцеві бюджети є визначене Кабінетом Міністрів України право органів місцевого самоврядування на встановлення

місцевих податків та зборів. При цьому органам місцевого самоврядування визначено види цих податків і зборів, їхні граничні розміри, об'єкти оподаткування та джерела оплати. Причому органи місцевого самоврядування своїми рішеннями встановлюють ті чи інші податки, але можуть і не встановлювати.

Практика роботи органів місцевого самоврядування показала, що для розширення дохідної бази й вирішення проблем соціально-культурного розвитку територій вони йдуть шляхом впровадження відповідними рішеннями органів місцевої влади місцевих податків і зборів. Ці органи затверджують по кожному податкові чи зборові положення та визначають порядок сплати і внесення їх до місцевих бюджетів. Цим-таки положенням визначаються граничні ставки оподаткування й відповідна система пільг по податках і зборах.

Оподаткуванню підлягають як юридичні особи, так і громадяни України та іноземні юридичні особи й громадяни, якщо інше не передбачене законодавством України.

Готельний збір. Платниками є особи, які проживають у готелях. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 20 % вартості найманого житла (без додаткових послуг). Готельний збір стягується і перераховується до бюджету місцевого самоврядування адміністрацією готелю.

Збір за парковку автотранспорту. Платниками збору є юридичні особи й громадяни, які паркують автомобілі у спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. Ставка збору встановлюється з розрахунку за 1 годину парковки. Її граничний розмір не повинен перевищувати трьох відсотків неоподаткованого мінімуму доходів громадян — у спеціально обладнаних місцях і одного відсотка — у відведених місцях. Збір за парковку автотранспорту сплачується водіями на місці парковки.

Ринковий збір. Це плата за торговельні місця на ринках, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську й промислову продукцію та інші товари. Ринковий збір стягується за щоденну

торгівлю. Його граничний розмір не повинен перевищувати 20 % мінімальної заробітної плати для громадян і трьох мінімальних заробітних плат — для юридичних осіб. Ринковий збір стягується працівниками ринку до початку реалізації продукції.

Збір за участь у бігах на іподромі. Стягується з юридичних осіб та громадян, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру. Граничний розмір збору за участь у бігах на іподромі за кожного коня не повинен перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Збір стягується адміністрацією іподрому до початку змагань.

Збір за виграш на бігах. Стягується адміністрацією іподромів з осіб, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі, під час видачі їм виграшу. Його граничний розмір не повинен перевищувати 6 % від суми виграшу.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі. Стягується у вигляді відсоткової надбавки до плати, визначеної за участь у грі. Граничний розмір його не повинен перевищувати 5 % від суми цієї плати. Суми збору справляються адміністрацією іподромів під час продажу квитка на участь у грі.

Податок з реклами. Об'єкт оподаткування — вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. Податок сплачується з усіх видів оголошень і повідомлень, які подаються з комерційною метою за допомогою засобів масової інформації, афіш, плакатів, інших технічних засобів, на вулицях, магістралях, майданчиках, будинках, транспорті та інших місцях. Граничний розмір податку не повинен перевищувати 0,1 % вартості послуг за розміщення одноразової реклами та 0,5 % — за розміщення реклами на тривалий час. Податок сплачується під час оплати послуг за встановлення та розміщення реклами.

Збір за право на використання місцевої символіки. Стягується з юридичних осіб та громадян, які використовують цю символіку з комерційною метою. Дозвіл на використання місцевої символіки (герб міста, назви чи зображення архітектурних, історичних пам'яток) ви-

дається відповідними органами місцевого самоврядування. Граничний розмір збору не повинен перевищувати: з юридичних осіб 0,1 % вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг з використанням місцевої символіки; з громадян, що займаються підприємницькою діяльністю, — п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Збір за право проведення кіно- і телезімонок. Вносять комерційні кіно- і телеорганізації, які проводять зйомки, що потребують від місцевих органів державної виконавчої влади додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок тощо). Граничний розмір збору не повинен перевищувати фактичних витрат на проведення зазначених заходів.

Збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей. Платники збору — юридичні особи й громадяни, які мають дозвіл на проведення аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей. Об'єктом оподаткування є вартість заявлених до місцевих аукціонів чи конкурсного розпродажу товарів, яку встановлюють, виходячи з їх початкової ціни або суми, на яку випускається лотерея. Збір стягується за три дні до проведення аукціонів або конкурсного розпродажу чи під час одержання дозволу на випуск лотереї. Граничний розмір збору — 0,1 % вартості заявлених до місцевих аукціонів чи конкурсного розпродажу товарів або від суми, на яку випускається лотерея. Граничний розмір збору на проведення лотерей з кожного учасника аукціону не повинен перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Комунальний податок стягується з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Його граничний розмір не повинен перевищувати 10 % річного фонду оплати праці, який обчислюють, виходячи з неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Збір за проїзд по території прикордонних областей з автотранспорту, що прямує за кордон, стягується з юри-

дичних осіб та громадян України у розмірі до 0,5 неоподаткованого мінімуму доходів громадян залежно від марки й потужності автомобіля, а з юридичних осіб та громадян інших держав, у тому числі суб'єктів колишнього Союзу РСР, — у розмірі від 5 до 50 доларів США. Збір не стягується з:

- автотранспорту, що перевозить за кордон вантажі за державними замовленнями і державними контрактами;
- громадян України, які направляються у службові відрядження;
- спортсменів, які від'їжджають на міжнародні змагання;
- громадян, які від'їжджають у порядку культурного обміну, на лікування, оздоровлення.

Збір за видачу ордера на квартиру сплачується за послуги, пов'язані з видачею документа, що дає право на заселення квартири. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 30 % неоподаткованого мінімуму доходів громадян на час оформлення ордера на квартиру. Збір сплачується через установи банків до одержання ордера.

Курортний збір. Платники збору — громадяни, які прибувають у курортну місцевість. Граничний розмір збору не може перевищувати 10 % неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Курортний збір справляється адміністрацією готелю та іншими установами готельного типу під час реєстрації прибулих; квартирно-посередницькими організаціями — при направленні осіб на поселення в будинки, що належать громадянам на праві власності. З осіб, які зупиняються в будинках громадян без направлення квартирно-посередницьких організацій, а також осіб, які проживають у наметах, автомашинах тощо, збір справляється у порядку, визначеному радами народних депутатів, що встановлюють цей збір.

Від сплати звільняються:

- діти віком до 16 років;
- інваліди та особи, що їх супроводжують;
- учасники Великої Вітчизняної війни;
- воїни-інтернаціоналісти;

- учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС;
- особи, що прибули за путівками до санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів;
- особи, що прибули до курортної місцевості у службове відрядження, на навчання, постійне місце проживання, до батьків та близьких родичів;
- чоловіки віком 60 років і старші, жінки віком 55 років і старші.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі Це плата за оформлення та видачу дозволів на торгівлю у спеціально відведених місцях. Справляється уповноваженими на це організаціями з юридичних осіб та громадян, які реалізують сільськогосподарську, промислову продукцію та інші товари. Граничний розмір збору не повинен перевищувати 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю у спеціально відведених для цього місцях, і одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян в день — за одноразову торгівлю.

Як загальнодержавні, так і місцеві податки потребують контролю за їх правильним обчисленням, своєчасним нарахуванням. Цю функцію виконують Державні податкові адміністрації.

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Глава I

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТІВ УСІХ РІВНІВ

§ 1. Організація виконання бюджетів

Виконання бюджету — це забезпечення повного і своєчасного надходження доходів по кожному джерелу і безперервне фінансування усіх передбачених бюджетом заходів.

Від своєчасного і повного надходження доходів залежить безперервне фінансування усіх галузей господарства держави і в першу чергу соціально-культурних заходів.

Найважливішими факторами виконання бюджету є найбільш повна мобілізація резервів, інвестування виробництва по пріоритетних напрямках для одержання додаткових доходів бюджету, а також жорсткий режим економії матеріальних і фінансових ресурсів. Виходячи з цього, Кабінет Міністрів України, державні адміністрації областей і районів та місцеві ради народних депутатів організують виконання бюджету через Міністерство фінансів України та фінансові управління обласних і відділи районних державних адміністрацій та фінансові відділи виконавчих комітетів рад народних депутатів.

Міністерство фінансів України організовує виконання Державного бюджету через Державне Казначейство та його територіальні органи в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з відділеннями у районах, містах і районах у містах.

Основним критерієм, на якому базується виконання бюджетів, є забезпечення надходжень податків до бюджетів усіх рівнів. Ця функція покладена на Головну податкову державну адміністрацію при Кабінеті Міністрів України.

В умовах кризи платежів основним завданням держави поряд із відтворенням виробництва є регулювання відносин при формуванні доходів бюджету, щоб платежі до нього надходили регулярно й повністю. Для цього необхідно забезпечити прийняття законодавчих та нормативних актів, які б регулювали відносини між платниками і бюджетом при мобілізації доходів (податків, зборів та інших платежів). Сьогодні настійливо вимагає своєчасної заміни тих нормативних актів, які перестають сприяти розвитку економічних відносин, максимальній мобілізації надходження коштів у бюджет.

Тому й прийнято рішення про вилучення зі структури Міністерства фінансів України Головної державної податкової інспекції і створення при Кабінеті Міністрів України Державної податкової адміністрації з широкими правами. До її складу передані і структурні підрозділи податкової міліції, які виведені з підпорядкування Міністерства внутрішніх справ України. Дії держави по реформуванню структури управління податковими органами дають змогу встановити жорсткий контроль за надходженнями податків у доходи бюджетів усіх рівнів.

Податки є основним джерелом надходжень доходів бюджетів усіх рівнів, їх введення провадиться тільки на основі законів (на додану вартість, акцизний збір, податок на прибуток та ін.), які передбачають в обов'язковому порядку такі елементи: суб'єкт по податках та строки сплати податку. Визначення цих елементів у законі зобов'язує платника до чіткого виконання закону по забезпеченню сплати податків у бюджет.

Таким чином, Державна податкова адміністрація забезпечує виконання законів держави по мобілізації надходження доходів у бюджет, а Державне Казначейство — організацію виконання Державного бюджету України.

Організація роботи по виконанню бюджетів місцевих рад народних депутатів покладена на відповідні фінансові органи, які забезпечують безперервне фінансування передбачених у бюджетах заходів та ведуть контроль за

законністю, правильністю і цільовим використанням бюджетних коштів, провадять в життя режим економії, контролюють виконання показників по мережі, штатах і контингентах та використання фонду заробітної плати. Вони ведуть також облік доходів по рівнях бюджетів і їх виконання.

Крім фінансових органів, у виконанні бюджетів беруть участь: міністерства і відомства — по Державному бюджету; відділи та управління державних адміністрацій і виконавчих органів місцевих рад — по місцевих бюджетах. Вони зобов'язані забезпечувати жорсткий режим економії бюджетних коштів, вести облік і звітувати у встановленому обсязі та в установлені строки.

У всіх бюджетах — від державного до міського, районного — передбачаються резервні фонди, які при виконанні бюджету направляються на вирішення невідкладних заходів. Крім резервного фонду, у всіх бюджетах понад передбачені видатки утворюється оборотна касова готівка. Для бюджетів оборотна касова готівка має величезне значення, бо забезпечує безперервне фінансування запланованих по бюджету заходів. Наприклад, при виникненні касових розривів у зв'язку з відпустками учителів після закінчення занять у школах і необхідністю виплат коштів на період відпустки.

Єдине правило — оборотна касова готівка на кінець бюджетного року обов'язково повинна бути поповнена.

§ 2. Державна податкова адміністрація — головний контролер виконання бюджетів по доходах

Для забезпечення контролю за повним і своєчасним надходженням у бюджет державних податків та інших платежів Державна податкова адміністрація і її органи на місцях провадять роботу по своєчасному і повному обліку всіх платників податків та інших обов'язкових платежів. Для цього використовуються відомості про реєстрацію підприємств усіх форм влас-

ності, дані про відкриті розрахункові рахунки в установах банків, дозволи місцевих рад народних депутатів та їх виконкомів, державних адміністрацій у районах на відкриття підприємств, організацій чи заняття різними видами промислів. Усі ці та інші дані заносяться в базу даних комп'ютерів в усіх органах Державної податкової адміністрації по області, місту, району, що дає змогу зберігати в пам'яті ЕВМ інформацію про фінансовий стан як підприємств і організацій, так і приватних осіб.

Головним завданням Державної податкової адміністрації є контроль за чітким виконанням законодавчих та нормативних актів по податках, правильністю обрахування, повноти і своєчасності внесення у бюджет податків та інших платежів, встановлених законодавством України або рішеннями місцевих органів влади.

У своїй діяльності Державна податкова адміністрація та її органи на місцях керуються Конституцією України, Законами України, Указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, а регіональні органи Державної податкової адміністрації — рішеннями відповідно обласних та районних державних адміністрацій, виконкомів міських рад народних депутатів в частині контролю за надходженням податків, зборів та інших платежів бюджету.

Державна податкова адміністрація, її органи у своїй діяльності не підзвітні регіональним органам влади й управління, вони підпорядковуються Кабінетові Міністрів України.

Функції Державної податкової адміністрації такі:

— проведення і організація роботи обласних, міських, районних податкових адміністрацій по контролю за виконанням законодавства по податках та інших платежах у бюджет як юридичними, так і фізичними особами;

— розробка пропозицій по вдосконаленню податкового законодавства;

— розробка й видання інструктивних, методичних вказівок та інших нормативних документів про порядок утримання податків й інших платежів у бюджет;

— розробки форм податкових розрахунків, декларацій та інших документів, пов'язаних із нарахуванням й платою платежів у бюджет, а також форми звітів про проведену роботу;

— проведення роз'яснювальної роботи серед населення, підприємств і організацій по порядку, строках та методах розрахунків податків й інших платежів до бюджету;

— проведення у міністерствах, відомствах, підприємствах, установах та організаціях усіх форм власності, включаючи спільні підприємства та організації з участю українських чи іноземних юридичних осіб і громадян, а також у громадян України, іноземних громадян і осіб без громадянства перевірки грошових надходжень, документів, які підтверджують їх надходження, бухгалтерських книг, звітів, кошторисів, декларацій та інших документів щодо нарахування й оплати податків та інших платежів до бюджету;

— організація роботи податкових адміністрацій області, міст, районів по обліку, оцінці й реалізації конфіскованого майна та майна, яке переходить державі по праву наслідування, скарбів, по проведенню перевірок правильності та схоронності коштів, одержаних від державного мита, а також по перевірці касових операцій, які виконуються міськими, селищними радами по нарахованих та одержаних від населення податкових платежах;

— проводить обстеження та перевірку організації роботи податкових адміністрацій усіх рівнів, по результатах яких вживаються заходи щодо усунення порушень у перевіряних організаціях, а в необхідних випадках заслуховуються звіти керівників з прийняттям відповідних рішень.

Податкові адміністрації у містах, районах у містах та районах мають специфічні функції:

— забезпечення своєчасного й повного обліку платників податків та інших платежів у бюджет;

— контролю за своєчасним наданням платниками бухгалтерських звітів і балансів, податкових розрахунків, звітів, декларацій про доходи та інших документів, пов'язаних з нарахуванням платежів до бюджету, перевіряють достовірність цих документів у частині нарахування прибутку, дохідних об'єктів щодо обкладання податками;

— перевіряють достовірність даних про джерела одержання коштів, записаних у деклараціях громадян;

— передають правоохоронним органам матеріали по фактах порушень, за які передбачається кримінальна відповідальність, а також надають в арбітражні суди позови до підприємств, установ, організацій і громадян по вилученню в дохід держави коштів, одержаних по угодах, які суперечать чинному законодавству, та провадять іншу роботу.

Працівники (службовці) податкових адміністрацій несуть особисту відповідальність за чітке виконання законодавства по вилученню податків та інших платежів бюджету, реалізацію прав підприємств, організацій і установ у здійсненні своїх повноважень, а також законних інтересів громадян.

В цілому державна податкова адміністрація втілює в життя податкову політику держави.

Податкова політика визначає суть та роль системи оподаткування і належить до виняткових повноважень держави. Через бюджет, податки, пільги й різні санкції держава регулює відносини як із виконавчими органами, так і господарськими організаціями, бюджетними установами, населенням, тобто юридичними й фізичними особами.

Податкова політика в Україні до 1997 р. була спрямована на максимальне вилучення доходів господарюючих суб'єктів, що позбавляло їх стимулів до виробництва, можливості інвестування коштів у виробництво. Така політика призвела до того, що підприємства втратили оборотні кошти, а разом з ними і можливість

відновлення матеріальних ресурсів. Якщо суб'єкт господарювання будь-якої форми власності потрапляє в умови, коли практично весь його доход так чи інакше вилучається в бюджет і позабюджетні фонди, то він або згортає виробництво, або всілякими способами приховує прибуток від оподаткування. Якщо не змінити в таких умовах податкову політику, виробництво зупиниться.

Заслугує на увагу таке реформування податкової політики, яке забезпечує зменшення податкового тиску на виробника, що відповідає загальновідомим принципам податкової політики — гнучкості і стабільності.

Гнучкість податкової політики передбачає, що коли податковий тиск на господарників призводить до згортання виробництва, податкова система перебудовується на зменшення податкового тиску в інтересах виробника.

Стабільність податкової політики означає, що податкова система будується на чіткому визначенні об'єктів оподаткування, їх обліку, а нормативи оподаткування або обов'язкових платежів не зменшуються протягом бюджетного року. Запровадження нових розмірів і нормативів оподаткування не має зворотної сили, а пільги по податках надаються з моменту вводу Закону про оподаткування в дію.

Система пільг щодо оподаткування повинна стимулювати виробництво й інвестування, адже практично ті кошти, які повинні б бути зараховані в бюджет, залишаються у виробника, що є нічим іншим, як своєрідним бюджетним фінансуванням, тому податкова адміністрація повинна контролювати використання коштів, які залишились у виробника, тобто їх цільове використання.

Надання податковим адміністраціям широких повноважень щодо порушників Законів про оподаткування дало змогу залучити до бюджету до 30 % коштів від загальної суми податків, одержуваних в бюджет, які раніше приховувались від оподаткування.

Залучення вказаних коштів дало змогу зменшити податковий тиск на платників податків, а це гарантія відтворення виробництва.

Поступове удосконалення податкової системи провадиться в напрямі її лібералізації, децентралізації (державні і місцеві податки) за рахунок розширення прав регіонів, зменшення тієї частки валового внутрішнього продукту, яка перерозподіляється через бюджет. Потребує вдосконалення і механізм оподаткування, який стимулював би виробництво у пріоритетних напрямках економіки і сприяв би впровадженню у виробництво нових технологій та високоефективного обладнання, а це потребує зміни податкової політики держави як на макро-, так і на мікрорівні.

§ 3. Виконання бюджету — головна мета Міністерства фінансів України

Міністерство фінансів України, як орган державного управління, провадить в життя *фінансову політику держави*, яка є сукупністю заходів по акумуляції фінансових ресурсів у Державному бюджеті і бюджетах всієї ланки бюджетної системи, їх розподілу й використанню для виконання державою її функцій.

Реалізуючи фінансову політику держави, Міністерство фінансів України забезпечує її втілення в життя шляхом розробки економічних методів і важелів впливу на збільшення доходів бюджету через аналіз показників розвитку чи спаду економіки й провадить заходи щодо оздоровлення економіки.

Вказану роботу Міністерство фінансів провадить разом з Мінекономіки України. З ним воно розробляє і проект зведеного балансу фінансових ресурсів України й використовує його показники для розробки Державного бюджету та розрахунків бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст державного підпорядкування. Так організуються робота по складанню й виконанню Державного бюджету та методичне керівництво роботою

в галузі бюджетного планування й фінансування. Аналогічну роботу на нижчому рівні провадять фінансові управління облдержадміністрацій та відповідні міські, районні фінансові відділи.

Поряд з розробкою проектів Правил складання і виконання бюджетів і класифікацією доходів й видатків цих бюджетів із врахуванням рівня розвитку соціальної інфраструктури районів Мінфін України та його органи на місцях ведуть облік і складають звіти про виконання, аналізують підсумки виконання бюджетів, готують інформаційні матеріали, доповіді вищим органам влади й управління про хід та підсумки виконання бюджетів і пропозиції про збільшення доходів.

Міністерство фінансів України аналізує взаємозв'язок між цінами і фінансовими показниками діяльності господарств, бере участь у розробці прогнозних розрахунків по ціноутворенню, провадить роботу по створенню ринку цінних паперів, аналізує його вплив на фінансовий стан господарства і грошовий обіг та здійснює планування доходів й видатків бюджету по експортно-імпортних операціях, аналізує валютно-фінансову діяльність суб'єктів господарювання і бере участь у складанні зведеного валютного плану, або, як ще його можна назвати, платіжного балансу держави.

Міністерство фінансів України вирішує всі питання, віднесені до його компетенції та наданих йому прав. Відповідно до наданих йому прав воно керує діяльністю Державного Казначейства, створеного Указом Президента України від 27 квітня 1995 р. та Постановою Кабінету Міністрів України від 31 липня 1995 р.

Державне Казначейство створене для забезпечення чіткого контролю за надходженням коштів до Державного бюджету, для чого в його підпорядкуванні створені казначейства в областях, містах і районах.

Відповідно до завдань, визначених Указом Президента України, Державне казначейство: організовує та здійснює виконання Державного бюджету на основі

принципу єдиного казначейського рахунку; здійснює керівництво підвідомчими територіальними органами; веде зведені реєстри розпорядників коштів державного бюджету, державних позабюджетних фондів та рахунків територіальних органів Державного Казначейства в установах банків, здійснює управління доходами і видатками Державного бюджету, провадить операції з наявними бюджетними коштами, включаючи іноземну валюту, в межах розпису доходів і видатків; організовує та здійснює прогнозування й касове планування коштів державного бюджету, визначає на основі чинного законодавства розміри їх поточного використання у межах затверджених видатків.

Державне Казначейство та його органи на місцях доводять до головних розпорядників коштів обсяги асигнувань, що виділяються з державного бюджету. Воно також організовує розподіл між державним бюджетом і бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя відрахувань від загальнодержавних зборів і обов'язкових платежів за нормативами, встановленими в Законі про Державний бюджет, перерахування місцевим бюджетам належних їм коштів від зазначених відрахувань та організовує й здійснює взаємні розрахунки між державним бюджетом і місцевими бюджетами.

Державне Казначейство веде облік руху коштів бюджету на своїх рахунках, організовує та здійснює збирання, зведення й аналіз фінансової звітності про стан виконання державного і зведеного бюджетів та подає вказану звітність органам влади й управління, здійснює разом з Національним банком та Мінфіном управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом і його обслуговування.

До питань Державного Казначейства входять надання Мінфіну пропозицій по скороченню видатків державного бюджету, розробка й затвердження нормативно-методичних та інструктивних документів по бухгал-

терському обліку, звітності й організації виконання бюджету. На основі аналізу фінансового стану галузей господарства Казначейство розробляє проекти законодавчих і нормативних актів. Зрозуміло, в межах своїх прав.

До прав Державного Казначейства належать: відкривати в установах банків рахунки по доходах і видатках державного бюджету; отримувати у них кредит в межах бюджетного року для покриття тимчасових касових розривів бюджету; провадити операції щодо розміщення державних цінних паперів, їх погашення й виплати доходу по них; проводити у виконавчих органах влади, підприємствах, установах і організаціях, банках незалежно від форми власності перевірки використання бюджетних коштів; одержувати від банків відомості про стан поточних бюджетних рахунків названих установ і організацій та про стан грошових коштів державних позабюджетних фондів. При виявленні порушень чинного законодавства при виконанні бюджетів Казначейство має право вимагати від посадових осіб усунення порушень, а в необхідних випадках припиняти фінансування і в безспірному порядку вилучати як у виконавчих органів влади, так і у підприємств, установ та організацій раніше надані кошти бюджету чи позабюджетних фондів (у разі виявлення нецільового чи неефективного їх використання).

Головне управління Державного Казначейства у своїй діяльності взаємодіє з органами влади й управління, органами податкової державної адміністрації, фінансовими органами, установами банків та державного контрольно-ревізійного управління.

Таким чином, головна мета Державного Казначейства та його органів полягає у вирішенні всього комплексу питань, пов'язаних з виконанням Державного бюджету, починаючи із забезпечення контролю за надходженням загальнодержавних доходів і зборів до їх проходження через банки з наступним використанням, у

межах передбачених в бюджеті асигнувань, розпорядниками кредитів.

В основу діяльності Державного Казначейства покладений принцип єдиного рахунку Державного бюджету в поєднанні з централізацією, через яку забезпечується щоденний аналіз державних коштів, що дає змогу маневрувати державними грошовими коштами, швидко й ефективно їх перерозподіляти в межах затверджених у бюджеті асигнувань, створювати нагромадження для реалізації державних програм.

У подальшій діяльності Державне Казначейство повинно перейти від виконання бюджету по відомчому принципу до виконання його по територіальному принципу.

Казначейство провадить оплату рахунків установ, які утримуються з Державного бюджету, зі своїх рахунків. Отже, випадає ланка перерахування коштів на рахунки розпорядників кредитів, а з них — уже на потреби установ, економиться час, гроші та їх оборотність. Образно кажучи, Казначейство виконуватиме функцію касира розпорядників кредитів. Розпорядники кредитів на основі повідомлень Казначейства лише планують видатки та їх спрямування. При цьому забезпечується жорсткий контроль Казначейства за проходженням (використанням) коштів бюджету, їх цільовим і предметним використанням. Це цілком відповідає меті створення Казначейства — впровадження в життя єдиного казначейського рахунку в Національному банку України і його регіональних управлінь та через них проведення всіх операцій розпорядників кредитів Державного бюджету.

Глава II

**ДЕРЖАВНІ ТА ПОЗАБЮДЖЕТНІ
ФОНДИ****§ 1. Державний Пенсійний фонд**

Відповідно до Закону про Державний бюджет України Кабінет Міністрів України затвердив Положення про Пенсійний фонд України, який є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінетові Міністрів України. У своїй діяльності він керується законодавчими і нормативними актами, які окреслюють завдання та функції Пенсійного фонду, зокрема збір і акумуляцію обов'язкових страхових внесків, призначених для пенсійного забезпечення й виплат допомоги, та їх виплати, включаючи виплати пенсій, відповідно до Законів України про пенсійне забезпечення та про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також пенсій військовослужбовцям і працівникам органів внутрішніх справ, допомоги на дітей та інших витрат, які, згідно з чинним законодавством, фінансуються за рахунок Пенсійного фонду. Він бере участь і в фінансуванні державних та регіональних програм соціальної підтримки пенсіонерів й організовує міжнародне співробітництво у галузі пенсійного забезпечення.

Пенсійний фонд розробляє проект кошторису (бюджету), складає звіт про його виконання і разом з фондом соціального страхування, Мінпраці подає Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо тарифів внесків у державне соціальне страхування із врахуванням необхідних виплат на пенсії, допомоги та інші витрати, що провадяться за рахунок коштів соціального страхування, а також бере участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у розробці проектів нормативних актів по цих питаннях.

Пенсійний фонд має мережу територіальних відділень, включаючи міста й райони, які у своїй діяльності

взаємодіють з органами влади і управління, підприємствами та установами.

У межах чинного законодавства Пенсійному фондові та його органам на місцях надано право: одержувати від підприємств, установ і організацій, а також громадян, які провадять підприємницьку діяльність, інформацію й документи щодо нарахування і сплати обов'язкових страхових платежів до Пенсійного фонду, перевіряти їх, вимагати від юридичних і фізичних осіб усунення порушень законодавства щодо сплати внесків і використання коштів Пенсійного фонду; одержувати від органів державної виконавчої влади інформацію для виконання своїх функцій; стягувати у безспірному порядку не внесені в Фонд обов'язкові страхові внески разом з нарахованою пенею та застосовувати інші фінансові санкції; перевіряти правильність призначення й виплати пенсій і допомоги, витрачання коштів Фонду та інші заходи, додержання порядку сплати обов'язкових страхових внесків до Пенсійного фонду та інших платежів. Йому надано право порушувати питання про притягнення до відповідальності службових осіб і громадян, винних у порушенні чинного порядку сплати обов'язкових платежів та внесків до Фонду й витрачання його коштів, а також несвоєчасному наданні встановленої звітності.

Бюджет Пенсійного фонду *входить до складу Державного бюджету України* і формується за рахунок:

- обов'язкових страхових внесків;
- коштів державного і місцевих бюджетів;
- коштів, що надходять за регресними вимогами;
- добровільних внесків підприємств, установ та організацій і громадян;
- обов'язкових страхових внесків та інших надходжень.

Кошти Пенсійного фонду спрямовуються на:

- фінансування виплати державної пенсії, соціальних виплат, які, згідно з чинним законодавством, здійснюються за рахунок його коштів, в тому числі гро-

мадянам, що виїхали на постійне проживання за кордон;

— реалізацію державних, регіональних та міських, районних програм соціального захисту населення;

— створення банку даних про платників обов'язкових страхових внесків до Пенсійного фонду та розвиток матеріально-технічної бази органів Фонду й організацію роз'яснювальної роботи з населенням.

Особливістю витрачання коштів Пенсійного фонду є те, що кошти зберігаються в установах банків на розрахункових рахунках і *вилученню не підлягають*, а органи управління фонду утримуються за рахунок Державного бюджету.

Пенсійний фонд є органом державної виконавчої влади і, як такий, визначає перспективні та поточні завдання Фонду, подає на розгляд Мінфіну проект рішень про річний бюджет Фонду і звіт про його виконання; у межах положення приймає і затверджує нормативні документи, заслуховує звіти підвідомчих органів та провадить ревізії і перевірки їх діяльності.

§ 2. Державний фонд сприяння зайнятості населення

Конституцією України затверджено право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки й перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Конституційне право громадян на працю забезпечується органами державної влади й управління, в тому числі Державним фондом сприяння зайнятості населення. Кошти фонду входять до складу Державного бюджету.

ту і витрачаються на фінансування заходів, передбачених державними та територіальними програмами зайнятості.

За рахунок коштів Фонду сприяння зайнятості фінансуються:

1. На державному рівні — розвиток центрів підготовки і навчання вивільнюваних працівників та незайнятого населення, його професійної орієнтації, утримання інформаційно-обчислювальних центрів, поліграфічної бази, власних підприємств служби зайнятості, створення гуртожитків і тимчасового житла для осіб без певного місця проживання; проведення наукових досліджень й розробок з проблем ринку праці та зайнятості населення; забезпечення міжнародного співробітництва у розв'язанні проблем зайнятості населення; надання, в окремих випадках, допомоги державним та місцевим центрам зайнятості, а також утримання структурних підрозділів служби зайнятості;

2. На місцевому рівні — заходи по професійному орієнтуванню та працевлаштуванню населення; підвищення кваліфікації та перепідготовка вивільнюваних працівників і безробітних; організація додаткових робочих місць у галузях народного господарства; залучення безробітних до оплачуваних громадських робіт; надання безвідсоткової позички безробітним для зайняття підприємницькою діяльністю; виплату допомоги по безробіттю та надання матеріальної допомоги членам сім'ї безробітного, які перебувають на його утриманні, а також громадянам, якими право на отримання допомоги по безробіттю втрачено; видання спеціальних інформаційних бюлетенів про потреби територій в кадрах і можливості працевлаштування; здійснення інших витрат, пов'язаних із соціальним захистом прав громадян на працю.

Проекти доходів та витрат Державного фонду зайнятості розробляються державним центром зайнятості відповідно до встановлених строків складання Державного бюджету. Центри зайнятості в межах затверджених

кошторисів самостійно розпоряджаються коштами фонду, які перебувають на рахунках в установах банків під контролем Міністерства фінансів України і в першу чергу Державного Казначейства та його органів на місцях.

Таким чином, органи влади й управління держави займаються забезпеченням права громадян на працю в основному через державний центр зайнятості та його територіальні центри, які аналізують і прогнозують попит та пропозицію на робочу силу, інформують населення й державні органи управління про ринок праці; надають консультації громадянам, керівникам підприємств усіх форм власності, установам, які звертаються до служби зайнятості про можливість одержання роботи і забезпечення робочою силою; ведуть облік робочих місць та громадян, які звертаються з питань працевлаштування; надають допомогу громадянам у доборі роботи й — при потребі — професійну підготовку та перепідготовку громадян; реєструють безробітних і надають їм у межах компетенції допомогу, в тому числі грошову; беруть участь у підготовці перспективних та поточних державних і територіальних програм зайнятості й заходів щодо захищеності населення від безробіття.

Державні і територіальні програми зайнятості спрямовуються на:

- сприяння розвитку й структурної перебудови економіки, здійсненої з метою створення умов для направлення вивільнюваних працівників на підприємства, де є вільні робочі місця;

- запобігання розвитку безробіття і на його скорочення шляхом підвищення економічної заінтересованості підприємств та організацій у створенні додаткових робочих місць, професійної орієнтації, підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації населення, ефективне використання трудових ресурсів;

- захист безробітних та їхніх сімей від негативних наслідків безробіття й забезпечення зайнятості грома-

дян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;

- формування матеріальної, кадрової, інформаційної, статистичної, фінансової та науково-методичної бази державної служби зайнятості;

- заходи сприяння зайнятості населення сільських місцевостей.

Виплати допомоги по безробіттю, професійна підготовка та перепідготовка незайнятих громадян настають при додержанні таких вимог:

- право на допомогу по безробіттю мають громадяни, які визнані у встановленому порядку безробітними і які не мають інших доходів, що перевищують мінімальну заробітну плату;

- допомога по безробіттю виплачується з одинадцятого дня після реєстрації громадянина у державній службі зайнятості до вирішення питання про працевлаштування, але не більше як 12 місяців протягом наступних трьох років, а для осіб передпенсійного віку (за 2 роки до настання права на повну пенсію) — до 18 місяців. У перший рік допомога надається не більше 6 місяців, другий не більше 3 місяців і третій — 3 місяців, за винятком громадян передпенсійного віку;

- у період одержання допомоги безробітний зобов'язаний сприяти своєму працевлаштуванню відповідно до рекомендацій, погоджених з державною службою зайнятості.

Тут доречно зазначити, що для громадян, які шукають роботу вперше (досягнення працездатного віку), тривалість виплати допомоги становить 6 місяців.

Громадянам, які мають право на одержання допомоги по безробіттю, гарантується її виплата у розмірі: не менше як 50 % середньої заробітної плати за попереднім місцем роботи, але не нижче встановленої законодавством мінімальної заробітної плати — при втраті роботи на підприємстві, установі чи організації, якщо громадянин протягом 12 місяців, що передували безробіттю, мав

оплачувану роботу не менш як 12 тижнів. При цьому максимальний розмір допомоги по безробіттю не може бути вищим від середньої заробітної плати, що склалась у народному господарстві відповідної області, і не нижчим 75 % встановленої законодавством мінімальної заробітної плати — в усіх інших випадках, включаючи громадян, які шукають роботу вперше або після тривалої (більше одного року) перерви.

Державою передбачається і захист громадян, які закінчили очні вищі або середні спеціальні установи та професійно-технічні училища і протягом місяця звернулись до служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні, а також громадян, звільнених з дійсної військової служби в усіх родах військ та формувань, які протягом трьох місяців звернулись до служби зайнятості за сприянням у працевлаштуванні. Допомога по безробіттю названим громадянам надається не нижче мінімальної заробітної плати.

Період одержання громадянами допомоги по безробіттю включається до безперервного стажу роботи.

Окрім одержання громадянами допомоги по безробіттю, членами сім'ї, які утримуються безробітним, а також громадянам, що втратили право на допомогу по безробіттю у зв'язку із закінченням встановленого строку її виплати, надаються матеріальна та інша допомога (включаючи дотації за користування житлом, комунальними послугами, транспортом) у розмірі 50 % мінімальної заробітної плати в розрахунку на кожного з них за рахунок коштів Державного фонду сприяння зайнятості населення.

Держава гарантує громадянам професійну підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку осіб, зареєстрованих у службі зайнятості, як таким, що шукають роботу з дотриманням наступних вимог:

— неможливо підібрати підходящу роботу через відсутність у громадянина необхідної професійної кваліфікації;

— необхідності змінити кваліфікацію у зв'язку з відсутністю роботи, яка відповідає професійним навикам громадянина;

— втрати здатності виконувати роботу за попередньою професією.

Професійна підготовка, підвищення кваліфікації і перепідготовки громадян організовується державною службою зайнятості за її направленням у навчальних закладах, на підприємствах і організаціях (незалежно від їх підпорядкованості) згідно з укладеними договорами або у спеціально створюваних для цього учбових центрах за рахунок коштів Державного фонду сприяння зайнятості населення.

§ 3. Державний фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення

Фонд для здійснення заходів по ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціальному захисту потерпілого населення (далі — Фонд) був створений відповідно до постанови Верховної Ради України у 1992 р.

Кошти Фонду формуються за рахунок внесків підприємств і організацій незалежно від їх підпорядкованості та форм власності у встановленому розмірі від фактичних сум витрат на оплату праці. Всі сплачені суми відносяться на собівартість продукції (робіт, послуг).

Причому внески коштів до Фонду у визначеному розмірі вносять як самостійні підприємства, організації та об'єднання, включаючи з іноземним інвестуванням, так і їхні філії, відділення та інші відособлені їхні підрозділи.

У Фонд не вносять кошти бюджетні установи й організації та установи громадських організацій, які утримуються за рахунок добровільних і членських внесків, за винятком оплати праці за рахунок госпрозрахункової

Розділ IV. Виконання бюджету та соціальний захист...

діяльності. По цих виплатах внески у Фонд провадяться на загальних підставах.

Внески до Фонду зараховуються установами банків в доход Державного бюджету на розділ 51, параграф 1 бюджетної класифікації на спеціальний рахунок.

Облік сплачених сум внесків до Фонду в розрізі окремих платників провадиться податковою адміністрацією на основі поквартальної бухгалтерської звітності, що її надають у встановлені строки платники за місцем перебування, та розрахунків відрахувань за відповідними формами, а їх облік ведеться на карточках особистих рахунків.

Кошти фонду мають цільовий характер і витрачаються на фінансування видатків, передбачених Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи".

Закон визначає основні показники щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я, соціального захисту потерпілого населення та ін.

Державна політика в галузі соціального захисту населення, яке потерпіло від Чорнобильської катастрофи та проживає і працює на забруднених територіях, базується на принципах:

1) пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи, повної відповідальності держави за створення безпеки і нешкідливих умов праці для них;

2) комплексного розв'язання завдань охорони здоров'я, соціальної політики й використання забрудненої території на основі національних програм з цих питань та врахування інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень у галузі науки й охорони навколишнього середовища;

3) соціального захисту людей, повного відшкодування збитків особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

4) використання економічних методів поліпшення життя шляхом проведення пільгового оподаткування громадян, які постраждали;

5) забезпечення координації всіх органів влади, управління, підприємств, організацій та установ, об'єднань громадян, які вирішують різні проблеми соціального захисту населення, що постраждало;

6) міжнародного співробітництва у галузях здоров'я, соціального захисту, охорони праці, використання світового досвіду організації роботи з цих питань.

Законом визначено 4 категорії зон радіоактивного забруднення, а також статус осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. До них належать:

1. Учасники ліквідації наслідків аварії та громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;

2. Потерпілі громадяни, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення.

Держава взяла на себе зобов'язання по відшкодуванню за пошкодження здоров'я або втрату працездатності внаслідок катастрофи та втрату годувальника. Визначено матеріальні витрати, що їх зазнали громадяни та їхні сім'ї у зв'язку з катастрофою. Виходячи з цього, держава забезпечує своєчасне медичне обстеження і лікування та соціальний захист громадян.

Особлива увага держави приділена дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи, їх лікуванню, забезпеченню продуктами харчування, грошовою допомогою і компенсацією та іншими пільгами.

Визначено пенсії особам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, які встановлюються у вигляді державної пенсії та додаткової пенсії за шкоду, заподіяну здоров'ю, яка призначається після виникнення права на державну пенсію.

Додаткова щомісячна пенсія призначається особам, зарахованим до I категорії, за шкоду, заподіяну здоров'ю, у розмірах:

- інвалідам I групи — 100 % мінімальної пенсії за віком;
- інвалідам II групи — 75 % мінімальної пенсії за віком;
- інвалідам III групи, дітям-інвалідам, а також хворим на променеви хворобу — 50 % пенсій за віком.

Особам, зарахованим до II категорії, щомісячна додаткова пенсія за школу, заповідяну здоров'ю, призначається у розмір 30 % мінімальної пенсії за віком: III категорії — 25 % і IV категорії — 15 %.

Передбачена щомісячна компенсація сім'ям за втрату годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи на кожного непрацездатного та дітей до досягнення ними не більше 23-річного віку.

Право на державну пенсію за віком особи, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення, мають відповідно до року проживання чи праці і строку перебування. Їм же встановлюється зменшення пенсійного віку на 10,8 і 5 років та стажу роботи не менше як: чоловіки — 20 років, жінки — 15 років.

Обчислення середньомісячного заробітку провадиться відповідно до Закону "Про пенсійне забезпечення".

§ 4. Національний фонд соціального захисту матерів і дітей "Україна — дітям"

Позабюджетний Національний фонд соціального захисту матерів і дітей "Україна—дітям" (далі — Фонд) створений у листопаді 1996 р. з метою поліпшення соціального захисту інтересів дітей, матерів та сім'ї, забезпечення гармонійного розвитку підростаючого покоління, підвищення ефективності заходів, передбачених національними програмами з питань материнства і дитинства та залучення для цього недержавних джерел фінансування, тобто позабюджетних коштів.

Позабюджетний фонд створений Президентом України Л. Д. Кучмою на виконання Національної Програми

"Діти України", яка є довгостроковим Державним документом, спрямованим на поліпшення всіх сторін життя дітей в нашій незалежній державі. У межах Національної програми "Діти України" введена в дію українська дитяча спеціалізована лікарня — унікальний заклад по наданню найвищого рівня спеціалізованої медичної допомоги, яка ще не надається в інших лікарнях нашої держави.

Мета створення фонду — поліпшення соціального захисту інтересів дітей, матерів та сім'ї, забезпечення гармонійного розвитку підростаючого покоління, підвищення ефективності заходів, передбачених національною програмою з питань материнства і дитинства.

Фонд створено для реалізації в Україні положень Конвенції ООН про права дитини, в якій визначено право на використання найбільш досконалих систем охорони здоров'я, щоб жодна дитина в державі не була позбавлена в разі потреби доступу до повноцінної медичної допомоги.

Фондом надається пріоритет дітям, що опинилися в особливо тяжких умовах (діти-сироти, діти-інваліди, постраждали від аварії на ЧАЕС), тобто єдиний критерій його діяльності — пріоритет дітям.

Створення позабюджетного Фонду викликане значним дефіцитом коштів у бюджетах всіх рівнів, а тому Фондом залучаються для розв'язання найнагальніших проблем охорони материнства і дитинства позабюджетні джерела фінансування, тобто підприємств, об'єднань і організацій усіх форм власності та фізичних осіб.

§ 5. Державний інноваційний фонд

Державний інноваційний фонд (далі — Фонд) створено для фінансування заходів щодо забезпечення розвитку і використання досягнень науки й техніки в Україні. Фонд має регіональні відділення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Формування коштів Фонду провадиться за рахунок бюджетних асигнувань, що виділяються державою для підтримки науково-технічної діяльності й відрахувань коштів підприємств, об'єднань та організацій і добровільних внесків юридичних та фізичних осіб.

Підприємства, об'єднання й організації відраховують до Фонду кошти у розмірі до 1 % обсягу реалізації продукції (робіт, послуг). Вказані кошти, які перераховуються до Фонду, відносяться на собівартість продукції.

Для забезпечення фінансування галузевої науки підприємства, об'єднання і організації перераховують 70 % обсягу зазначених відрахувань до спеціального фонду позабюджетних фондів, що утворюються в міністерствах, відомствах, концернах, корпораціях та в інших формуваннях для фінансування галузевих і міжгалузевих науково-дослідних робіт, а також заходів щодо освоєння нових технологій і виробництва нових видів продукції.

Головними напрямками діяльності Державного інноваційного фонду та його регіональних відділень є організація і цільове фінансування на основі контрактів (договорів) інноваційних науково-технічних програм і проектів, спрямованих на створення й впровадження нових конкурентоспроможних технологій та розробок. Для цього необхідно:

- створення ресурсо- та енергозберігаючих виробництв;
- виробництво високотехнологічної та конкурентоспроможної продукції;
- використання у сільському господарстві новітніх технологій з метою істотного підвищення врожайності зернових і плодоовочевих культур, збільшення м'ясо-молочної продукції та забезпечення її переробки й збереження.

Реалізація цих напрямів діяльності інноваційного фонду провадиться на конкурсній основі та висновках

експертизи науково-технічних проектів, розробок й ідей.

Поряд із цим Фондом та його регіональними відділеннями провадиться дослідження потреб промисловості і сільського господарства в нових технологіях, техніці й матеріалах та їх раціонального використання.

На основі конкурсного відбору і експертної оцінки проектів, розробок Фонд координує та на договірній основі фінансує науково-технічні програми й проекти, розробки. Фінансування провадиться як на основі прямого або дольового фінансування, так і шляхом надання позик чи субсидій.

Одним із завдань Фонду є створення інформаційного банку даних про перспективні розробки, ідеї і винаходи та невпроваджені в життя ті чи інші перспективні науково-технічні, технологічні, інвестиційні проекти. На основі сучасної інформаційно-комп'ютерної мережі Фонд створює систему оперативного інформування міністерств, відомств, наукових та науково-дослідних установ про наявність передових науково-технічних розробок, проектів для впровадження їх у виробництво.

Як централізований державний фонд інноваційний Фонд свою діяльність підпорядковує виконанню Державних програм по відповідних напрямках, затверджених Президентом України, Верховною Радою або Кабінетом Міністрів України.

Впродовж десятків років економіка розвивалась за рахунок екстенсивних факторів, які з плином часу вичерпались. Тому розвиток виробництва та й економіка в цілому повинні йти шляхом впровадження нових технологій, техніки і нових методів господарювання. Це викликане й необхідністю перебудови структури економіки, впровадження енерго- і ресурсозберігаючих технологій, що, в свою чергу, потребує вишукування та засто-

сування нових форм інноваційної діяльності, яка на Україні розвивається ще недостатньо.

Основою для прийняття рішення про виділення фінансових коштів під той чи інший інноваційний проєкт є бізнес-план. За своїм змістом бізнес-план охоплює:

- план виробництва нових товарів, послуг;
- характеристику нового товару, послуг, їх авторську або патентну захищеність, показники якості, конкурентоспроможність, ціну та інші показники;
- оцінку ринку збуту та необхідну кількість товарів, послуг на ринку, тобто обсяг продаж;
- розпис ринку збуту товарів, послуг;
- заходи або план організації підготовки кваліфікованих кадрів, їх оплату та структуру виробництва;
- плановані фінансові результати діяльності по впровадженню інноваційного проєкту, які включають розпис погашення коштів, одержаних на впровадження проєкту.

На основі сформованих розділів бізнес-плану формується заключна частина, яка дає чітку характеристику інноваційного проєкту в частині виробництва нового продукту, надання послуг, короткі якісні характеристики та наскільки вони відмінні від продукції, послуг конкурентів по якості й ціні, а також остаточному фінансовому результату.

Впровадження того чи іншого інноваційного проєкту провадиться через конкурсний відбір. На етапі створення в Україні відповідних інноваційних фірм як Державний інноваційний фонд, так і його структурні підрозділи повинні надавати наукові консультації та провадити попередню експертизу інноваційних проєктів, а їх реалізація повинна йти і за рахунок коштів Державного інноваційного фонду (при впровадженні загальнодержавних чи регіональних програм), і через інвесторів — випуск в обіг акцій.

Широке впровадження в економіку інновацій є гарантом поступального розвитку економіки.

§ 6. Державний фонд соціального страхування

За чинним законодавством України соціальне страхування належить до цільових фондів, а встановлені до нього платежі — до обов'язкових платежів. Відповідно до цього всі підприємства України, працівники яких підлягають державному соціальному страхуванню, громадяни-підприємці, що використовують найману працю, зобов'язані реєструватися як страховальники в органах профспілки по місцю розташування.

Підприємства, що не входять до профоб'єднань або в яких діють дві чи більше профспілки, реєструються як страховальники у відповідному відділенні, а структурні підрозділи (філії, представництва, відділення та ін.), які є у складі підприємств та мають окремий баланс і поточні та розрахункові рахунки в установах банку, реєструються як страховальники у відповідних профспілкових органах за місцем їх розташування.

Громадяни, які наймають окремих громадян за трудовими договорами, релігійні організації реєструються як страховальники безпосередньо у профспілкових органах.

Чинним законодавством, наприклад Законом України "Про пенсійне забезпечення", встановлюються тарифи обов'язкових внесків на державне соціальне страхування для підприємств незалежно від форм власності та господарювання, виду діяльності й галузевої орієнтації, об'єднань громадян-підприємців, які використовують найману працю.

Тарифи встановлюються у відсотках до фонду оплати праці й інших виплат, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню прибутковим податком з громадян, крім виплат, на які встановлено Кабінетом Міністрів України пільги.

Для громадських організацій, пенсіонерів та інвалідів, підприємств, установ, навчальних закладів, створених за рахунок коштів цих організацій для розв'язання їхніх статутних завдань, а також підпри-

ємств, де інваліди становлять більше 50 % загальної чисельності працюючих, тариф обов'язкових внесків на соціальне страхування встановлюється в мінімальних розмірах, не більше 5 % фонду оплати праці.

Особливої уваги заслуговує розподіл внесків між Пенсійним фондом та на соціальне страхування. Відповідною постановою Кабінету Міністрів України встановлено, що платники внесків на соціальне страхування спрямовують із загальної суми нарахованих внесків до Пенсійного фонду — 88, а на соціальне страхування — 12 %.

Громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності та виключно на їхній праці, і адвокати вносять добровільні страхові внески на соціальне страхування України у розмірі один відсоток суми доходу.

Крім названих внесків, усі підприємства України, працівники яких підлягають державному соціальному страхуванню, і особи, що використовують найману працю, вносять кошти на соціальне страхування:

— суми, одержані в установленому порядку від працівників за видані путівки на санаторно-курортне лікування, відпочинок та туризм, придбані за рахунок коштів фонду соціального страхування України;

— суми витрат на виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності, спричиненої трудовим каліцтвом і професійними захворюваннями внаслідок порушень власником підприємства або уповноваженим ним органом діючих правил з охорони праці й техніки безпеки, у зв'язку з підвищеною захворюваністю з вини власників підприємств або уповноваженого ними органу, а також травмами, одержаними з вини інших організацій чи окремих осіб;

— суми пені, штрафів, не прийнятих до заліку витрат по соціальному страхуванню, та інших фінансових санкцій щодо організацій і службових осіб, передбачених чинним законодавством. Накладені суми штрафів вносяться до каси страховальником або на рахунок

профспілки готівкою чи стягуються із заробітної плати винних службових осіб у встановленому порядку із зарахуванням на поточний субрахунок "Розрахунки по соціальному страхуванню".

Крім того, до коштів соціального страхування надходять прибутки від комерційної та господарської діяльності.

Страхові внески на державне соціальне страхування нараховуються на фонд оплати праці та інші виплати, у тому числі в натуральній формі, які підлягають обкладанню прибутковим податком, крім визначених чинним законодавством або іншими нормативними актами.

Нараховані страхові внески страховальник сплачує шляхом безготівкових розрахунків в обслуговуючій його установі банку одночасно з одержанням грошей на заробітну плату за відповідний період.

Підприємства, які виплачують заробітну плату два рази на місяць, страхові внески сплачують у дні одержання грошей на заробітну плату. При цьому при одержанні сум на заробітну плату за другу половину місяця вони подають до установи банку платіжне доручення про перерахування внесків по уточненому розрахунку за весь минулий місяць.

Перерахування коштів підприємствами на соціальне страхування провадиться в тих банках, де вони обслуговуються. Перехід підприємства чи громадян-підприємців, які використовують найману працю, на обслуговування в інший банк здійснюється за умови своєчасного повідомлення про це органу, де вони реєстровані як страховальники.

З поточних рахунків соціального страхування провадиться фінансування відділень та комітетів профспілки, для чого перераховуються на їхні поточні рахунки відповідні суми, передбачені бюджетом фонду на черговий рік, і здійснюються витрати по соціальному страхуванню відповідно до затверджених бюджетів чи кошторисів.

У підприємствах за рахунок коштів соціального страхування провадяться витрати на:

— виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності, вагітності й пологах, при народженні дитини, на поховання;

— проведення санаторно-курортного лікування та відпочинку працівників, їхніх дітей, ветеранів праці й інвалідів.

Крім того, кошти соціального страхування можуть перераховуватися на поточні рахунки профспілкових органів по профспілковому бюджету лише в межах встановлених асигнувань на такі цілі:

— фінансування дитячих оздоровчих таборів і позашкільного обслуговування;

— організаційно-адміністративні та господарські витрати по соціальному страхуванню;

— підготовку кадрів;

— інші цільові програми з питань соціального страхування.

Контроль за своєчасним й повним надходженням страхових внесків та інших платежів і правильності витрачання коштів соціального страхування здійснюють страховальники, профспілкові органи, ревізійні комісії профспілок.

§ 7. Позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування

Перехід до ринкових відносин викликав різку зміну доходів бюджету і позабюджетних доходів. Свідченням цього є утворення різних централізованих позабюджетних фондів: пенсійного, зайнятості, соціального страхування, Чорнобильського тощо, які є споживачами коштів бюджету. Їхня діяльність врегульована законодавством та іншими нормативними документами, але їхньою доходною базою є господарська діяльність підприємств та організацій усіх форм власності.

При дефіциті бюджету не обійтися без залучення коштів підприємств для потреб міст і селищ. У зв'язку з цим органи місцевого самоврядування формують позабюджетні і цільові фонди, які, поряд з іншими, залучають кошти фондів соціального розвитку підприємств, об'єднань, організацій та установ пропорційно кількості робітників і службовців, що постійно проживають у містах, селищах, селах, для розвитку їх житлово-комунального господарства. На практиці формування коштів породжує суперечності між підприємствами і виконкомом з приводу обсягів відрахувань, оскільки механізм розрахунків залишається невизначеним.

В умовах дефіциту бюджету органи влади і управління залучають кошти підприємств для будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури тощо. На наш погляд, вирішення цієї проблеми залежить від: визначення суми коштів, необхідних на ці цілі, — С; наявності бюджетних коштів — Б; коштів, яких не вистачає, — Н; питомої ваги робітників і службовців даного підприємства у загальній кількості жителів міста, селища — У. Тоді визначити суму коштів, необхідну для внесення до позабюджетного фонду підприємством чи організацією, можна за такою формулою:

$$X = \frac{(C - B)U}{100}, \text{ або } \frac{H \cdot U}{100}.$$

При розробці програми, наприклад благоустрою міста, без залучення бюджетних коштів формула матиме вигляд:

$$X = \frac{C \cdot U}{100}.$$

На наш погляд, в умовах кризових явищ підхід до формування позабюджетних коштів в рахунок дольової участі підприємства у благоустрої чи будівництві приміщень соціально-культурних установ або житла є найперспективнішим. При стабілізації економіки формування позабюджетних коштів можна провадити і від

чисельності робітників, що примусить підприємства вишукувати резерви підвищення рентабельності.

Практика роботи рад показує, що формування позабюджетних коштів провадиться за рахунок:

залучення коштів населення (будівництво водопровідних та газових мереж), добровільних внесків і пожертвувань;

доходів від місцевих позик, грошово-речових лотерей та аукціонів;

плати за реєстрацію і перереєстрацію підприємств усіх форм власності тощо;

штрафів за забруднення навколишнього середовища, встановлених радами залежно від завданих збитків, підприємствами усіх форм власності.

Цей захід спрямований, до того ж, на виховання у трудових колективів відповідальності за збереження природи, бо сплата штрафу сприяє розумінню того, що забруднювати природу економічно невигідно. Нагромадження коштів на позабюджетних фондах не тільки розширює права рад усіх рівнів, а й дає необхідні засоби для фінансування соціально-економічного розвитку районів, міст, областей.

Позабюджетні фонди формуються з використанням таких методів: нормативного, коефіцієнтів, добровільних інвестицій. Нормативний метод на практиці — це твердо встановлені нормативи відрахувань у фонди — 88 % від сум соціального страхування до Пенсійного фонду і 12 % — до фонду соцстраху, або ж, приміром, 3 % від фонду заробітної плати до фонду зайнятості. Нормативи змінюються з плином часу, але вони завжди виступають як твердо встановлені відрахування до того чи іншого позабюджетного фонду. Норматив може встановлюватися не тільки у відсотках, що зовсім не обов'язково, а й у твердих грошових сумах.

Метод коефіцієнтів, як ми вже згадували, сприйнятливіший при дольовій участі підприємств усіх форм власності у благоустрої міст і селищ, будівництві житла та об'єктів соціальної культури.

Метод добровільних інвестицій об'єднує добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб, коштів до позабюджетних фондів на проведення соціально-культурних заходів або інші адресні цілі — будівництво школи, лікарні, дитячого садка, допомога на лікування конкретної дитини або на інші цільові заходи, — рішенням органів влади чи управління. Такі централізовані державні фонди, як соціального страхування, пенсійний, Чорнобильський, в умовах економічної кризи мають цільову спрямованість на послаблення негативних явищ, пов'язаних із скороченням виробництва, зростанням цін, насамперед у соціально-культурній сфері, і захистом малозабезпечених громадян. Тому вони розрахунково повинні входити до складу Державного бюджету.

Глава III

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

§ 1. Соціальний захист ветеранів праці та громадян похилого віку

Соціальний захист населення провадиться відповідним Міністерством та його управліннями в областях і відділами в містах і районах згідно із законами України про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні; про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту; про державну допомогу сім'ям з дітьми; про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Соціальний захист населення — система державного матеріального забезпечення ветеранів праці та інших громадян похилого віку, ветеранів війни, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, державної допомоги сім'ям з дітьми, сукупної цільової

грошової допомоги на прожиття та державної допомоги сім'ям з дітьми.

Основні засади захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні ґрунтуються на законодавчих і нормативних актах, які визначають державну політику, спрямовану на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. При цьому вони на рівні з іншими громадянами мають всі можливості брати участь в економічній, соціальній, політичних сферах та задоволенні різноманітних життєвих потреб шляхом отримання різних видів допомоги через: реалізацію права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок та з врахуванням стану здоров'я, забезпечення пенсіями і допомогами; надання житла; створення умов для підтримки здоров'я й активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку.

Законом визначено і статус ветеранів праці, пільги для них та статус громадян похилого віку й гарантії їх соціального захисту.

Ветеранами праці визнаються громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян, мають трудовий стаж жінки — 35 років, чоловіки — 40 років і вийшли на пенсію. Вони мають пільги: користуватись при виході на пенсію чи зміні місця роботи поліклініками, до яких були прикріплені за основним місцем роботи; право першочергового безплатного зубопротезування; переважне право на забезпечення санаторно-курортним лікуванням, щорічне медичне обстеження та диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів; першочергове право на обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергової госпіталізації; переважне право на забезпечення

житловою площею, якщо вони потребують поліпшення житлових умов, переважне право на вступ до садівничих товариств (кооперативів) та кооперативів по будівництву й експлуатації колективних гаражів; на встановлення квартирних телефонів; звільнення від плати за землю та земельного податку й інші пільги.

В доповнення до пільг, які мають ветерани праці, є пільги громадянам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною (Герої соціалістичної праці, повні кавалери ордена Трудової слави). Для них передбачаються такі пільги: надбавку до пенсій, які вони отримують, у розмірі 200 % мінімальної пенсії за віком; звільнення від сплати всіх видів податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету; першочергові безплатні особисту та членів сім'ї (жінка, чоловік і дітей віком до 18 років) госпіталізацію та лікування в лікарнях, до яких вони були закріплені, в усіх видах закладів амбулаторно-поліклінічних закладів і одержання першочергово безплатного лікування, ліків за рецептами лікарів; звільнення цих осіб та членів сім'ї, які разом з ветераном праці проживають, від квартирної плати та за газ, електроенергію, паливо й інших комунальних послуг та першочергове поліпшення житлових умов і капітальний ремонт житла й інші пільги.

Держава забезпечує гарантії соціального захисту громадянам похилого віку, до яких належать: чоловіки у віці 60 років і жінки — 55 років, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилось півтора року (особи похилого віку). Громадяни похилого віку мають право на працю, і переведення їх з одного місця роботи на інше без їх згоди не допускається, аналогічно й залучення до роботи в нічний час.

Громадяни похилого віку мають право на матеріальне забезпечення, тобто виплату трудових або соціальних пенсій, різноманітні допомоги й надання допомоги в натуральному вигляді.

Право на пенсію за віком має кожний громадянин України похилого віку, який досяг пенсійного віку і має необхідний трудовий стаж.

Громадянам похилого віку, які не мають права на трудову пенсію, встановлюється соціальна пенсія відповідно до законодавства України про пенсійне забезпечення.

Самотнім громадянам похилого віку, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, призначається щомісячна допомога у розмірах і порядку, визначених законодавством.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими мають право на житло, медичну допомогу, санаторно-курортне лікування, соціальну допомогу вдома і в спеціальних установах, умови проживання в яких повинні бути максимально наближені до домашніх.

§ 2. Соціальний захист ветеранів війни

Особливої уваги та соціального захисту потребують ветерани війни, а тому держава, незважаючи на скрутні умови, чітко забезпечує соціальний захист ветеранів війни і надає необхідні гарантії.

Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.

До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни.

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ збройних сил діючої армії (флоту), партизанських загонів, підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час (визначаються Кабінетом Міністрів України).

Інвалідами війни є особи з числа учасників бойових дій, які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії чи каліцтва або захворювань, пов'язаних з перебуванням на фронті чи виконанні військових обов'язків, визначених Законом України про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту.

Учасниками війни визнаються військовослужбовці, які в період війни проходили військову службу у Збройних Силах колишнього СРСР, трудівники тилу, а також інші особи, передбачені законодавчими актами України.

Відповідно до статусу ветерани війни мають певні пільги. Зокрема, учасникам бойових дій надаються: безплатне одержання ліків за рецептами лікарів; першочергове безплатне зубопротезування; безплатне щорічне забезпечення санаторно-курортного лікування; 75 % знижки на користування житлом у межах встановлених норм; 75 % знижки плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією й іншими послугами) та 75 % знижки вартості палива для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення; користування при виході на пенсію чи зміні роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи, та щорічне медичне обстеження й диспансеризацію; першочерговим забезпеченням житловою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та на першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального, житлового будівництва, садівництва й городництва, першочерговим ремонтом житлових будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом; безплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), автомобільним транспортом загального користування (крім таксі) у сільській місцевості та іншими пільгами.

Інвалідам війни та прирівняним до них особам надаються пільги, закріплені для учасників бойових дій, крім того, вони мають: 100 % знижку плати за житло у межах встановлених норм; 100 % знижки плати за користування комунальними послугами — газом, електроенергією й іншими послугами; 100 % знижки плати за паливо, в тому числі рідкого, у межах норм, встановлених для населення, для осіб, що проживають в будинках, які не мають центрального опалення.

Учасникам війни та прирівнюваних до них особам пільги дещо нижчі, але вони передбачають безплатні ліки і зубопротезування, санаторно-курортне лікування — один раз в два роки і 50 % знижку плати за житло, за користування комунальними послугами, а також знижку для осіб, які проживають у будинках без центрального опалення, на паливо. Вони мають право на безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та автомобільним у сільській місцевості (крім таксі).

З перших днів отримання незалежності України органами влади й управління провадиться постійна робота по дійовому соціальному захистові ветеранів війни та праці. Це не проголошення гасел, а законодавчо закріплені гарантії їх державного захисту. Це і пільги для осіб, крім названих, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, і встановлення соціальної справедливості для громадян, які в роки війни працювали в тилу на підприємствах, установах і організаціях, у колгоспах, радгоспах, яким законодавчо закріплені пільги на рівні учасників війни.

§ 3. Державна допомога сім'ям з дітьми

В умовах спаду виробництва та інфляційних процесів головну увагу держава приділяє підтримці підростаючого покоління — дітям та сім'ям з дітьми.

Державна допомога сім'ям з дітьми є гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної допомоги із врахуванням складу сім'ї, її доходів, віку та стану здоров'я.

Державними органами соціального захисту населення призначаються і виплачуються такі види допомоги:

— допомога по вагітності й пологах жінкам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, і жінкам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітні не менше 10 місяців;

- одноразова допомога при народженні дитини непрацюючим батькам;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років — непрацюючим;
- допомога по догляду за дитиною-інвалідом;
- допомога на дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років) непрацюючим батькам;
- допомога на дітей одиницею матерям;
- допомога на дітей військовослужбовців строкової служби;
- тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе.

Розглянемо державну допомогу по видах виплат.

Допомога по вагітності і пологах призначається й виплачується підприємством, установою та організацією за місцем основної роботи (служби, навчання) жінки, а іншим жінкам, які мають право на цю допомогу, але не працюють, призначення і виплата її провадиться органами соціального захисту населення за місцем проживання.

Підставою для призначення жінкам допомоги по вагітності й пологах є виданий у встановленому порядку лікарняний листок, а для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, — додатково довідка ліквідаційної комісії. Для жінок, які зареєстровані в державній службі зайнятості як безробітні не менше 10 місяців, необхідна довідка державної служби зайнятості.

Інші документи не можуть бути підставою для призначення допомоги. Допомога виплачується жінкам за весь період відпустки по вагітності й пологах тривалістю 70 календарних днів до пологів і 56, а в разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70 календарних днів після пологів.

Розмір зазначеної допомоги обчислюється сумарно і надається жінкам у повному обсязі, незалежно від кількості днів, фактично використаних до пологів.

Особи, які усиновили новонароджених дітей, мають право на допомогу по вагітності і пологах на період післяродової відпустки з дня народження дитини (56 днів).

Одноразова допомога при народженні дитини надається матері (батьку).

Разом з цим надається додаткова одноразова грошова допомога матерям, які стали на облік у медичному закладі в ранні строки вагітності (до 12 тижнів), регулярно відвідували й виконували рекомендації лікарів.

У разі народження двох і більше дітей одноразова допомога призначається для сім'ї на кожную дитину.

Одноразова і додаткова допомоги при народженні дитини виплачуються сім'ї, якщо звернення за їх призначенням відбулося не пізніше 6 місяців від дня народження дитини. В разі смерті матері при пологах одноразова допомога при народженні дитини надається батькові чи іншій особі, яка виховує дитину за умови звернення по допомогу не пізніше 6 місяців від дня народження дитини.

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину, одноразова допомога виплачується на загальних підставах.

Виплата допомоги, як правило, провадиться по місцю роботи або навчання матері, якщо вона не працює, — за місцем роботи батька, а непрацюючим батькам — органами спеціального захисту за місцем їх проживання. Аналогічно й жінкам з числа військовослужбовців, звільнених із Збройних Сил України у зв'язку з вагітністю, допомога призначається органами соціального захисту за місцем проживання.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається: працюючим жінкам та тим, які навчаються з відривом від виробництва; жінкам, які звільнені з роботи у зв'язку з ліквідацією під-

приємства, установи, організації; жінкам, що зареєстровані у державній службі зайнятості як безробітні, тобто мають право на цю допомогу.

Жінкам, які працюють на виробництві, надається частково оплачувана відпустка з виплатою за цей період додаткової допомоги. Якщо під час частково оплачуваної відпустки по догляду за першою дитиною народжується друга дитина, то допомога по догляду за першою дитиною надається за решту періоду до досягнення нею трирічного віку. Від дня закінчення частково оплачуваної відпустки по догляду за першою дитиною для одержання допомоги по догляду за наступною дитиною жінка повинна оформити відпустку на загальних підставах.

Жінкам з числа військовослужбовців, звільнених із Збройних Сил України та інших військових формувань у зв'язку з вагітністю і пологами, при народженні наступної дитини допомога по догляду за нею призначається як непрацюючим, а за першу дитину — на загальних підставах.

Жінки, звільнені у зв'язку з ліквідацією підприємств чи установ, а також жінки, які були зареєстровані у державній службі зайнятості як безробітні, допомога призначається як непрацюючим.

Студентам (учням)-жінкам, які мають дітей віком до трьох років і в цей час продовжують навчання з відривом від виробництва, умовою для одержання у повному розмірі допомоги по догляду за дитиною і стипендії є виконання навчального плану.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається і виплачується щомісяця працюючим жінкам незалежно від стажу роботи; жінкам, які навчаються з відривом від виробництва; жінкам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, і жінкам, які зареєстровані в державній службі зайнятості як безробітні, у розмірі 100 % мінімальної заробітної плати незалежно від стажу роботи.

Жінки з числа військовослужбовців, начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, а також жінки з числа військовослужбовців, звільнені із Збройних Сил України, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань у зв'язку з вагітністю і пологами, мають право на допомогу по догляду за дитиною на умовах і в розмірах, визначених для працюючих жінок.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку може призначатися батькові дитини, бабці, дідові, іншому працюючому родичеві, усиновителям і опікунам, які фактично здійснюють догляд за дитиною, в розмірі, який би призначався матері дитини. Підставою для призначення працюючій жінці (батькові дитини, бабці, дідові, іншому працюючому родичеві, які фактично здійснюють догляд за дитиною) допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є надана їй у межах встановленого строку й оформлена наказом власника або уповноваженого ним органу частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною.

Батькові дитини, бабці, дідові, іншому працюючому родичеві, які фактично здійснюють догляд за дитиною, частково оплачувана відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається за їх заявою та на підставі довідки з місця роботи (служби, навчання) матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку частково оплачуваної відпустки і виплату їй допомоги по догляду за дитиною припинено (із зазначенням дати).

Жінкам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку до їх працевлаштування призначається на підставі довідки ліквідаційної комісії; жінкам, зареєстрованим у державній службі зайнятості, — на підставі довідки служби зайнятості.

Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку працюючим жінкам і жінкам, які навчаються з відривом від виробництва (батькові дитини, бабці, дідові, іншому працюючому родичеві, які фактично здійснюють догляд за дитиною), призначається і виплачується підприємством, установою, організацією за місцем основної роботи (служби, навчання).

Жінкам, звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, жінкам, які зареєстровані у державній службі зайнятості як безробітні, жінкам з числа військовослужбовців, начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, а також жінкам з числа військовослужбовців, звільнених із Збройних Сил України, Національної гвардії України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, військ цивільної оборони, інших військових формувань у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається й виплачується органами соціального захисту населення за місцем проживання.

Допомога по догляду за дитиною працюючим жінкам і жінкам, які навчаються з відривом від виробництва, виплачується щомісячно від дня надання частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною по день її закінчення, але не довше, як по день досягнення дитиною трирічного віку включно.

Усиновителі, як працюючі, так і непрацюючі, мають право на допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку на загальних умовах, але не раніше, ніж від дня прийняття рішення про усиновлення.

Грошові виплати провадяться матерям, зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, та усиновителям, опікунам, піклувальникам і знову створеним сім'ям, батьки яких мали дітей від попереднього шлюбу, за умови, що ці діти усиновлені одним з них.

Коли батьки мають спільних дітей у віці від 3 до 16 років і разом з ними в одного з подружжя є троє чи більше дітей, то допомога виплачується цій матері

(батькові). У разі, якщо батьки, які до вступу в повторний шлюб виховували по двоє дітей, а після створення сім'ї ці діти не усиновлені, але батьки мають спільну дитину старше трьох років, то грошова виплата надається одному з них як такому, що займається доглядом трьох дітей віком від 3 до 16 років. Тобто зазначена допомога не може надаватися двічі на догляд одних і тих самих дітей.

Якщо одна дитина (або кілька дітей) у віці від 3 до 16 років перебуває у дитячому закладі на повному державному утриманні, то вона виключається із складу сім'ї. При цьому якщо у батьків не залишається ще трьох або більше дітей цього віку, то права на одержання допомоги як мати чи батько, зайняті доглядом трьох і більше дітей, вони не мають.

Розмір грошової виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, встановлено ст. 35 Закону залежно від кількості дітей — по догляду за трьома дітьми віком до 16 років, по догляду за чотирма і більше дітьми віком до 16 років.

Постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.95 № 103 проведено розмежування між працюючими особами, які зайняті доглядом за трьома і більше дітьми віком до 16 років. З 01.02.95 розмір допомоги залежить від кількості дітей (трьох чи чотирьох) і від факту роботи (працюючі — непрацюючі).

Грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, призначаються залежно від середньомісячного сукупного доходу кожного члена сім'ї за попередній квартал.

Грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, призначаються і виплачуються підприємством, установою, організацією за місцем основної роботи (служби, навчання) матері, а якщо мати дитини не працює (не служить, не вчиться), — за місцем роботи (служби, навчання) батька.

У разі, коли батьки не працюють (не служать, не вчаться), грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей до 16 років, призначаються і виплачуються органами соціального захисту населення за місцем проживання.

До заяви про призначення грошових виплат повинні бути подані: 1. Довідка про склад сім'ї із зазначенням прізвища, імені, по батькові, родинних відносин кожного з членів сім'ї і роду їх занять; 2. Копії свідоцтв про народження дітей; 3. Довідки про доходи кожного з членів сім'ї за попередній квартал. Особи, які мають особисте підсобне господарство, крім того, додають довідки про наявність такого господарства.

Усиновителі, опікуни і піклувальники подають також рішення про усиновлення або встановлення опіки чи піклування.

Грошові виплати матерям, зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, провадяться щомісячно від дня досягнення третьою (відповідно четвертою) дитиною трирічного віку по місяць досягнення першою дитиною 16-річного віку. При цьому, якщо в сім'ї більше трьох (чотирьох) дітей, право на ці виплати зберігається до того часу, коли в сім'ї буде не менш трьох дітей віком від 3 до 16 років.

Аналогічне право мають усиновителі, опікуни, піклувальники на щомісячні грошові виплати на загальних умовах від дня прийняття рішення про усиновлення або встановлення опіки чи піклування.

Допомога по догляду за дитиною-інвалідом призначається одному з непрацюючих батьків або непрацюючій працездатній особі, яка їх змінює, усиновителю, опікунові та піклувальникові, що постійно доглядають дитину-інваліда до досягнення нею 16-річного віку.

Допомога по догляду за дитиною-інвалідом матері, яка перебуває у відпустці по догляду за дитиною до 3 років, не призначається, оскільки така мати не вважається непрацюючою та в цей час одержує допомогу

по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Оскільки зазначена допомога виплачується особі, яка займається доглядом за дитиною-інвалідом як часткова компенсація втрати джерела доходу сім'ї у зв'язку з необхідністю залишити роботу з названої причини, а не як допомога на дитину-інваліда, то кратність цього виду допомоги не збільшується, якщо в сім'ї є двоє або більше дітей-інвалідів.

Підставою для призначення допомоги одному з непрацюючих працездатних батьків або особі, яка їх замінює, що здійснює постійний догляд за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16-річного віку, є виданий в установленому порядку медичний висновок. Для призначення і виплати допомоги по догляду за дитиною-інвалідом подаються такі документи:

1. Заява;
2. Копія свідоцтва про народження дитини;
3. Довідка з місця проживання про те, що мати (батько) або особа, яка їх замінює, не працює і постійно доглядає дитину-інваліда;
4. Виписка з медичного висновку на дитину-інваліда, яка видається медичним закладом відповідно до переліку медичних показань, що дають право на одержання соціальної пенсії дітям-інвалідам віком до 16 років.

Для непрацюючих працездатних усиновителів, опікунів та піклувальників подається також копія рішення про усиновлення чи встановлення опіки або піклування.

Допомога по догляду за дитиною-інвалідом виплачується одному з непрацюючих працездатних батьків або особі, яка їх замінює, що здійснює постійний догляд за дитиною-інвалідом до досягнення нею 16-річного віку.

Усиновителі, опікуни й піклувальники подають також рішення про усиновлення або встановлення опіки чи піклування.

Грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше усиновлених дітей віком до

16 років, провадяться щомісячно з дня досягнення третьою (відповідно — четвертою) дитиною трирічного віку по місяць досягнення першою дитиною 16-річного віку. При цьому, якщо в сім'ї більше трьох (чотирьох) дітей, право на ці виплати зберігається до того часу, коли в сім'ї буде не менше трьох дітей віком від 3 до 16 років.

Усиновителі, опікуни та піклувальники мають право на щомісячні грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, на загальних умовах від дня прийняття в установленому порядку рішення про усиновлення або встановлення опіки чи піклування.

Фінансування грошових виплат матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, провадиться за рахунок коштів місцевого бюджету.

Допомога на дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років) призначається їхнім сім'ям, крім робітничої молоді, яка навчається у вечірніх школах, та випускників навчальних закладів віком до 18 років.

Розмір допомоги на дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років) залежить від середньомісячного сукупного доходу кожного члена сім'ї за попередній квартал.

Допомога призначається і на дітей віком до 18 років, які навчаються у вищих, середніх спеціальних та професійно-технічних закладах, незалежно від одержання стипендій. Причому допомога призначається незалежно від одержання на дітей пенсій та інших видів допомог на основі подання відповідних документів. Її виплата проводиться щомісячно з місяця народження по місяць досягнення 16-річного, а для учнів — 18-річного віку працюючим батькам, усиновителям по місцю основної роботи, а непрацюючим — в органах соціального захисту населення за місцем проживання.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається при відсутності у них шлюбу і якщо у свідоцтві про народження дитини відсутній запис про батька дитини або

запис про батька проведено в установленому порядку за вказівкою матері.

Право на допомогу на дітей одиноким матерям мають вдови та вдівці з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника чи соціальну пенсію.

Якщо одинока мати (вдова, вдівець) вступила в шлюб, то за нею зберігається право на отримання допомоги на дітей, які народилися до шлюбу.

Жінка, яка має дітей від особи, з якою вона не перебувала і не перебуває в зареєстрованому шлюбі, але з якою вона веде спільне господарство, разом проживає і виховує дітей, права на одержання допомоги, встановленої для дітей одиноким матерям, не має. При реєстрації цієї жінкою шлюбу з особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

Статтею 59 Закону встановлені різні розміри допомог для одиноких матерів (вдовам, вдівцям) з числа дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, колишніх вихованців дитячих будинків (шкіл-інтернатів), які мають дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років), та іншим одиноким матерям, які мають дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років), вдовам та вдівцям з дітьми, які не одержують на них пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію (див. додатки).

У разі народження двох і більше дітей допомога на дітей одиноким матерям призначається на кожну дитину.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей пенсій, інших видів допомоги, передбачених цим Законом.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається і виплачується органами соціального захисту населення за місцем проживання матері.

У відділ соціального захисту населення подається заява про призначення допомоги одиноким матерям. У заяві зазначається, перебувала чи перебуває мати в за-

реєстрованому шлюбі, проживала чи проживає вона разом з особою, від якої має дитину, чи визнана ця особа батьком дитини у встановленому порядку, чи одержує вона на дитину аліменти, або пенсію, дитина всиновлена чи не всиновлена, а також підстава внесення у свідоцтво про народження запису про батька.

Допомога на дітей одиноким матерям призначається на основі наданих у встановленому порядку документів і виплачується щомісячно з місяця народження дитини по місяць досягнення дитиною 16-річного віку (учнів — 18-річного віку).

Допомога на дітей військовослужбовців строкової служби призначається дружинам солдатів, матросів, сержантів і старшин строкової військової служби, курсантів навчальних закладів та призваних із запасу на навчальні збори. Допомога призначається матері дитини і її ж виплачується, якщо дитина проживає разом з нею. Допомога призначається незалежно від одержання на дітей пенсій та інших видів допомоги за поданням районного (міського) військового комісаріату і виплачується матері (опікунові) органами соціального захисту населення за місцем проживання матері (опікуна).

На дітей, які перебувають на повному державному утриманні, допомога не призначається і не виплачується.

Виплата допомоги припиняється з дня звільнення військовослужбовця з строкової військової служби в запас, про що військові комісаріати на підставі повідомлень військових частин про відбуття з строкової служби військовослужбовця, який має дітей, негайно повідомляють районні, міські відділи соціального забезпечення про необхідність припинення виплати допомоги із зазначенням останнього строку виплати.

Тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе, призначається матері, батькові, опікунові, піклувальникові, якщо рішенням суду, або його постановою про стягнення аліментів і додаткових

витрат з осіб, зобов'язаних до їх сплати, не виконуються у таких випадках:

— розшук їх органами внутрішніх справ за рішенням суддів і постановами слідчих органів у разі ухилення від сплати аліментів, притягнення до кримінальної відповідальності за скоєний злочин чи з інших підстав, у справах про відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю, виконання рішень про стягнення на користь підприємств, організацій, установ, а також розшуку відсутньої людини або особи, яка пропала безвісті;

— відсутність у них заробітку, з якого можуть бути стягнуті аліменти в мінімальному розмірі або відшкодовані додаткові витрати в період відбування покарання у виправно-трудовах установах (виправно-трудовах колоніях, в'язницях, слідчих ізоляторах, виховно-трудовах колоніях, спецкомендатурах тощо);

— перебування їх на примусовому лікуванні у лікувальних закладах за судовим рішенням без виплати допомоги по соціальному страхуванню;

— відсутність у них заробітку під час перебування під арештом (в ізоляторах тимчасового утримання, слідчих ізоляторах, приймальниках-розподільниках тощо), проходження судово-медичної експертизи за постановами слідчих органів чи суду, в період судового спору у зв'язку із звільненням з роботи за ініціативою власника підприємства, організації, установи або уповноваженого ним органу чи розгляду у встановленому законом порядку питання про відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури або суду, а також в усіх інших випадках неможливості виконання рішення суду з незалежних від цих осіб причин;

— постійне проживання таких осіб на території іноземної держави, з якою Україна не уклала договір (угоду) про правову допомогу, що передбачає взаємне виконання судових рішень.

Тимчасова допомога та кошти на неповнолітніх дітей для відшкодування додаткових витрат, зумовлених винят-

ковими обставинами, у разі ухилення батьків від сплати аліментів, а також в інших випадках, коли стягнення аліментів неможливе, призначаються і виплачуються органами соціального захисту населення за місцем проживання дітей.

Для призначення тимчасової допомоги і виплати коштів на відшкодування додаткових витрат стягувачем подається заява у районний (міський) відділ соціального захисту населення за місцем його проживання.

До заяви залежно від підстав призначення тимчасової допомоги додається один із таких документів:

а) повідомлення органів внутрішніх справ про те, що у місячний строк місце перебування боржника, який перебуває у розшуку, не встановлено;

б) довідка відповідної установи про перебування у них боржника (відбуває покарання, перебуває під арештом, на примусовому лікуванні, проходить судово-медичну експертизу чи на інших підставах), який не має заробітку, достатнього для виконання рішення суду чи постанови судді;

в) довідка народного суду про причини невиконання рішення суду чи постанови судді в інших випадках;

г) виконавчий лист про стягнення з боржника додаткових витрат на дитину (дітей).

Тимчасова допомога виплачується щомісяця з місяця звернення за допомогою по місяць досягнення дитиною 18 років.

§ 4. Щомісячна цільова допомога на прожиття непрацездатним громадянам з мінімальними доходами

Щомісячна цільова грошова допомога призначається органами соціального захисту на підставі звернення громадян. Вона призначається непрацездатним громадянам-пенсіонерам, членам їхніх сімей, крім дітей, які одержують пенсію в разі втрати годувальника, а також особам, що мають право на пенсію, але не звернулись за її призначенням. Ця допомога не виплачується громадянам, які перебувають на повному державному утриманні, а також дітям, допомога яким призначена

Законом України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”.

До заяви про надання цільової грошової допомоги на прожиття додаються такі документи:

— довідка про склад сім’ї (подається один раз до наступної зміни в складі сім’ї, про що зобов’язаний вчасно повідомити заявник) із зазначенням утриманців;

— довідки про доходи кожного із членів сім’ї за три попередні місяці перед місяцем звернення.

Якщо за висновком органу, що призначає щомісячну цільову грошову допомогу на прожиття, необхідне обстеження умов проживання заявника, то таке обстеження проводиться і складається акт. Не складається акт обстеження умов проживання осіб, які обслуговуються територіальними центрами обслуговування пенсіонерів та відділеннями соціальної допомоги на дому.

При визначенні середньомісячного сукупного доходу у складі сім’ї враховуються:

— чоловік, дружина, діти, які перебувають на їх утриманні віком до 18 років і старші, якщо вони одержують соціальну пенсію як інваліди з дитинства 1 та 2 групи;

— студенти вузів, а також учні технікумів (училищ), професійно-технічних навчальних закладів віком до 18 років (у тому числі ті, які одержують стипендію) та віком до 23 років, якщо вони одержують пенсію в разі втрати годувальника незалежно від того, де вони проживають (разом з батьками чи перебувають на навчанні в іншій місцевості).

У сукупному доході сім’ї не враховується цільова грошова допомога, що надається сім’ї відповідно до зазначеного Положення про грошові виплати, передбачені Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, у тому числі додаткова пенсія та інші одноразові грошові виплати. При обчисленні середньомісячного доходу на кожного члена сім’ї у випадках до-

плати пенсії за минулий час зазначені суми враховуються в тих місяцях, в яких їх належало виплатити.

Щомісячна цільова грошова допомога на прожиття призначається непрацездатним громадянам у сім’ях, де середньомісячний сукупний дохід на одного члена сім’ї за три попередні місяці перед місяцем звернення за допомогою не досягав розміру межі малозабезпеченості, що встановлюється і періодично переглядається Верховною Радою України.

Розмір допомоги на прожиття визначається як різниця між граничним розміром середньомісячного сукупного доходу і щомісячним розміром пенсії, яка належить до виплати.

Розмір цільової грошової допомоги на прожиття разом з пенсією не може перевищувати встановленого граничного розміру середньомісячного сукупного доходу.

Для визначення права громадян на щомісячну грошову допомогу фактичний середньомісячний сукупний дохід на одного члена сім’ї, обчислений за попередні три місяці, коригується за коефіцієнтами. Коефіцієнт коригування середньомісячного сукупного доходу на члена сім’ї обчислюється як частка від ділення мінімального розміру пенсії, що діє у місяці звернення за допомогою, на середньомісячний розмір мінімальної пенсії за три попередні місяці.

У разі, коли середньомісячний дохід кожного члена сім’ї не досягає встановленої межі малозабезпеченості, грошова допомога на прожиття визначається як різниця між розміром межі малозабезпеченості і розміром середньомісячного доходу кожного члена сім’ї за три попередні місяці із врахуванням коефіцієнта коригування.

У випадках, коли у одного із членів сім’ї середньомісячний дохід перевищує межу малозабезпеченості, то допомога на прожиття призначається на того члена сім’ї, у якого середньомісячний дохід нижчий межі малозабезпеченості, і визначається як різниця між розміром межі малозабезпеченості і розміром середньомісячного сукупного доходу на одного члена сім’ї.

Щомісячна цільова грошова допомога на прожиття призначається з місяця звернення за нею строком на три місяці. При зверненні за допомогою по закінченні трьох місяців після виникнення права на неї допомога призначається і виплачується за минулий час, але не більше ніж за три місяці до місяця, в якому подано заяву про призначення допомоги з усіма необхідними для цього документами. При цьому для визначення права на допомогу за минулий час середньомісячний сукупний доход обчислюється додатково за три місяці, які передують місяцю виникнення права на неї.

§ 5. Державні житлові субсидії населенню

Для створення системи цільового соціального захисту населення у вигляді окремої безготівкової допомоги в Україні діє програма житлових субсидій. Вона захищає сім'ї з низькими доходами від підвищення цін на житло, комунальні послуги, електроенергію, газ та інше паливо. Згідно із введеними тарифами громадяни покривають із 1996 р. до 80 % реальної собівартості утримання житла, води, тепла, газопостачання, електропостачання та інших комунальних послуг. До 1995 р. на утримання житла та комунальні послуги населенню з кожних 20 крб. 19 крб. доплачувалось з державного бюджету. Це значно погіршувало видаткову частину Державного бюджету і підвищувало його дефіцит. Практично житловий сектор держави перебував на дотації, яку держава надавала кожному незалежно від його доходів.

Така система фінансово недоцільна, тому що вона збільшувала дефіцит бюджету, а кредит Національного банку на покриття дотації викликав інфляційні процеси, що підриває економіку держави, тому надання житлових субсидій сім'ям, у яких низький дохід, — вихід із скрутного становища. Він ґрунтується на простому принципі — усі сім'ї мають право сплачувати за житло та ко-

мунальні послуги не більше 15 % своїх доходів (середньомісячний дохід сім'ї) у межах встановлених нормативів користування житловою площею та нормативів споживання житлово-комунальних послуг, тому якщо нарахована плата перевищує встановлену державою частку доходу, сім'я має право на одержання субсидії, яка покриває цю різницю. Для проведення таких операцій у містах і районах діють служби житлових субсидій.

Субсидія на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг є не що інше як безготівкова допомога малозабезпеченим сім'ям, яка надається державою у зв'язку з підвищенням плати за житло та комунальні послуги.

Вона призначається лише на житлову площу, що не перевищує санітарні норми на сім'ю, яка розраховується, виходячи з 21 кв.м на кожного члена сім'ї та додатково 10,5 кв. м на сім'ю, якщо площа менша санітарних норм, субсидія нараховується на існуючу площу і на одну квартиру (житло).

Розрахувати суму субсидії можна таким способом:

1. Визначення середньомісячного сукупного доходу сім'ї провадиться шляхом поділу сукупного доходу сім'ї за останні три місяці на 3, тобто якщо цей дохід дорівнює 600 грн., то, розділивши на 3, маємо 200 грн.

2. Суму, яку повинна сплачувати сім'я, визначають по формулі:

$$A = \frac{200}{100} \cdot 15 = 30 \text{ грн.}$$

3. Сума субсидії, яку повинна отримати сім'я, якщо плата за житло і комунальні послуги 50 грн., становитиме $50 - 30 = 20$ грн.

Таким чином, сім'я має право на одержання субсидії у розмірі 20 грн.

§ 6. Порядок обчислення середньомісячного сукупного доходу на члена сім'ї

Для визначення права сімей на щомісячну допомогу на дітей віком до 16 років (учнів — до 18 років) грошові виплати матерям (батькам), зайнятим доглядом трьох і більше дітей віком до 16 років, допомогу по догляду за дитиною з дво- до трирічного віку непрацюючим жінкам обчислюється середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї і трикратний розмір мінімальної заробітної плати (з 01.10.94 р. — фіксований розмір середньомісячного сукупного доходу) за попередній квартал.

При визначенні середньомісячного сукупного доходу сім'ї в її складі враховуються:

— чоловік, дружина, діти, які перебувають на їх утриманні віком до 16 років і старше цього віку, якщо вони одержують соціальну пенсію як інваліди з дитинства 1 та 2 групи;

— непрацездатні батьки, які проживають разом з подружжям, якщо вони не одержують пенсії і немає інших осіб, зобов'язаних їх утримувати;

— студенти вищих (а також середніх спеціальних) та учні професійно-технічних навчальних закладів віком до 18 років, у тому числі ті, що одержують стипендію, незалежно від того, де вони проживають (разом з батьками чи перебувають на навчанні в інших містах);

— особи, які умовно достроково звільнені з місць ув'язнень і направлені на роботу (на строк, який залишився) на будівельні роботи чи в промисловість;

— особи, які умовно засуджені до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці;

— особи, шлюб яких не зареєстрований, якщо вони разом проживають, ведуть спільне господарство, а також спільно виховують дітей;

— пасинки та падчерки, які проживають з вітчимуом або мачухою, якщо вони не враховані в сім'ї батьків;

— усиновлені діти, які проживають з усиновителями, нарівні з рідними дітьми.

Якщо діти, які перебувають на повному державному утриманні, під час літніх канікул прибувають додому, то в цей період вони враховуються у складі сім'ї, і право на одержання допомоги переглядається.

При визначенні права на одержання допомоги та виплат у складі сім'ї не враховуються:

— діди, бабусі, брати і сестри подружжя;

— діти, по відношенню до яких батьки позбавлені батьківських прав;

— діти, які виховуються в сім'ї опікуна, дитячих будинках сімейного типу;

— діти, які перебувають на повному державному утриманні (в дитячих будинках, будинках дитини, будинках для інвалідів, школах-інтернатах, у тому числі санаторних, спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах для осіб, які мають вади фізичного чи розумового розвитку, училищах олімпійського резерву (7—11 класи), у суворовських училищах тощо, включаючи дітей віком до 7 років, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи (п.І ст. 30 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи");

— курсанти і слухачі військово-навчальних закладів, які не мають офіцерського звання або звання мічманів чи прапорщиків;

— курсанти й слухачі навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ України, які одержують стипендію;

— курсанти мореплавних училищ, училищ цивільної авіації, які перебувають на повному державному утриманні;

— учні державних професійних навчально-виховних закладів, яким надається безкоштовне харчування, обмундирування і гуртожиток, тобто перебувають на повному державному утриманні;

— військовослужбовці строкової служби, у тому числі ті, які проходять службу у військово-будівельних загонах.

Одинокa мати (незалежно від віку) з дитиною, що проживає з батьками, у складі сім'ї батьків (вона і її дитина) не враховуються.

Якщо один із працездатних батьків не працює та не зареєстрований у державній службі зайнятості як такий, що шукає роботу (за умови сприяння своєму працевлаштуванню), або не має ліцензії на зайняття підприємницькою діяльністю, то при обчисленні середньомісячного сукупного доходу сім'ї він не враховується, за винятком:

— непрацюючих матерів, які доглядають дитину до досягнення нею дворічного віку (з 01.01.93 — трирічного віку);

— непрацюючих матерів (батьків, опікунів), які мають трьох і більше дітей віком до 16 років та зайняті їх доглядом;

— непрацюючих працездатних осіб, які доглядають за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також за престарілим, який досяг 80-річного віку;

— непрацюючих батьків або осіб, які їх замінюють, що доглядають дитину віком до 14 років.

У сукупному доході сім'ї враховуються:

— заробітна плата, в тому числі за понаднормову роботу, за роботу у святкові і вихідні дні й роботу за сумісництвом; оплата за роботу в сільськогосподарському колективному підприємстві; надбавки і доплати всіх видів; премії, встановлені системами оплати праці на даному підприємстві, установі, організації, незалежно від періодичності та джерел їх виплати; відсоткові надбавки і щорічна винагорода з фонду матеріального заохочення за загальні результати роботи підприємства, організації по підсумках за рік. Премії і щорічні винагороди включаються в сукупний дохід сім'ї за часом їх

нарахування, при цьому за рік враховується не більше однієї винагороди за вислугу років;

— інші грошові виплати, які мають систематичний характер (польове забезпечення, доплати за роз'їздний і рухомий характер роботи тощо, крім командировочних і підйомних);

— стипендії, пенсії, допомога (крім одноразової допомоги);

— доходи від підприємницької діяльності, особистого селянського (фермерського) господарства (від присадибної ділянки, службового земельного наділу, земельної ділянки, наданої під городи колгоспникам, працівникам радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств, прибутки від худоби);

— доходи від заняття кустарно-ремісничими промислами, приватною практикою, літературною, художньою, музичною, артистичною та іншою творчою діяльністю. Доходи осіб, які займаються кустарно-ремісничими промислами або приватною практикою, визначаються на підставі даних районних фінансових органів про розміри оподаткованого доходу цих осіб;

— усі види винагород, які виплачуються штатним і нештатним літературним працівникам, художникам, фотокореспондентам та іншим особам з фонду авторського гонорару, а також винагороди, які виплачуються за публічне виконання творів;

— усі види заробітків адвокатів;

— допомога по безробіттю;

— доходи від здачі житлової площі в найм (на підставі довідок фінансових органів і посередницьких бюро);

— натуральна оплата праці за вільними (ринковими) цінами даного регіону того періоду, коли проводилась оплата праці;

— грошове забезпечення військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, які в складі сім'ї не враховуються;

— суми, що виплачуються в порядку відшкодування шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків;

— заробіток учнів та студентів, які поєднують навчання з постійною роботою на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання;

— суми, які виплачуються за час вимушеного прогулу;

— доходи від хутового звіринництва;

— одержувані аліменти і тимчасова допомога на неповнолітніх дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, або коли стягнення аліментів неможливе;

— фактичний заробіток осіб, які зайняті роботою в окремих громадян або колективів громадян. При цьому натуральна частина заробітної плати цих осіб включається в їхній сукупний дохід у розмірі 100 % її грошової вартості.

В сукупному доході сім'ї грошові виплати враховуються за той період, за який вони нараховані, а не тоді, коли фактично одержані.

У сукупному доході сім'ї не враховуються:

— премії, які мають одноразовий характер і не передбачені системою оплати праці;

— заробіток студентів вищих (як і середніх спеціальних) та учнів професійно-технічних навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл, які працюють у період виробничої практики, канікул у складі студентських загонів або направлені на сільськогосподарські роботи;

— грошові компенсації за невикористану відпустку;

— вихідна допомога при звільненні;

— грошова винагорода, яка виплачується учням училищ професійно-технічної освіти із сум, перерахованих училищам підприємствами, установами й організаціями за роботу цих учнів у період виробничої практики;

— надбавка, що виплачується замість добових працівникам, відрядженим для виконання монтажних і налагоджувальних робіт;

— суми, які нараховуються в розмірі визначеного відсотку середньомісячного заробітку механізаторам та іншим працівникам, відрядженим на сільськогосподарські роботи, вивезення зерна й інших сільськогосподарських продуктів, і які виплачуються в установленому порядку урядом за місцем їх основної роботи замість добових і квартирних;

— виплати, які провадяться в іноземній валюті замість добових членам суден закордонного плавання та іншим спеціалістам, які від'їжджають для роботи на цих суднах;

— вартість одержуваного працівниками безкоштовного натурального забезпечення (обмундирування, раціону колективного харчування);

— вартість путівок на лікування, відпочинок, екскурсій і подорожей та лікувально-профілактичного харчування;

— вартість харчування і обмундирування учнів професійно-технічних училищ, які не перебувають на повному державному утриманні, а також грошова компенсація для таких учнів замість харчування і обмундирування;

— заборгованість по аліментах, одержана за попередні роки;

— одноразова допомога при народженні дитини;

— доходи від земельної ділянки площею до 0,06 га;

— суми, які виплачуються потерпілому в порядку відшкодування витрат на харчування, протезування, санаторно-курортне лікування тощо;

— страхові суми (страхове відшкодування), одержані від органів страхування;

— грошові виплати, передбачені Законом України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи";

— цільова грошова допомога громадянам з мінімальними доходами.

Сукупний дохід визначається по доходах сім'ї за квартал, який передував кварталові звернення за призначенням допомоги.

Обчислення середньомісячного сукупного доходу на члена сім'ї провадиться на підставі поданих громадянами документів діленням загальної суми доходів сім'ї за попередній квартал на 3, а потім на кількість членів сім'ї.

При визначенні середньомісячного доходу членів сім'ї, які не підлягали врахуванню в складі сім'ї у зв'язку з тимчасовою відсутністю або які пропрацювали менше повного кварталу, за який визначається дохід, враховується їхній дохід за всі повні місяці роботи у відповідному кварталі. Середньомісячний дохід визначається діленням заробітку та інших доходів за всі повні місяці роботи на кількість цих місяців.

Якщо зазначені члени сім'ї пропрацювали менше одного місяця, то заробіток за цей час ділиться на число днів роботи і одержана сума множиться на кількість робочих днів за місяць, визначену в середньому за рік.

При обчисленні сукупного доходу сімей, у складі яких в кварталі звернення за призначенням допомоги відбулися зміни у зв'язку з розірванням шлюбу або коли шлюб між подружжям не розірвано, але в кварталі звернення за призначенням допомоги винесено рішення суду про стягнення з батьків (матері) аліментів, при визначенні середньомісячного сукупного доходу сім'ї враховуються доходи батька (матері), а не сума виплачених аліментів, і він сам включається до складу сім'ї. При зверненні за допомогою в наступному кварталі враховується середньомісячна сума одержаних аліментів, а не доходи вибулого.

У разі відсутності в сім'ї одного з подружжя у зв'язку з позбавленням волі або направленням на примусове лікування, в кварталі звернення за призначенням допомоги при обчисленні середньомісячного сукупного доходу цих сімей за попередній квартал враховуються вибулий член сім'ї і його дохід. У наступному кварталі при обчисленні середньомісячного сукупного доходу цих сімей враховується вибулий із подружжя і його доходи

до позбавлення волі (направлення на примусове лікування), аліменти чи інші суми, які одержує сім'я від зазначених осіб після позбавлення волі (направлення на примусове лікування). Якщо ці особи відсутні в сім'ї протягом кварталу, вони в складі сім'ї не враховуються.

Якщо один з батьків перебуває в зареєстрованому шлюбі з іноземним громадянином або громадянином України, який працює (працював) за кордоном, в сукупному доході сім'ї враховується заробітна плата як в українській, так і в іноземній валюті, обчисленій по діючому курсу валют.

У разі, коли на дитину виплачуються аліменти за домовленістю між батьками без рішення суду, питання про визначення сукупного доходу вирішується органами, що призначають державну допомогу сім'ям з дітьми.

При визначенні права на допомогу дітей, які перебувають під опікою (піклуванням) у зв'язку з тимчасовим перебуванням батьків за кордоном, сукупний дохід обчислюється із врахуванням батьків у складі сім'ї і їхньої заробітної плати в іноземній валюті, обчисленій по діючому курсу валют.

Якщо в кварталі звернення за допомогою (грошовими виплатами) у складі сім'ї відбулися зміни у зв'язку з народженням дитини, то народжена дитина враховується у складі сім'ї, і право на одержання допомоги та виплат переглядається.

При наданні матері відпустки по догляду за дитиною із сукупного доходу на члена сім'ї в місяць, обчисленого за попередній квартал, виключається дохід матері і включається місячна сума допомоги по догляду за дитиною віком до трьох років.

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ — ГАРАНТІЯ ЦІЛЬОВОГО ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ

Глава I

БЮДЖЕТНИЙ ОБЛІК

§ 1. Суть та функції бюджетного обліку

Державний бюджет України і місцеві бюджети концентрують показники утворення й використання грошових коштів держави.

Важливе державне значення належить процесові виконання Державного і місцевих бюджетів, який не може бути забезпечений без чіткої організації бюджетного обліку.

Основне завдання бюджетного обліку — забезпечення своєчасного і повного надходження доходів у бюджет, своєчасне фінансування заходів, передбачених видатковою частиною бюджету, забезпечення цільового використання коштів бюджету в галузях господарства і, особливо, ефективного використання їх за призначенням.

Значення бюджетного обліку зростає в період, коли економіка і держава вражені інфляційними процесами. Головним завданням бюджетного обліку в цей період є забезпечення чіткої організації бухгалтерського обліку у використанні бюджетних коштів, державної дисципліни в усіх органах управління, які виконують бюджет, жорсткого режиму економії при фінансуванні видатків бюджету і їх використанні.

Отже, бюджетний облік відображає виконання бюджету через облік: доходів, видатків, грошових коштів бюджету на рахунках, фінансування заходів, передбачених і затверджених у бюджеті, фондів, резервів й рахунків, створюваних у процесі виконання бюджету, касового виконання бюджету і виконання кошторисів видатків бюджетних установ. Тому бюджетний облік дає повну картину виконання бюджетів усіх рівнів.

Бюджетний облік, як один із видів бухгалтерського обліку, є науково обґрунтованою системою нагляду, відображення, групування й узагальнення та контролю за кількісними і якісними показниками виконання бюджету.

Істотність бюджетного обліку найбільш повно проявляється в його функціях: наглядові, відображенні, узагальненні, контролі виконання бюджетів усіх рівнів та забезпечення збереження коштів бюджету; вони всі пов'язані одна з одною і доповнюють одна одну.

Функція нагляду виконується в процесі створення й використання грошових коштів держави — бюджету як по доходах, так і видатках.

Функція відображення базується на тому, що всі операції, які виконуються за рахунок бюджетних коштів, згідно з кошторисами видатків або по дохідній частині по видах доходів, відображаються у відповідних первинних бухгалтерських документах, рахунках чи інших бухгалтерських документах.

Функція узагальнення провадиться при проведенні всіх операцій по розрахунках, результатом яких є баланс доходів і видатків як бухгалтерський звіт.

Наведені функції забезпечують і кількісний, і якісний облік виконання бюджетів усіх рівнів, змін, внесених до нього в процесі виконання, що дає змогу виявити відхилення від затверджених у бюджеті асигнувань і внести відповідні зміни у бюджет чи кошторис видатків; тобто, через виконання згаданих функцій органи влади забезпечують управління бюджетами усіх рівнів відповідно до своїх повноважень.

Функція контролю виявляє себе при проведенні бюджетного обліку надходжень доходів по їх видах та обліку виконання видаткової частини бюджету по відповідних галузях, установах і організаціях, які фінансуються з бюджету, тобто використання бюджету за призначенням, цільовим використанням коштів згідно з щоквартальним розписом по главах, параграфах і статтях.

Через бюджетний облік виявляються всі порушення бюджетного законодавства, невиконання вимог щодо режиму економії бюджетних коштів.

Бюджетний облік враховує всі кошти бюджету по всіх рахунках і в установах або ж передані тому чи іншому органу влади, управління або юридичній особі, яка того потребує. Він необхідний для забезпечення збереженості бюджетних коштів через відображення всіх операцій, виконуваних через бюджет, у бухгалтерських документах, складання бухгалтерського балансу й звіту про виконання бюджету. Бухгалтерський облік виконання бюджету дає змогу становити перепони крадіжкам, розтратам та іншим порушенням у виконанні бюджетів усіх рівнів. У цьому чітко проявляється *функція бюджетного обліку, щодо забезпечення збереженості бюджетних коштів*.

Предметом бюджетного обліку є кошти Державного бюджету і бюджетів усіх рівнів бюджетної системи та процес їх використання. Об'єктом бюджетного обліку є дохідна і видаткова частини бюджету, кошториси витрат на утримання установ, організацій та інші заходи, фінансовані з бюджету. Методом бюджетного обліку є сукупність прийомів, які використовуються для одержання необхідних даних по виконанню бюджету, використанню коштів.

Організація бюджетного обліку необхідна не тільки для забезпечення дохідної та видаткової частин бюджету, а й для орієнтації керівництва щодо економічного розвитку держави та регіонів.

Облік бюджетних надходжень ведуть не тільки Міністерство фінансів та його органи на місцях, а й державна податкова адміністрація по податках, зборах та інших надходженнях, а також Національний банк України і його регіональні управління разом з комерційними банками, яким урядом надано право на роботу з бюджетом, вони виконують і роботу за дорученням фінансових органів в частині виконання бюджету. Контроль за виконанням Державного бюджету виконує

Державне Казначейство, яке веде облік використання коштів по галузях та разом з Мінфіном оперативно реагує на всі зміни при виконанні бюджету.

Враховуючи, що всі бюджети, починаючи від Державного, самостійні, облік виконання їх ведуть: по обласному бюджету — фінансові управління; по міських, районних — фінансові відділи; по селищах і селах — відповідальні працівники (головні бухгалтери, бухгалтери, рахівники, касири) рад народних депутатів.

Процес бюджетного обліку не обмежується діяльністю фінансових органів, Казначейства та податкових адміністрацій. Його провадять міністерства, відомства, установи і організації, які фінансуються з відповідних бюджетів, у розмірах, передбачених бюджетом або кошторисами видатків.

§ 2. Організація обліку бюджетів усіх рівнів Міністерством фінансів і його органами на місцях

Головною метою Міністерства фінансів є забезпечення виконання Державного бюджету України, а фінансових органів — виконання місцевих бюджетів, що потребує чіткої інформації про виконання дохідної та видаткової частин бюджету.

Залежно від періоду виконання бюджету доходи можна поділити на планові і касові, а видатки — на фактичні та касові.

Планові доходи — доходи, які заплановані в бюджеті, нараховуються державною податковою адміністрацією і повинні по даних фінорганів надійти в дохід бюджету. До них належать податки.

Касові доходи бюджету — доходи, які фактично надійшли на рахунки бюджету всіх рівнів. Завдяки цьому можна чітко визначитись щодо виконання доходів бюджету, тому що їх надходження обліковується по джерелах і видах надходжень. Результати виконання дохідної частини бюджету визначаються по касових доходах.

Фактичні видатки бюджету — видатки, проведені за рахунок бюджету тим чи іншим установам, організаціям; до них включаються і видатки, які проведені, але не оплачені через відсутність коштів, і які обліковуються по місцю проведенню витрат. Здебільшого це бюджетні установи, які і направляють звіти про фактичні витрати фінансовим органам. Фінансові органи узагальнюють одержані звіти про виконання кошторисів видатків по кожному органу й установі і готують відповідні пропозиції.

Касові видатки бюджету — кошти, перераховані Державним Казначейством, або фінансовими органами та видані готівкою міністерствам, відомствам, установам. Їх облік дає змогу контролювати загальний стан виконання бюджету, а порівняння з фактичними видатками показує хід виконання бюджету по видатках.

Облік операцій по виконанню доходів бюджету веде державна податкова адміністрація по джерелах надходження та ланках бюджетної системи. Він ведеться відповідно до чинного законодавства. Державна адміністрація веде облік не тільки доходів, а разом з фінансовими органами контролює установи банків по своєчасному зарахуванню податків, зборів та інших платежів на рахунки відповідних бюджетів і своєчасне виконання ними доручень по перерахування коштів розпорядникам: міністерствам, відомствам, установам та організаціям.

У Державному Казначействі, Міністерстві фінансів і в його органах та державній податковій адміністрації облік виконання бюджетів покладено на бухгалтерії. Бухгалтерський облік базується на чіткій системі строгої документації: кожна операція провадиться на основі відповідного документу, при відсутності документів операції не провадяться. Такими документами можуть бути платіжні доручення про перерахування коштів, розпорядження про стягнення коштів або чек на отримання готівки та ін.

У фінансових органах по виконанню бюджету документами бухгалтерського обліку є розпис видатків на відкриття кредитів, повідомлення про зміни відкритих кредитів та доручення про закриття кредитів, платіжні доручення про перерахування коштів бюджетним установам тощо.

Для узагальнення даних бухгалтерського обліку і визначення стану виконання бюджету фінансові органи на основі одержаних місячних, квартальних, піврічних, річних звітів розпорядників кредитів та даних податкових адміністрацій і інших фінорганів складають звіти про виконання бюджету: місячні, квартальні, піврічні, річні.

Фінансування видатків із бюджету провадиться по річному з щоквартальною розбивкою *розпису бюджету* по доходах та видатках у рамках бюджетних призначень в міру виконання кошторисів видатків.

Суми коштів, затверджені в бюджеті по окремих заходах, — це *бюджетні асигнування* або, як їх ще називають, *бюджетні кредити*. Вони визначають граничну суму коштів, яка може бути використана на проведення заходів, передбачених бюджетом чи кошторисом видатків.

Керівники установ і організацій, що фінансуються з бюджету і отримують кошти для використання за цільовим призначенням, є *розпорядниками кредитів* або *коштів бюджету*. Вони поділяються на розпорядників коштів Державного бюджету (міністерства, відомства та інші організації, що фінансуються з цього бюджету) та місцевих бюджетів (обласного, міського, районного). Потрібно виділяти розпорядників коштів за підпорядкуванням. Наприклад, начальник управління охорони здоров'я буде головним розпорядником кредитів, а головні лікарі лікарень чи інших установ будуть розпорядниками кредитів.

Поділ розпорядників кредитів на головних розпорядників і розпорядників залежить від структури управління галузями чи соціально-культурними установами.

Головні розпорядники кредитів розглядають і затверджують кошториси видатків підвідомчих установ і на їх основі складають зведений кошторис видатків в цілому по міністерству, відомству, управлінню й надають його відповідно Міністерству фінансів або фінансовим органам залежно від того, з якого бюджету фінансуються видатки. Одержані кошти згідно з кошторисом розподіляють між підвідомчими установами. Вони ж несуть повну відповідальність за цільове використання коштів та витрати за призначенням.

Одержані від головних розпорядників кошти нижчестоячі розпорядники кредитів використовують у межах кошторису, який ввійшов у зведений кошторис, на утримання своєї установи і для передачі підвідомчим установам, якщо вони є, та на інші заходи, передбачені кошторисом, і несуть повну відповідальність перед головними розпорядниками кредитів за їх використання.

У процесі складання та затвердження бюджетів враховується економічний стан розвитку тієї чи іншої області, району і наявний дефіцит бюджету. Однак кожний бюджет повинен мати кошти, необхідні для фінансування запланованих заходів у межах доходів і видатків, доведених в контрольних показниках вищестоячим бюджетом (Державний бюджет щодо бюджету Автономної Республіки Крим та областей, а вони — до міських та районних бюджетів). Це породжує взаємні відносини вище- і нижчестоячих бюджетів та *взаємні розрахунки*, які ґрунтуються на одержанні дотацій або субвенцій. Дотації або субвенції визначаються у Державному бюджеті для місцевих бюджетів у твердих сумах.

Розрахунки між бюджетами відображаються на рахунках обліку доходів та видатків бюджету, якщо Державний бюджет передав до обласного бюджету дотацію, то останній заносить її на рахунок доходів, а Державний бюджет — у видатки.

При виникненні взаємних розрахунків у процесі виконання бюджету, наприклад при передачі фінансування

видатків по утриманню окремих вищих навчальних закладів із державного до обласного бюджету, вищестоячий орган, в даному разі Мінфін, визначає суми коштів на утримання і строки платежів. Строки платежів встановлюються поквартально із врахуванням того, що всі розрахунки по бюджетах повинні бути закінчені до кінця року і бути рівномірними. Як правило, передача фінансування установ чи заходів з вищестоячого бюджету до нижчестоячого дуже рідкісна.

Взаємні розрахунки між бюджетами можуть виникати при зміні законодавства про оподаткування та введенні окремих податків впродовж бюджетного року, що змінює доходи тих чи інших бюджетів, а це змінює і взаємовідносини між ними й потребує проведення взаємних розрахунків. Цю функцію виконує вищестоячий бюджет, який вираховує збільшення доходів щодо затверджених у бюджеті і різницю забирає до свого бюджету або змінює норматив відрахувань від податку, зменшуючи його і збільшуючи відрахування у свій бюджет.

Стан взаємних розрахунків між бюджетами відображають у звіті про виконання бюджету, де отримані кошти показують в доходах, а передані — у видатках.

Інформаційні процеси в економіці потребують заходів по забезпеченню виконання видатків бюджету при надходженні доходів у менших розмірах щодо затверджених, так звані *випадаючі доходи*. Різниця між видатками і доходами поповнюється за рахунок дотацій, субвенцій, а при тимчасових касових розривах — позик.

Позики, які в усіх випадках одержують у вищестоячих фінансових органах, називаються бюджетними.

Бюджетні позики надаються нижчим бюджетам за рішенням або розпорядженням відповідних органів державного управління, якими надаються права фінансовим органам на виділення позики. При відсутності коштів у вищому фінансовому органі останній звертається за видачею позики до ще вищого органу. Наприклад, районний фінансовий орган звертається за одержанням пози-

ки для забезпечення виплати заробітної плати до обласного фінансового управління, яке також не має вільних бюджетних коштів. Тоді фінансове управління з обласною держадміністрацією виходить на Кабінет Міністрів та Міністерство фінансів з проханням надати бюджетну позичку області. Як правило, звернення до державних органів управління провадиться тоді, коли у фінансове управління звертаються декілька фінорганів за одержанням позик. При цьому перевіряються всі розрахунки щодо одержання необхідних умов та обґрунтованість розмірів позички.

Бюджетні позички надаються у межах бюджетного року і повинні бути погашені до кінця бюджетного року. Таким чином бюджетна позичка, видається на короткий термін і підлягає обов'язковому поверненню.

§ 3. Облік у бюджетних установах

Кошти бюджету використовуються в основному на утримання та проведення заходів по бюджетних установах, тому ці кошти потребують чіткого обліку, який виявляється в повноті обрахування всіх коштів, їх своєчасному обліку та достовірності інформації по використанню коштів на ті чи інші заходи.

Бухгалтерський облік в бюджетних установах є дійовим важелем управління процесом виконання кошторисів видатків; через нього контролюється цільове призначення та ефективність використання коштів. Аналіз показників використання коштів дає змогу забезпечити впровадження жорсткого режиму їх використання та досягти економії по видатках.

Облік використовується для відкриття кредитів, контролю за використанням грошових коштів, видатків, одержаних та переданих коштів, матеріальних цінностей.

В усіх бюджетних установах, як і в фінансових органах, бухгалтерський облік провадиться по єдиній системі, єдиній методології. Як правило, він ведеться централізованими бухгалтеріями лікувальних, освітніх,

культурно-просвітних закладів. Винятком є те, що бюджетні установи, які не належать до централізованої бухгалтерії, ведуть облік самостійно.

Бухгалтерський облік шкіл, клубів, бібліотек та заходів по сільських і селищних установах ведеться бухгалтеріями сільських, селищних рад народних депутатів.

Держава надала бухгалтерам необхідні повноваження для забезпечення правильної організації бухгалтерського обліку, звітності та контролю за економним використанням бюджетних коштів і для їх збереження.

Централізовані бухгалтерії ведуть облік і складають звіти про виконання кошторисів обслуговуваних ними бюджетних установ. Вони ж складають кошториси видатків по цих установах і зведений кошторис видатків у встановлені строки й надають їх у фінансові органи по підпорядкованості.

Централізовані бухгалтерії забезпечують облік, нарахування та виплату заробітної плати по установах, провадять всі видатки, передбачені в кошторисах, контролюють економне їх використання.

Централізація обліку бюджетних установ дає змогу в умовах інфляційних процесів чітко орієнтуватись у виявленні першочергових заходів для фінансування як по окремих статтях видатків, так і окремих установах, вести облік на комп'ютерах.

У кінці місяця бюджетною установою провадиться складанням звіту (балансу доходів і видатків) по активу і пасиву.

В активі відображаються кошти по видах, розміщенню та використанню.

У пасиві відображаються кошти по джерелах їх надходжень.

Структура балансу бюджетної установи відрізняється від балансу підприємства, тому що установи отримують кошти із бюджету, а підприємства отримують їх як результат господарської діяльності.

Поточний бухгалтерський облік у бюджетних установах ведеться по плану рахунків, який затверджується Міні-

стерством фінансів України. Він є єдиним для всіх бюджетних установ, тобто кожна установа веде облік за єдиними рахунками, що дає змогу складати зведений баланс по групі однорідних установ, наприклад школи, лікарні, ветеринарні установи та ін.

§ 4. Касове виконання Державного бюджету України

Касове виконання Державного бюджету України, державних позабюджетних фондів (крім Пенсійного) провадиться через установи Національного банку України, Ексімбанку, Промінвестбанку, Укрсоцбанку і банку "Україна". Ці установи банків виконують увесь комплекс операцій за доходами і видатками Державного бюджету.

Установи названих комерційних банків відкривають відповідним органам Державного Казначейства рахунки для обліку доходів Державного бюджету на балансовому рахунку № 100 "Доходи Державного бюджету" за підрозділами бюджетної кваліфікації і символами щомісячного звіту по виконанню Державного бюджету України. Виписки із зазначених реєстрів подаються Державному Казначейству з додатком копій платіжних документів, завірених банком.

Для забезпечення правильності зарахування надходжень бюджету згідно з бюджетною класифікацією органи Державного Казначейства разом з податковими адміністраціями за місяць до настання нового року подають відповідним установам комерційних банків списки платників по кожному району, місті із зазначенням виду платежу, а також списки підрозділів бюджетної кваліфікації доходів, символів звітності Національного банку та номерів рахунків, на які повинні зараховуватися платежі.

Платники платежів, зборів та інших обов'язкових платежів незалежно від форм власності здійснюють розрахунки безпосередньо з державним та місцевими бюджетами.

При прийомі розрахункових документів на сплату податків та інших платежів до бюджету установи банків перевіряють наявність у платіжних документах підрозділів бюджетної класифікації та номерів банківських рахунків. При їх відсутності такі документи до виконання банками не приймаються, а відповідальність лягає на платника.

Для забезпечення контролю за надходженнями доходів Державного бюджету, за своєчасним їх перерахуванням Міністерству фінансів України та за достовірністю звітів щодо касового виконання Державного бюджету, в установах комерційних банків відкривається окремий, особливий активний рахунок на балансовому рахунку № 100 — "Кошти Державного бюджету, що перераховані Міністерству фінансів України", на якому відображається сума щоденних перерахувань. З цього рахунку установи комерційних банків щоденно, на початку дня перераховують по електронній пошті до регіональних управлінь Національного банку загальну суму доходів, що надійшла на доходні рахунки.

Суми доходів, які надійшли на вказані дохідні рахунки, відкриті на балансовому рахунку № 100, перераховуються комерційними банками обласним управлінням НБУ на транзитний балансовий рахунок № 100.

Управління НБУ також щоденно перераховують отримані від комерційних банків кошти по доходах бюджету операційному управлінню НБУ на рахунок № 100.

Перерахування надходжень до бюджету провадиться у цілих гривнях.

У звітних балансах установи комерційних банків показують дані по рахунку № 100 в розгорнутому вигляді.

Для обміну коштів Державного бюджету, які надходять від комерційних банків, в управліннях НБУ відкриваються транзитні рахунки на балансовому рахунку № 100 "Кошти Державного бюджету України".

Рахунки відкриваються для кожного комерційного банку з виведенням наростаючих підсумків кредитних оборотів, що використовуються для звірки повноти пе-

перерахування доходів із щомісячними балансами комерційних банків і звітністю за бюджетом.

З метою забезпечення контролю за своєчасним і повним перерахуванням доходів державного бюджету в управлінні Національного банку реєструються дати і номери повідомлень (авізо), що надійшли з комерційних банків, у зведених картках ф. 0407807, які ведуться в розрізі філій комерційних банків. У разі неодержання повідомлення з номером філії комерційного банку, в день надходження наступного повідомлення надсилається телеграфний запит.

За розсудом головного бухгалтера управління Національного банку може встановлюватись інший порядок контролю за своєчасним і правильним перерахуванням доходів, в тому числі з використанням комп'ютерної техніки.

Управління Національного банку щоденно телеграфно перераховують залишки транзитних рахунків на рахунок Міністерству фінансів України № 100 в Операційне управління Національного банку. Перерахування цих залишків рахунків здійснюється на підставі зведених меморіальних ордерів або програмним шляхом на комп'ютерах.

Операційне управління Національного банку щоденно видає Міністерству фінансів виписки із Централізованого рахунку № 100 "Кошти Державного бюджету України" з доданням меморіальних ордерів або копій телеграфних повідомлень, одержаних від регіональних управлінь Національного банку.

Регіональні управління Національного банку забезпечують повне зарахування коштів по телеграфних авізо в день їх надходження і перерахування залишків транзитних рахунків в Операційне управління Національного банку. Залишки транзитних рахунків та непроведені за відповідними рахунками авізо на перерахування доходів на централізований рахунок Міністерства фінансів України на звітні дати в управліннях НБУ не допускається.

У зведеному балансі НБУ рахунок № 100 показується у згорнутому вигляді. Там відображаються суми фактичних доходів Державного бюджету, зараховані на централізований рахунок Міністерства фінансів України № 100 та не перераховані залишки коштів, що надійшли в останній день звітного періоду на балансовий рахунок № 100 в комерційних банках.

Міністерство фінансів України здійснює фінансування видатків з Державного бюджету через Державне Казначейство, яке перебуває у його підпорядкуванні (далі — Міністерство фінансів), в межах асигнувань, передбачених у бюджеті відповідним міністерствам, відомствам, організаціям та установам, і залишку невикористаних коштів за централізованим рахунком Мінфіну № 100, для чого відкривається в Операційному управлінні Національного банку України на балансовому рахунку № 124 "Видатки Державного бюджету України" централізований рахунок за видатками Державного бюджету.

Облік витрачених коштів, переведених на рахунки розпорядників кредитів по підрозділах бюджетної класифікації, здійснює Міністерство фінансів України на підставі платіжних доручень та виписок із рахунку № 124.

Розпорядникам кредитів в установах банків залишаються діючі відкриті поточні пасивні рахунки на балансовому рахунку № 120 "Поточні бюджетні рахунки установ і організацій по Державному бюджету України".

Зазначені рахунки відкриваються в розрізі міністерств і відомств.

Нові поточні бюджетні рахунки організаціям відкриваються на підставі платіжного доручення Міністерства фінансів України або головного розпорядника бюджетних коштів.

У платіжному дорученні в графі "номер рахунку" зазначається "наново відкритий".

Перерахування бюджетних коштів на розрахункові рахунки підприємств, установ і організацій не допускається.

За бюджетними установами зберігаються раніше відкриті рахунки для обліку позабюджетних коштів.

При цьому кожній бюджетній установі відкривається тільки один рахунок для обліку позабюджетних коштів.

Фінансування капітальних вкладень за рахунок Державного бюджету здійснюється із загальних поточних рахунків.

Фінансування затрачених витрат по міністерствах, відомствах, організаціях і будовах, бюджетні асигнування для яких на 1993 р. відкриті на підставі планів № 12, з 1 липня 1993 р. здійснюється з окремих пасивних рахунків, які відкриваються на балансовому рахунку № 181 "Фінансування капітальних вкладень за рахунок Державного бюджету".

Витрати на капітальні вкладення за рахунок власних коштів підприємств і організацій здійснюються безпосередньо з розрахункових рахунків або з рахунків №№ 171, 174, 741, на які зараховуються відповідні цільові кошти.

Виписки з бюджетних поточних рахунків видаються розпорядникам рахунків.

Перерахування коштів Державного бюджету на поточні рахунки міністерств, відомств, підприємств і організацій та установ здійснюється Міністерством фінансів України платіжними дорученнями, складеними головними розпорядниками кредитів, на підставі поквартального розподілу асигнувань та звітних даних про їх освоєння. Платіжні доручення подаються в чотирьох примірниках, перший з яких підписується службовими особами і завіряється печаткою Мінфіну та з двома іншими надсилається банкові, четвертий залишається у Центральній бухгалтерії Міністерства фінансів України. У платіжних дорученнях, крім основних реквізитів, вказуються підрозділи бюджетної класифікації (розділ, глава, параграф, стаття, символ звітності).

Для контролю з боку одержувача коштів у дорученнях також вказується сума асигнувань за планом з початку року до кінця поточного кварталу, сума фактично

перерахованих коштів з початку року, включаючи дане доручення. Перерахування здійснюється у сотнях гривень.

Міністерство фінансів України, виходячи з наявних коштів на його рахунку, може заздалегідь видавати попередні платіжні доручення банкові на перерахування коштів із зазначенням у них строку використання.

Суми бюджетних коштів, що надійшли на розподільчі рахунки вищестоячих розпорядників, підлягають перерахуванню на рахунки одержувачів у дводенний строк.

Примірники доручень видаються при виписках банку власникам рахунків.

Пенсії пенсіонерам Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки та інших військових формувань виплачуються установами Ощадного банку України в чинному порядку з відшкодуванням витрат установам Ощадного банку з Державного бюджету шляхом перерахування коштів Міністерством фінансів України на бюджетний поточний рахунок Ощадного банку України.

Видатки органів Державного комітету по матеріальних резервах сплачуються цим комітетом за рахунок одержаних з Державного бюджету коштів на його поточний рахунок.

Установи комерційних банків, уповноважені виконувати операції по касовому виконанню бюджету, складають щомісячні та річні звіти по доходах Державного бюджету України за підрозділами бюджетної класифікації і подають їх регіональним управлінням Національного банку України другого робочого дня наступного місяця.

Національний банк щомісячні звіти про доходи Державного бюджету за підрозділами бюджетної класифікації подає Міністерству фінансів 8 числа наступного місяця, а річний звіт — за домовленістю з ним.

У щомісячних звітах про касове виконання Державного бюджету відображаються залишки пасивних рахун-

ків за доходами, відкритих у комерційних банках і управлінні Національного банку.

Загальна сума доходів у щомісячному звіті повинна дорівнювати залишкові балансового рахунку № 100 у зведеному балансі Національного банку.

Глава II

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

§ 1. Державне контрольно-ревізійне управління — головна ланка фінансового контролю

Управління складається з трьох взаємозв'язаних елементів: прогнозування або планування, регулювання і контролю. Розглядаючи їх порізно, бачимо, що кожний з них разом з тим є їх синтез. Таким чином, всяка діяльність, виконувана в процесі управління, утримує в собі так чи інакше всі три елементи.

Систему прогнозування та планування бюджету всіма гілками влади й управління ми вже розглянули, але потребує висвітлення специфічний вид цієї діяльності — фінансовий контроль.

У фінансовому контролі, ревізіях і перевірках можна бачити всю сукупність елементів управління: на основі аналізу отриманої інформації провадяться заходи по усуненню порушень, а при необхідності вносяться зміни в основні параметри функціонування об'єктів перевірки.

Фінансовий контроль можна розглядати у двох напрямках.

По-перше, контроль, що забезпечує зворотний зв'язок.

По-друге, контроль у широкому плані із врахуванням усіх елементів.

Наприклад, в плануванні контрольний елемент — це створення умов, при яких контроль стає реальним і

змістовним, а також виявлення необхідності розробки обґрунтованих нормативних документів. При здійсненні комплексу регулюючих заходів треба передбачити, що їх виконання потребує постійного контролю.

Не можна забувати і такий важливий момент контролю, як його ефективність, що залежить від того, наскільки достовірна надана інформація про становище об'єкта контролю і можливості проведення регулюючих заходів.

При проведенні контролю трапляються випадки, коли перевірки чи ревізії виявляють порушення, але поліпшення в роботі від цього не настає. Це свідчить про те, що немає належної реалізації матеріалів перевірки, а тому й реальних результатів контролю. Запобіганню порушень сприяють такі методи діяльності, як обнародування порушень через газету, радіо, як консультації щодо складних питань і т. п., тобто заходи, які не стосуються контролю.

Нинішні перетворення в організації контрольно-ревізійної роботи говорять про те, що на практиці відбувається відхід від єдиної, встановленої впродовж років, системи контролю. Уже зараз нема періодичності перевірок, максимальної її реалізації, тобто відчувається, що необхідно перейти до ревізій і перевірок як форми управлінської діяльності.

Перехід до ринкової економіки змінив структуру, форми й методи контролю, тобто всю систему фінансового контролю. До переходу на ринкову економіку фінансовий контроль провадився з метою перевірки виробництва й розподілу суспільного продукту, використання матеріальних і грошових засобів відповідно до плану. Нині завданням фінансового контролю є перевірка:

— складання і виконання бюджету всіх рівнів і в першу чергу державного;

— надходження податків і зборів у всі ланки бюджетної системи;

— додержання положень фінансової дисципліни при виконанні видаткової частини бюджетів;

— заходів по виявленню резервів скорочення видатків бюджетів усіх рівнів. Поряд з цим фінансовий контроль сприяв і сприяє збільшенню нагромаджень коштів і зростанню рентабельності виробництва, боротьбі за впровадження жорсткого режиму економії й за ефективне використання матеріальних та фінансових ресурсів. Забезпечує збереження як державної, так і інших форм власності та використання коштів. Головною функцією фінансового контролю є боротьба за виконання Державного бюджету як по доходах, так і по видатках.

Фінансовий контроль підрозділяється на попередній, поточний і наступний.

Основним є *попередній контроль*, який покликаний запобігати порушенням законів, нерациональному використанню бюджетних та інших коштів, перекрити шляхи інших порушень і крадіжок.

Поточний контроль провадиться всіма фінансовими й господарськими органами у процесі використання підприємствами, організаціями, установами й т. п. коштів, провадиться через аналіз, перевірку та обстеження їхньої діяльності.

Наступний контроль, як говорить сама назва, виконується після надходження доходів чи проведених видатків. У процесі наступного контролю перевіряються: виконання бюджету по доходах і видатках; повнота своєчасного надходження доходів; законність проведення видатків; виявлення порушень фінансової дисципліни, перекирчування звітності, зловживання, а в результаті вживаються заходи щодо усунення порушень й притягнення винних до відповідальності.

Для проведення фінансового контролю в усіх міністерствах і відомствах були створені структурні підрозділи — ревізійні управління (відділи), а загальне керівництво покладалось на КРУ Міністерства фінансів.

Законодавче закріплення Верховною Радою України статусу Державної контрольно-ревізійної служби в Україні поліпшило становище фінансового контролю, адже на нього покладається:

— перевірка виконання Закону про бюджетні права як державними, так і місцевими органами влади й управління;

— контроль за додержанням фінансової дисципліни підприємствами, установами та організаціями і контроль за ефективним використанням ними бюджетних і власних коштів;

— контроль за виконанням державного бюджету органами державного управління всіх рівнів, бюджетними установами, господарськими підприємствами й організаціями у частині виконання зобов'язань перед бюджетом;

— перевірка роботи фінорганів по виконанню бюджетів усіх рівнів;

— перевірка роботи системи банків по взаємовідносинах з бюджетом.

Головним завданням державної контрольно-ревізійної служби є здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку й звітності у міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розроблення пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та уникнення їх у подальшому.

Ревізія — це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку й звітності, а також в разі виявлення способів документального викриття нестач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Перевірка — це обстеження й вивчення окремих ланок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій або їхніх підрозділів. Наслідки перевірки оформляються довідкою чи доповідною запискою.

Права державного контрольно-ревізійного управління та його органів на місцях такі:

1) ревізувати й перевіряти у міністерствах, державних комітетах та інших органів, державних фондах, на підприємствах, установах і організаціях грошові та бухгалтерські документи, звіти, кошториси й інші документи, що підтверджують надходження і витрачання коштів та матеріальних цінностей, проводити перевірки фактичної наявності цінностей;

2) мати доступ до складів чи сховищ, виробничих та інших приміщень для обстеження й з'ясування питань, пов'язаних з ревізією або перевіркою. Припиняти операції на розрахункових та інших рахунках у банках і інших установах у випадках, коли керівництво перевірюваних установ перешкоджає проведення перевірок;

3) залучати на договірних засадах кваліфікованих фахівців відповідних міністерств, державних комітетів, інших органів державної виконавчої влади, державних фондів, підприємств, установ і організацій для проведення контрольних обмірів будівельних, монтажних, ремонтних та інших робіт, контрольних запусків сировини і матеріалів у виробництво, контрольних аналізів сировини, матеріалів і готової продукції, інших перевірок з оплатою за рахунок спеціально передбачених на цю мету коштів;

4) вимагати від керівників об'єктів, що ревізуються або перевіряються, проведення інвентаризацій основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і розрахунків, у необхідних випадках опечатувати каси та касові приміщення, склади, архіви, а при виявленні підроблень, інших зловживань вилучати необхідні документи на строк до закінчення ревізії або перевірки,

залишаючи у справах акт вилучення та копії або реєстри вилучених документів;

5) одержувати від Національного банку України та його установ, комерційних банків і інших кредитних установ необхідні відомості, копії документів, довідки про банківські операції та залишки коштів на рахунках об'єктів, що ревізуються або перевіряються, а від інших підприємств і організацій, в тому числі недержавних форм власності — довідки і копії документів про операції та розрахунки з підприємствами, установами, організаціями, що ревізуються або перевіряються;

6) одержувати від службових і матеріально відповідальних осіб об'єктів, що ревізуються та перевіряються, письмові пояснення з питань, які виникають у ході ревізій і перевірок;

7) пред'являти керівникам й іншим службовим особам об'єктів, що ревізуються та перевіряються, вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження і використання державної власності та фінансів, вилучати до бюджету виявлені ревізіями або перевітками приховані чи занижені валютні й інші платежі, ставити перед відповідними органами питання про припинення бюджетного фінансування і кредитування, якщо отримані підприємствами, установами та організаціями кошти й позички використовуються з порушенням чинного законодавства.

Службові особи державних контрольно-ревізійних служб зобов'язані суворо додержуватись Конституції України, законів України, ретельно рахуватися з правами та інтересами громадян, підприємств, установ і організацій, що охороняються законом. За невиконання або неналежне виконання службовими особами державних контрольно-ревізійних служб своїх обов'язків вони притягаються до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства.

Працівники державної контрольно-ревізійної служби зобов'язані у випадках виявлення зловживань і пору-

шені чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій, а також повідомляти про виявлені зловживання й порушення державним органам і органам, уповноваженим управляти державним майном.

При вилученні документів у зв'язку з їх підrobкою або виявленими зловживаннями працівник державної контрольно-ревізійної служби зобов'язаний негайно повідомити про це правоохоронні органи. Вилучені документи зберігаються до закінчення ревізії або перевірки. Після цього вони повертаються відповідному підприємству, установі, або організації, якщо правоохоронними органами не прийнято рішення про виїмку цих документів.

Працівники державної контрольно-ревізійної служби повинні забезпечувати дотримання комерційної та службової таємниць.

Органи державної влади і управління при виконанні бюджетів є вищими органами бюджетного контролю, Верховна Рада України і місцеві ради виконують цю функцію при розгляді й затвердженні бюджетів, а також при затвердженні звітів про виконання бюджетів.

Державні органи влади і управління та виконавчі органи на місцях провадять контроль при виконанні бюджетів. Фінансові органи провадять систематичний контроль у процесі складання бюджетів і оперативно — при мобілізації доходів та фінансуванні видатків. Ця робота виконується при розгляді розрахунків надходження доходів і перевірки кошторисів видатків та розрахунків до них.

Разом з тим, в умовах ринкової економіки перехід підприємств усіх форм власності на самостійність господарювання не дає змоги провадити аналіз фінансово-господарської діяльності, а державна податкова адміністрація тільки стягує податки і аналізом не займається.

Національний банк та комерційні банки провадять разом з Державним Казначейством касове виконання Державного бюджету.

Із здобуттям підприємствами і організаціями самостійності зросло значення фінансового контролю з боку головного бухгалтера та бухгалтерій і фінансових відділів підприємств усіх форм власності.

Значення обліку на підприємстві дуже велике, адже без точного і всебічного обліку не можна прийняти правильне управлінське рішення. Добре поставлений бухгалтерський облік дає змогу виробити ефективне рішення, контролювати його виконання. Відсутність обліку говорить про неблагополучне положення на підприємстві. Тому бухгалтерська інформація є головною, і від її достовірності залежить увесь процес управління, який завершує контроль.

Контроль повинен бути постійним як через ревізійні групи, так і окремих ревізорів.

Розрізняють такі види контролю, які називають ревізіями: повні і часткові, тематичні і комплексні. Усі ці види контролю мають як державні, так і приватні структури.

Повна документальна ревізія потребує перевірки всієї фінансово-господарської діяльності.

При частковій ревізії перевіряються окремі ділянки фінансово-господарської діяльності або окремі затрати, наприклад інвентаризація товарно-матеріальних цінностей.

Тематична ревізія проводиться по кількох однотипних структурах, де перевіряються одні й ті самі питання, наприклад перевірка фінансових розрахунків підприємств і організацій, або перевірка установ охорони здоров'я по дотриманню натуральних норм харчування і т. п.

Комплексна ревізія включає широке коло питань і дає змогу глибоко перевірити діяльність організації, установи. Наприклад, Державне контрольно-ревізійне управління, як правило, проводить комплексні ревізії галузей освіти, охорони здоров'я, культури. При цьому ревізії поділяються на планові й позапланові. Практика роботи показує, що основний контроль ведеться по планах. Проте виникають ситуації, коли необхідна позапла-

нова ревізія. Наприклад, надходження сигналів про зловживання, але, як правило, ці ревізії відбуваються на прохання слідчих органів, а останнім часом — і за проханням власників.

По методах ревізії підрозділяються на суцільні і вибіркові. При суцільній перевіряються всі документи, або матеріальні цінності за весь ревізований період, а при вибірковій — тільки частина документів на вибірку за той чи інший період часу (квартал, місяць, декаду в кожному місяці).

Розвиток ринкових відносин, існування державної, колективної, приватної і змішаної власності потребує створення нової системи фінансового контролю, який можна підрозділити:

- по джерелах фінансування — госпрозрахунковий, бюджетний і змішаний;

- по формах власності;

- по суб'єктах контролю — державний, аудиторський;

- по контролюваних питаннях фінансово-господарської діяльності — формування доходів і видатків бюджету, достовірність звітних даних, контроль і аналіз фінансових результатів, стан бухгалтерського обліку й надання допомоги контролюючим господарським і бюджетним організаціям у постановці бухгалтерського обліку, економічного аналізу й т. п.

Надання підприємству самостійності потребує зміни системи контролю за його діяльністю.

Важливим для фінансового контролю є використання його різних методів, до яких належать:

- інвентаризація матеріальних цінностей і наявності грошових коштів;

- зустрічні перевірки;

- рахункової перевірки бухгалтерських звітів і балансів, а до недавнього часу — й аналіз фінансово-господарської діяльності.

Метод інвентаризації матеріальних цінностей і наявності грошових ресурсів використовується для перевірки

відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності грошових і матеріальних цінностей, і в разі виявлення розходжень, вжиття заходів до ліквідації відхилень — лишки оприбутковуються, нестачі відшкодовуються. Причому інвентаризація наявності грошових коштів проводиться обов'язково методом раптової перевірки наявності грошових коштів у касі підприємства, організації або установи.

Як правило, перевірка наявності грошових коштів проводиться без перерви і закінчується складанням та підписанням акту. У випадках, коли з тієї чи іншої причини необхідна перерва, перевіряючим проводиться опечатування каси. Опечатування може застосовуватись також при інвентаризації матеріальних цінностей, якщо вони розташовані в різних сховищах, коморах або ж їх перегляд потребує витрат великої кількості часу.

Ревізія також передбачає проведення при інвентаризації контрольної перевірки наявності сировини і матеріалів та готової продукції для виявлення розходжень. Цій самій меті служить і контрольна закладка продуктів харчування в котел при інвентаризації продуктів у коморах їдалень бюджетних установ (лікарнях, школах-інтернатах, дитячих дошкільних установах та ін.).

Метод зустрічних перевірок потребує звірення записів у книгах і рахунках бухгалтерського обліку перевірюваної організації або установи з даними обліку організації, або установи, яка надає сировину, матеріали чи продукцію перевірюваній організації. Більш широко даний метод застосовується при перевірці виконання робіт або послуг, що для перевірюваної організації здійснюють інші юридичні чи приватні особи.

Метод рахункової перевірки бухгалтерських звітів і балансів використовується для перевірки достовірності відображення у них звітних показників; виявлення і усунення приписок та інших помилок, що спотворюють показники виконання підприємствами державного замовлення; недопущення незаконного або неправильного використання коштів; забезпечення виконання обов'язків перед бюджетом і зміцнення звітної дисципліни.

Останнім часом застосування рахункової перевірки бухгалтерських звітів і балансів обмежене, але це тимчасово, кожна державна, акціонерна або приватна структура неминуче буде змушена вертатись до цього методу, а тим більш до пофакторного аналізу фінансово-господарської діяльності з тим, щоб мати чітке уявлення про стан справ.

Нині широко розвиваються ринкові структури, утворюються приватні підприємства, фірми, акціонерні товариства, де оплата праці бухгалтерів перевищує рівень оплати праці бухгалтерів бюджетних установ.

Не можна забувати й підприємницьку діяльність структур, що впливають на керівників бюджетних установ, які мимохіть роблять свій "бізнес".

Цьому сприяє і перехід на господарський розрахунок при фінансуванні з бюджету установ охорони здоров'я, освіти і культури. Додамо до цього скорочення відомчих ревізійних служб у цих системах. Результат — безконтрольність у витрачанні бюджетних коштів. Фінансові ж органи при відсутності доходів змушені працювати над складанням одного прогнозного бюджету за іншим і не перевіряють витрачання бюджетних коштів. Відчувши послаблення контролю, керівники та бухгалтери намагаються зробити на цьому "бізнес".

Отже, потрібен посиленний контроль за роботою бюджетних установ, а тому в областях створюються координаційні ради з контролюючих органів для проведення перевірок і ревізій використання як бюджетних коштів, так і наданих державою чи Національним банком цільових кредитів на розвиток агропромислового комплексу або конверсію.

§ 2. Аудит — необхідна умова функціонування суб'єктів господарювання у ринковій економіці

Надання самостійності підприємствам та організаціям, їх приватизація і створення на їхній основі акціонерних товариств, приватних підприємств і т. п.

об'єднань й товариств привело до необхідності створення органу, в обов'язки якого входило б проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств усіх форм власності, забезпечення консультацій по фінансових питаннях.

Необхідність такого контрольного органу зумовлена змінами в економіці, котрі маємо у зв'язку з переходом до ринкової економіки, і зміною фінансових відносин. Таким органом контролю стала Палата аудиторів.

Аудит — це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Аудиторська діяльність включає в себе організаційне і методичне забезпечення аудиту, виконання аудиторських перевірок та надання аудиторських послуг як через перевірки, так і через експертизи, консультації з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних і юридичних осіб.

Аудиторську діяльність відповідно до чинного законодавства можуть виконувати як громадяни України, так і аудиторські фірми, об'єднання, котрі мають кваліфікаційний сертифікат і на його основі одержали ліцензію.

Аудиторська перевірка підрозділяється на загальну і спеціальну. *Загальну* виконують аудитори та їхні фірми, об'єднання при перевірці фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання. *Спеціальну* виконують аудитори, котрі мають спеціальний дозвіл Палати аудиторів на проведення перевірок комерційних банків та надання їм послуг.

Палата аудиторів не тільки атестує аудиторів та видає кваліфікаційні сертифікати і ліцензії, а й розробляє стандарти і методичні рекомендації, веде облік аудиторів, їх об'єднань та фірм. Вся діяльність аудиторів будується на комерційній основі.

Головним завданням аудиторів є аналіз фінансово-господарської діяльності господарських структур за певний відрізок часу, наприклад за рік. Джерелом аналізу є декларація про доходи підприємства чи організації та звіт про фінансові результати. Для виконання аналізу необхідно також мати бухгалтерські документи по обліку виробничих затрат, реалізації продукції та фінансових результатах.

Передусім необхідно проаналізувати *собівартість продукції* (робіт, послуг) підприємства, яка складається із затрат, пов'язаних з використанням у процесі виробництва природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних фондів, нематеріальних активів, трудових ресурсів, а також інших витрат на виробництво продукції та її реалізацію. Далі йде перевірка документів по фінансових результатах, тобто по факторах.

Якість аналізу залежить від правильної постановки бухгалтерського обліку, його оцінка є важливим моментом для підготовки аудиторського звіту, у зв'язку з цим аудитор повинен зробити експертизу достовірності облікових даних.

Пофакторний аналіз звітних даних та експертиза достовірності облікових даних відображаються в аудиторському висновкові.

Аудиторський висновок — це офіційний документ, засвідчений підписом та печаткою аудитора чи аудиторської фірми, який складається в установленому порядку за наслідками проведеного аудиту і містить в собі висновок щодо достовірності звітності, повноти і відповідності її чинному законодавству та встановленим нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Відповідно до законодавчих і нормативних документів України проведення аудиту є обов'язковим:

по-перше, для підтвердження достовірності та повноти річного балансу і звітності комерційних банків, фондів, бірж, компаній, підприємств та інших господарських суб'єктів незалежно від форм власності і виду діяльності, звітність яких офіційна, за винятком установ

і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету і не займаються підприємницькою діяльністю;

по-друге, для перевірки фінансового стану засновників комерційних банків, підприємств з іноземними інвестиціями, акціонерних товариств, холдингових компаній, інвестиційних фондів, довірчих товариств та інших фінансових посередників;

по-третє, емітентів цінних паперів;

по-четверте, державних підприємств при здачі в оренду цілісних майнових комплексів, при приватизації, корпоратизації та інших змінах форм власності;

по-п'яте, при порушенні питання про визначення неплатіжоспроможним або банкрутом об'єкта перевірки.

Аудит як незалежна перевірка фінансових звітів підприємств виконується аудитором, який повинен визначити певність того, що звіти дають чітке уявлення про фінансовий стан підприємства на звітну дату і про те, яким шляхом отримано прибуток.

У своїй діяльності аудитор спирається на законодавчі та нормативні документи і проявляти гнучкість в перевірці діяльності підприємства за його межами (перевірка окремих операцій); у виборі методу перевірки він опирається на два різних підходи — системний аудит та його альтернативу — субстативний аудит.

Субстативний аудит — це перевірка якомога більшої кількості балансів і рахунків для впевненості у їх повноті та чіткості записів, підтверджених документами.

Системний аудит — перевірка надійності контролю яка дає впевненість, що недоліків немає, бо фінансові показники відображені в бухгалтерському обліку без перекручень.

Мета обох підходів одна — гарантувати чіткий висновок по проведеному аудиту. Виділяють два етапи аудиту. На першому етапі визначається мета аудиту, тобто наявність, повнота і оцінка розкриття у звіті всіх статей. При цьому, розглядаючи кредиторів, аудитор перевіряє повноту їх відображення в обліку. На другому етапі

розглядає всі конкретні ризики, пов'язані з клієнтами та проведенням технологічних операцій, наявність обладнання, запасів сировини й інше. Так складається система внутрішнього контролю, яка зводить нанівець ризик помилки.

Тільки після перевірки ступеня ризику на даному підприємстві аудитор може визначати обсяг перевірки, яку необхідно провести, чи аналізу, який можна підрозділити на категорії: інспекція, нагляд, підтвердження, підрахунок, аналітичний огляд.

Інспекція — аналіз бухгалтерських документів, який характеризує достовірність звітних даних.

Нагляд за виконанням операцій свідчить про точність виконання і шляхи виконання операції.

Підтвердження — виявлення офіційно чи неофіційно, у межах чи поза межами перевірюваного підприємства чи за ним, в усній чи письмовій формі як по окремих операціях, так і в цілому, стану надійності проведення операцій.

Підрахунок — перевірка арифметичної точності бухгалтерських записів у документах і виконавчих розрахунках.

Аналітичний огляд — виявлення окремих тенденцій, статистичних та інших даних для вивчення впливу змін на діяльність підприємств.

Аудит можна підрозділити на етапи: *планування* — розробка підходів до перевірюваного об'єкта; *опитування* — виявлення фактів, які мають значення при перевірці; *реєстрація* — огляд системи бухгалтерського обліку клієнта; *підтвердження* — перевірка окремих операцій і їх відображення в бухгалтерському обліку від початку і до кінця її проведення з тим, щоб підтвердити, що всі записи в обліку операцій здійснені правильно і відхилень немає.

Оцінка — перша оцінка стану бухгалтерського обліку; якщо вона негативна по остаточних рахунках, то виявляються причини й недоліки та ступінь ризику.

Аудиторський ризик (АР) можна підрозділити на: *невиправданий ризик* (НР) — ризик за рахунок недостовірності звітних даних, відображених у фінансових рахунках, запланований, діловий;

контрольний ризик (КР) — допущений клієнтом в розрахунку, що аудитор його не виявить, але останній його виявив;

дослідницький ризик (ДР) — ризик, коли ні клієнт, ні аудитор не виявили недостовірності звітних даних. Його можна виразити через формулу: $ДР = \frac{АР}{НР \cdot КР}$. Тому

головною метою аудитора є дослідницький ризик, який оцінюється через невиправданий і контрольний ризик.

Діяльність аудитора по перевірці чи аналізу товариства або акціонерного підприємства закінчується аудиторським висновком, який можна підрозділити на два — кваліфікований і некваліфікований.

Кваліфікований аудиторський висновок вказує на недоліки у постановці бухгалтерського обліку, прорахунки та інші проблеми, виявлені в ході перевірки, які потребують виправлення.

Некваліфікований аудиторський висновок вказує на стан бухгалтерського обліку і фінансовий стан підприємства як на задовільні і зауважень не містить.

Висновки аудиторів мають, як правило, некваліфікований характер.

Як бачимо, система контролю потребує значного удосконалення, встановлення системи нагляду за діяльністю аудиторів, який повинне виконувати Державне контрольно-ревізійне управління.

Цей захід значною мірою підвищить якість аудиторських перевірок, поліпшить платіжну дисципліну та забезпечить своєчасні розрахунки з бюджетом по всіх джерелах надходжень доходів від підприємств, акціонерних товариств та інших госпрозрахункових структур.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ СТАБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ І ЇЇ РОЗВИТОК

Глава I

ТЕОРІЯ ІНВЕСТИЦІЙ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ. СТАБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

Більш півстоліття тому англійським економістом Дж. Кейнсом була створена економічна теорія ринкової економіки і на її основі розроблений підхід щодо аналізу проблем економічного зростання, коли попит не відповідає пропозиції, а нагромадження — потребам в інвестиціях. Одним із висновків цієї теорії є положення, що у процесі стабілізації економічного зростання необхідно приділяти важливу увагу формуванню попиту і над усе — попиту на капіталовкладення.

Головним фактором економічного зростання є норма нагромадження, яка гарантує темпи зростання за рахунок стабільності доходів і нагромаджень. Ясна річ, стабільності автоматично досягнути не можна. Відхилення фактичних темпів зростання від гарантованих викликає коливання економічного зростання і його зниження. Для стабілізації потрібне державне втручання в економічні відносини через регулювання нагромадження і споживання, насамперед через податкову та бюджетну політику.

Висувається ідея незалежної конкуренції і встановлення цін виробничих факторів на рівні граничних цін їх продуктів. З огляду на це вчені-економісти вивели систему показників характерної залежності між витратами і виробленою продукцією, між самими витратами, дана кількісна характеристика для економічного впливу технічного прогресу. Оцінка параметрів виробничих функцій є важливим фактором виявлення кількісних взаємовідносин, що визначають потенційно можливий

випуск продукції. Ці оцінки дають підставу для висновку про те, що головними стратегічними факторами економічного зростання є технічний прогрес і фактори, які його виявляють: підвищення якості обладнання; кваліфікація робітників і службовців; рівень організації виробництва.

Складовою частиною економічної теорії є також обґрунтування механізму розподілу національного доходу, який розподіляється між працею та капіталом і направлений на розширення виробництва і соціальної інфраструктури.

Джон Мейнорд Кейнс у книзі “Загальна теорія зайнятості, відсотку і грошей” розробив економічну модель ринкової економіки. Досить швидко методи аналізу і термінологія, які використав Кейнс у своїй праці, стали елементами універсальної мови, на якій економісти усіх шкіл і напрямів спілкуються між собою. Проте економісти висловлюють упевненість, що рекомендації Дж. Кейнса не безперечні, хоч вони й дали розвиток економічній думці.

Вирішальним положенням кейнсіанської економічної теорії є поняття макроекономічної рівноваги, а також окремих ринків — ринку товарів, послуг, грошей і цінних паперів. Кейнс розглядав взаємний зв'язок між запланованими видатками і національним доходом як центральне питання макроекономічного аналізу. Чи будуть спроможні сімейні господарства, фірми-виробники, урядові органи задовольнити попит на товари та послуги, які та чи інша економічна система зможе запропонувати в умовах повної зайнятості? Цим питанням Кейнс займався, розглядаючи економічну систему на довгострокових часових відрізках.

Особисте споживання (споживчі видатки) займає більше двох третин в обсязі усіх покупок товарів і послуг. Це дає уявлення про розрахунковий дохід після усіх податкових виплат як про головний фактор, що визначає структуру споживчих видатків. Будь-яке збільшення доходу збільшує й споживчі видатки, однак, на суму, нижчу від одержаного доходу. Частку заощаджень —

різницю між зростанням доходу і проведеними видатками — Кейнс називає граничною схильністю до споживання.

Функцію споживання в аналітичному вигляді можна виразити формулою:

$$C = A + VP_B,$$

де C — споживання; V — гранична схильність до споживання; P_B — розрахунковий дохід; A — константа, що характеризує величину споживання при розрахунковому нульовому споживанні і називається автономним споживанням.

Слід враховувати автономні витрати, тобто витрати, які не залежать від змін у доходах.

При зростанні доходів зростають податки і збільшується національний дохід, але рівноваги між плановими витратами і національним продуктом досягти важко. Наприклад, національний дохід зростає на 1000 дол., але це не спричинить збільшення планових витрат на ту ж суму, оскільки потрібен деякий час для нарощування виробництва товарів. Якщо ж національний дохід знижуватиметься, різниця залишається у товарно-матеріальних запасах.

Рівень рівноваги національного доходу змінюється більше, ніж зміна вихідного рівня автономних витрат, що викликали це збільшення. Це є ключовим моментом кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги. Дане поняття в макроекономічній теорії започатковане як мультиплікаційний ефект. Відношення абсолютних величин рівноваги національного доходу до рівня автономних витрат, що їх викликали, називають мультиплікатором витрат.

Зміни в автономному споживанні можуть змінювати планові витрати, що компенсує якоюсь мірою часті розширення і згортання економічної системи в ході її розвитку за фазами ділових циклів. Це впливає з того, що споживач не розподіляє свій дохід на частку для збереження і частку для витрат на кожний день, місяць, рік без змін, оскільки зробити це дуже важко. Споживання

у структурі національного доходу становить дві третини його обсягу. З урахуванням мультиплікаційного ефекту збільшення споживання лише на 1 % може викликати стрибок у темпах економічного зростання значно більшою мірою. Зростання упевненості споживачів може викликати економічне зростання, а зниження упевненості спричиняє різке зменшення економічних показників.

Таким чином, економічний спад може бути зумовлений не тільки помилками у проведенні грошово-кредитної політики, наприклад, різким скороченням грошової маси в обігу, а й зменшенням споживання або інвестиційних витрат.

Дж. Кейнс вбачає шляхи виходу з економічного спаду через регулювання фіскальної системи, регулювання величини податків і державних закупок.

Вказуючи на великий вклад Дж. Кейнса в державне регулювання економіки і нове бачення грошей, фінансів та кредиту, його далекоглядність щодо обґрунтування державного втручання у розширене відтворення виробництва, впливу на зайнятість і обсяги виробництва через інвестиції, слід визнати, що і його виважена бюджетна та фіскальна політика була передовою. Недоліками його вчення були недооцінка впливу зростання цін на процеси відтворення виробництва, того, що підвищення попиту при відсутності пропозиції призводить до інфляційних процесів, а також недооцінка впливу грошей як міри вартості на забезпечення високих темпів підйому економіки.

Недоліки стали причиною появи теорії монетаризму. Цю теорію започаткувала група економістів, провідне місце серед яких має М. Фрідман (США). Основою його вчення є кількісна теорія грошей, що вивчає їх у динаміці з використанням статистичного аналізу. На цій підставі вважається, що нестабільність в економіці зумовлена грошовою сферою, тобто грошова маса є головною у витратах економіки.

Фінанси, бюджет та інвестиції, за цим вченням, якщо вони не підкріплені динамікою грошової маси,

мають другорядне значення. Такий висновок відсуває кейнсіанську теорію економічних факторів — бюджетної політики та інвестицій — на задній план, а на передній виводить культ грошей, які гарантують платіжність, а звідси і вплив, наприклад Національного банку, на величину грошової маси як найефективніший. Таке трактування зумовлює необхідність послаблення впливу урядів на кредитну політику й емісію, наприклад, при емісійному фінансуванні бюджетного дефіциту. Отже, кейнсіанська модель економічного регулювання економіки та роль бюджету у цьому процесі поставлені під великий сумнів.

На наш погляд, і кейнсіанська модель, і монетарна мають позитивні особливості. Кейнсіанська модель регулювання економіки дала можливість подолати глибокі негативні процеси великої депресії у США й в Англії.

Економічна криза, яку переживає Україна, в чомусь подібна до великої депресії, але має ще тяжчі наслідки. Валовий національний продукт в Україні скоротився більш ніж наполовину, капітальні вкладення та державні закупки ще більше. Простоюють виробничі потужності, або ж використовуються менше, ніж на 50 %.

Кейнсіанська теорія регулювання економіки якраз і передбачає такі кризові явища і шляхи виходу з економічної кризи за рахунок:

державних інвестицій в економіку на капітальні вкладення для впровадження передових технологій;
повної відмови від закупівлі імпортованих товарів;
емісії грошової маси за бюджетного дефіциту для ефективного використання на пріоритетних напрямках виробництва;

створення виробничих потужностей усіх форм власності з виробництва однойменних товарів для вільної їх конкуренції на ринку;

впровадження енергозберігаючих технологій на основі жорсткого режиму економії.

Ідеальних моделей створити не можна. Практика показала, що стримування грошової маси може певний

час гальмувати зростання цін, але суто монетарними методами зупинити інфляційні процеси, розв'язати проблему економічної кризи не вдається, а тим більше — зупинити падіння виробництва. Потрібен комплекс заходів, які включали б удосконалення податкової системи, валютного регулювання, цінової політики, цільового спрямування бюджетних витрат.

Використовуючи некейнсіанську модель державного регулювання економіки, не можна відкидати монетаристську теорію, її слід застосовувати при стабільній економіці для поступального руху вперед. Тим більше, що на відміну від кейнсіанської моделі монетаристська повністю впроваджена не була в жодній державі, застосовувалися тільки її елементи. В умовах глибокої економічної кризи монетаристська теорія може призвести до негативних наслідків.

В умовах сьогодення при постійному зниженні виробництва продукції, а на цій основі відсутності платежів і зростаючому дефіциті бюджету монетаристськими методами не можна ліквідувати дефіцит товарів за рахунок дефіциту грошей. Сьогодні все повинно бути підпорядковане підвищенню виробництва і його розвитку на пріоритетних напрямках.

Сьогодні на внутрішньому ринку України домінують товари, завезені з інших країн (вони займають в загальному обсязі товарів до 50 відсотків). Це підриває економіку держави. Потрібен захист товаровиробників України як на законодавчому рівні, так і за рахунок використання фінансово-кредитних важелів. Орієнтація на експорт товарів в країни з ринковою економікою та на одержання кредитів від МВФ, Світового та інших банків себе не виправдала. Вихід — в жорсткій економії коштів.

Спроба монетарними методами вивести країну з гіперінфляції в 1996 р. дала можливість зменшити рівень інфляції до 30—35 відсотків річних проти 180 відсотків в 1995 році. Проте не вдалося зупинити падіння виробництва.

Інфляція завжди свідчить про неефективність монетарних зв'язків і форм монетарного управління в країні. Необхідно ввести в дію чинники макроекономічної стабілізації економіки і в першу чергу такі, як збереження, інвестиції, споживання та інші. Інвестиції можна провадити за рахунок кредитної і бюджетної систем та за рахунок зовнішніх інвесторів, приватного капіталу.

Мова може йти також про нейтральні гроші, тобто про гроші, які повністю виключені з грошового обігу на певний період: місяць, півроку, рік і т. п.

Дослідження авторів показують, що нагромадження нейтральних грошей спостерігається в періоди зростання інфляції і особливо під час гіперінфляції, коли держава не може забезпечити чітку, гарантовану індексацію тих грошових збережень громадян, що перебувають на вкладах у банках. При недовірі до національних грошей населення обмінює свої заощадження на валюту (долари, фунти стерлінгів, німецькі марки тощо). В друкованих джерелах інформації констатується, що валютні заощадження в населення становлять від 15 до 25 млрд. доларів; ці гроші практично не беруть участі в грошовому обігу, і ні Національним банком, ні науковцями не враховуються.

Визначити масу нейтральних грошей можна за формулою:

$$H = (U_{r_1} + U_6) - U_{r_2} + H_1,$$

де: H — нейтральні гроші; U_{r_1} — грошова маса в обігу на початок року, а U_{r_2} — на кінець року; U_6 — грошова маса, випущена в обіг; H_1 — сума нейтральних грошей на початок року.

Нейтральні гроші складаються із заощаджень національних грошей, які не направляються на купівлю товарів чи на рахунки в банки, та закупленої валюти, яка знаходиться у населення чи приватних підприємствах у сейфах і не бере участі в грошовому обігові. Тобто:

$$H = П + О + С + З + В,$$

де: $П$ — гроші, заощаджені населенням, але не внесені в банки і не направлені на купівлю товарів; $О$ — гроші, одержані від підприємницької діяльності, але приховані від оподаткування, а тому не лежать на рахунках у банках; $С$ — пенсії, стипендії, направлені на заощадження, але не внесені на особисті рахунки в банки; $З$ — гроші, одержані від нелегального бізнесу; $В$ — валютні заощадження, які не внесені на особисті чи розрахункові рахунки до банків.

Функціонування підприємств усіх форм власності потребує проведення ефективної інвестиційної політики, яка повинна забезпечити: якнайменші витрати по залученню інвестицій; чітку систему фінансування; одержання максимального прибутку на вкладені кошти.

Інвестиції можуть провадитись як за рахунок залучених коштів, так і власних коштів і не тільки на рівні підприємств, а й на державному.

На рівні підприємств до власних коштів належать амортизаційні відрахування та чистий прибуток, а до залучених — кредити банків, емісія акцій.

На рівні держави можна виділити два види інвестицій — фінансові і виробничі.

До фінансових інвестицій треба зарахувати вкладення коштів у купівлю акцій, облігацій та інших цінних паперів.

До виробничих інвестицій належать кошти, вкладені у виробництво для його модернізації та на купівлю новітніх технологій.

Приватні інвестиції направляються в ті галузі виробництва, які мають високий прибуток, або є гарантія, що впровадження в них новітніх технологій дасть змогу одержати високі прибутки. Державні інвестиції направляються, як правило, на пріоритетні напрями розвитку виробництва через бюджет чи довгострокові кредити.

Державну політику в інвестиційній діяльності повинні визначати: вибір мети, оцінка ситуації, стратегічна спрямованість. В ході її реалізації необхідно забезпечити:

стратегічне планування; фінансову підтримку проєктів; забезпечення інформацією про новітні технології та створення сприятливого інвестиційного клімату; нагляд за інвестиційною діяльністю та її оцінку; надання інвестиційних кредитів як державних, так і міжнародних.

Пріоритетні інвестиційні проєкти повинні визначатися на конкурсній основі, а захищеність їх впровадження повинна забезпечуватися страховими компаніями по страхуванню інвестиційних проєктів. Страхова компанія може створюватись із участю інших держав чи компаній.

Принагідно зазначимо, що в Україні вже створено широку мережу інвестиційних фондів, інвестиційних та трастових компаній. На рівні держави провадиться державне регулювання ринку цінних паперів, але вторинний ринок цінних паперів недостатньо розвинутий.

Для розвитку інвестиційної діяльності необхідне об'єднання коштів банків, страхових компаній та підприємств і створення з їх безпосередньою участю фінансово-промислових компаній, груп. Доцільно включити в ці компанії та групи і наукові установи, тому що сьогодні без науки не може бути науково-технічного і соціального прогресу.

В умовах глибокої економічної кризи в Україні, коли в державному бюджеті відсутні кошти для капітальних вкладень, а комерційні банки не надають довгострокових кредитів, держава повинна залучити в обіг нейтральні гроші. Ці заходи дадуть змогу стабілізувати економіку, створять умови для активізації банківської та інвестиційної діяльності і, головне, виробництва, що забезпечить зростання доходів бюджетів усіх рівнів.

Глава II

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ — ПРОВІДНА ЛАНКА НАДХОДЖЕНЬ ДОХОДІВ ДО БЮДЖЕТУ

Провідною ланкою фінансової системи держави є фінанси підприємств усіх форм власності, які через систему податків перераховуються в бюджети всіх рівнів. Тому при вивченні фінансів підприємств необхідно враховувати різні форми власності: державну, акціонерну, орендну і приватну.

Фінанси підприємств виражають грошові відносини, що виникають при утворенні й використанні грошових доходів для формування основних та обігових фондів у процесі розширеного відтворення, а також для організації процесу виробництва на основі використання грошей з метою:

- формування основних і обігових фондів;
- організації їх кругообороту;

- розподілу і використання в грошовій формі створеного у сфері матеріального виробництва суспільного продукту, включаючи чистий дохід.

Однак фінанси підприємств не замикаються на розподілі і перерозподілі доходу, вони ще й обслуговують кругообіг коштів підприємств та зміну форм вартості у процесі цього кругообороту.

Самоокупність витрат ґрунтується на вартості та її формах і має велике значення для виявлення затратного механізму при порівнюванні з ціновим фактором вихідної продукції.

Дія закону вартості у господарській діяльності підприємств виявляється через рух і використання показника вартості та організації фінансових відносин. Фінанси державних підприємств мають на меті розширене відтворення основних і оборотних виробничих фондів праці, акумуляцію створюваної у процесі матеріального виробництва частини чистого доходу для забезпечення розширеного відтворення виробництва.

У нинішніх умовах держава наділяє підприємства основними й оборотними коштами, і вони є повністю самостійними: мають баланс доходів і видатків, або фінансовий план. Вони вступають у господарські зв'язки і відносини з іншими підприємствами і збутовими організаціями, здійснюють з ними розрахунки, мають закінчений баланс прибутків і збитків. Реалізація підприємством продукції та послуг зумовлює необхідність грошових доходів і видатків, існування фінансових відносин і створення фінансових ресурсів у процесі господарської діяльності.

Фінансові ресурси підприємства — це його грошові засоби, що перебувають у його постійному або частковому володінні для забезпечення умов безперервної діяльності, а також достатніх доходів і накопичень. Джерелом фінансових ресурсів є створюваний підприємствами чистий продукт у грошовому вираженні.

Витрати державних підприємств складаються:

- 1) з коштів, що компенсують усі матеріальні витрати, пов'язані з виробництвом продукції;
- 2) з коштів фонду оплати праці;
- 3) з амортизаційних відрахувань, платежів за користування кредитом тощо.

За специфікою витрати підприємств можна поділити на групи:

- 1) витрати на виробництво і господарсько-експлуатаційну діяльність;
- 2) витрати на розширення виробництва;
- 3) платежі у бюджет та відрахування у спеціальні фонди.

Фінансова самостійність підприємств потребує активної фінансово-господарської діяльності, яка забезпечувала б можливість не лише покривати виробничі витрати, а й створювати прибуток.

Діяльність підприємств у нових умовах зумовлена дією закону вартості, об'єктивною необхідністю використання всіх форм вартості у процесі відтворення вироб-

ництва. Свою дію закон вартості виявляє через показники форм вартості: гроші, ціни, собівартість, кредит, фінанси, прибуток тощо, стимулюючи таким чином витрати на одиницю продукції, зростання виробництва продукції і прибутків. Треба сказати, що практичне використання теорії вартості нелегке. При відсутності конкуренції і спаді виробництва державні підприємства, як це спостерігається в Україні, не мають прибутку, а тому ніякі вартісні показники в умовах економічної кризи не дають можливості бути з прибутками більшості підприємств. Однак відшкодування витрат доходами і забезпечення прибутку як джерела внутрішніх господарських нагромаджень є необхідною умовою діяльності підприємств.

Організуючи свою фінансово-господарську діяльність, підприємства повинні використовувати власні кошти, а також дбати про повернення кредитів, оскільки держава неспроможна забезпечити коштами навіть власні підприємства. Необхідно розрізнити власні і позикові кошти, тим більше, коли останні беруться під великі відсотки і на умовах повернення.

В умовах дії закону вартості та об'єктивної необхідності матеріального стимулювання зростання суспільного продукту дуже негативно діє на виробництво державна податкова система. Ця дія має ґрунтуватися на результатах фінансових розрахунків і аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств всіх форм власності, а тому податкова політика повинна постійно удосконалюватися.

Важливим фактором, який накладає свій відбиток на всі сторони фінансової діяльності підприємств, є приналежність підприємства до визначеної галузі промисловості. Фінанси швейної фабрики, наприклад, істотно відрізняються від фінансів підприємства, що виробляє бурильні труби. У зв'язку з цим фінанси підприємств, відображаючи виробничі відносини в усій їх конкретній різноманітності, повністю відображають і такі особли-

вості галузі, як склад і структура виробничих витрат, спосіб виробництва, специфіка виробничого процесу і створюваної продукції, швидкість обігу засобів, ціни на продукцію тощо.

До факторів, що впливають на функціонування і організацію фінансів, також належить така особливість виробництва, як наявність або відсутність сезонності. Для сезонних галузей (цукрова, лісова, торфова, річковий флот тощо) характерна нерівномірність обсягів господарської діяльності і змінна потреба в коштах. Такі підприємства змушені користуватися кредитом, щоб задовольняти тимчасові потреби в коштах і розрахуватись за них відразу ж після того, як ця потреба минає. У цих галузях потреба в коштах є стабільною і зростає в міру розширення обсягів господарської діяльності. Отже, в сезонні галузі важче залучати капітал, і це вимагає від держави вжиття відповідних радикальних заходів.

Істотно відрізняються і підприємства, що випускають продукцію, і організації, які займаються розширенням і відбудовою основних засобів (капітальне будівництво, капітальний ремонт). Такі підприємства фактично авансують незавершене виробництво до того часу, поки будівництво не закінчене.

Що стосується фінансів орендних, акціонерних і приватних підприємств, то орендні підприємства, за своєю суттю, нічим не відрізняються від державних. Акціонерним товариством та приватним підприємствам притаманні властивості, які відрізняють їх від державних підприємств:

по-перше, на відміну від державних у акціонерних підприємств матеріальні та грошові ресурси є власністю акціонерів чи приватних осіб;

по-друге, напрями використання коштів, а тим більше вільного прибутку вирішуються або акціонерами, або приватними особами;

по-третє, на відміну від державних акціонерні підприємства більш оперативні стосовно оцінки і аналізу

прибутковості продукції, що реалізується, завдяки жорсткому контролю за витрачанням коштів з метою досягнення найвищого прибутку;

по-четверте, у фінансово-господарській діяльності вони не можуть розраховувати на підтримку держави чи одержання цільових кредитів, які виділяються державним підприємствам, хоч в умовах економічної кризи ця допомога має епізодичний характер, і підприємство змушене шукати виходу з неадекватних ситуацій. Це потребує від них значного поліпшення фінансової роботи підприємств, зусиль, спрямованих на забезпечення фінансовими ресурсами процесу виробництва і реалізації продукції, додержання фінансової дисципліни у використанні трудових, фінансових та грошових ресурсів. Необхідною умовою цього є планування або прогнозування використання фінансових і кредитних ресурсів на основі чіткого обліку й контролю за надходженням грошових коштів і розрахунків по зобов'язаннях, до яких належать: заробітна плата; розрахунки з постачальниками або іншими підприємствами-суміжниками та особами; розрахунки щодо оподаткування; з банками за одержані кредити. Цю роботу на великих підприємствах виконують фінансові відділи. Малі акціонерні і приватні підприємства фінансову роботу покладають, як правило, на бухгалтерію.

Поступальний рух до ринку видозмінює фінансову роботу підприємств, вони стають складовою частиною суспільного механізму, який постійно змінюється. Технологічна новизна, посилення конкуренції, зміни на ринках збуту потребують постійного контролю за станом фінансів підприємства і оперативного реагування на зміни. Для цього необхідна чітка інформація про ринки збуту, оптові та фінансові ринки.

Необхідна інформація про стан фінансів підприємств відображується у балансі, обліковій документації та показниках фінансових результатів. У спрощеному вигляді баланс є фінансовим оглядом, який дає уявлення про

джерела формування коштів і їх спрямування, що неможливо без налагодження системи обліку, за допомогою якої здійснюється збір, обробка і узагальнення матеріалів обліку. Облікова інформація — засіб вивчення конкретного змісту виробничих процесів та закономірностей використання коштів. Облік повинен чітко відображати реальність на основі сучасних методів кількісного виміру з використанням комп'ютерної техніки.

Облік — це кількісна і якісна характеристика явищ та процесів. Він повинен бути: своєчасним, точним, повним і чітким.

Своєчасність обліку — особливо важлива характеристика, необхідна для управління процесами і явищами, для вживання оперативних заходів по усуненню негативних наслідків.

Точність — жорстка необхідність для прийняття рішень щодо використання коштів, їх збереження з метою нагромадження.

Повнота обліку потребує реєстрації усіх без винятку операцій при використанні фінансів та у виробничій діяльності.

Чіткість обліку — необхідна умова для узагальнення процесів і явищ, які відбуваються на підприємстві, при прийнятті необхідного рішення.

Облік є найважливішою умовою виявлення резервів та вивчення конкретного змісту процесів і об'єктивних закономірностей, їх пізнання та використання. Він веде за різними показниками, але в умовах ринкових відносин найбільш прийнятним є вартісний показник, який відображає у грошовій формі натуральні (літри, тони) і трудові (дні, години, хвилини) показники.

В цілому облік на підприємстві підрозділяється на оперативний, бухгалтерський та статистичний.

Оперативний облік необхідний для швидкого одержання інформації про виконання завдань, робіт, послуг, використання коштів, для прийняття рішень щодо ви-

робництва продукції тощо. Як правило, він відображається у графіках, таблицях або справах. Отже, оперативний облік — це позасистемний облік операцій, не відображених у бухгалтерському обліку.

Бухгалтерський облік є системою безперервного відображення коштів (за видами і джерелами) та процесів господарської діяльності цехів і підприємства в цілому.

Особливості бухгалтерського обліку:

1) використання натуральних, трудових та вартісних показників з переважанням вартісних показників, оскільки в бухгалтерському обліку відображаються узагальнені кошти, витрати та результати господарської діяльності;

2) суворе документування обліку. Відображення операцій повинно бути чітко документоване для перевірки цільового і законного використання коштів;

3) чітке і системне проведення операцій та їх відображення на рахунках бухгалтерського обліку, який за звітними періодами узагальнюється в основному бухгалтерському документі — балансі фінансово-господарської діяльності підприємства;

4) інвентаризація товарно-матеріальних цінностей, результати якої відображаються в обліку;

5) безперервність у часі, а також обов'язкове висвітлення усіх виробничих і фінансових операцій.

Облікова інформація формується, групується і оформляється в систему бухгалтерського обліку, яка фіксує і відображає первинну інформацію, узагальнює її на основі принципу єдності і реальності оцінки, який відображає в грошових вимірах однорідні господарські кошти (основні, матеріальні тощо), встановлює обов'язкові правила оцінки коштів і контролює їх використання. Принцип реальності потребує вираження у грошовій формі справжніх обсягів коштів (за рахунок чіткого відображення у балансі джерел надходження коштів та їх використання).

Таким чином, бухгалтерський облік — це система різних способів реєстрації матеріальних та грошових

операцій і узагальнення даних про стан і рух коштів для відображення, підсумку і контролю кількісних та якісних показників фінансово-господарської діяльності.

Бухгалтерський облік на підприємстві проводиться з використанням наступних засобів: документування обліку, оцінки коштів, ведення рахунків і подвійного запису, інвентаризації, балансового узагальнення даних про кошти і відомості результатів обліку у показниках звітності.

На основі документів операції і кошти відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, які використовуються для групування облікових об'єктів і одержання узагальнених показників господарської діяльності, що відносяться на рахунки за допомогою подвійного запису видів коштів та їх джерел. Застосування подвійного запису дає змогу не тільки фіксувати рух грошових коштів, а й впливає на фінансову діяльність підприємства.

На відміну від оперативного і статистичного обліку, нагляд та відображення виконуваних операцій має безперервний характер. Зміна на нинішньому етапі виробничих відносин потребує і більш чіткого бухгалтерського обліку, насамперед удосконалення обліку затрат на виробництво, оскільки в процесі виробництва виникає прибуток, що потребує встановлення місць виникнення затрат і центрів відповідальності, що вкрай необхідно для контролю за собівартістю продукції.

Традиційно склалося так, що місцем виникнення затрат прийнято вважати об'єкти аналітичного обліку за елементами витрат та собівартості. Зміна форм бухгалтерської звітності, а також структури балансу не дає бажаних наслідків, оскільки спрощення звітності затрудняє перевірку, розширення ж дає змогу виявляти слабкі місця.

Перехід до ринкової економіки зумовив розширення участі у економічних та фінансово-кредитних відношеннях кількості різних структур, яким необхідна інформа-

ція про фінансовий стан різних об'єктів, чого не можна забезпечити без чіткої організації бухгалтерського обліку і звітності.

В умовах ринкової економіки бухгалтерський облік повинен виконувати функції інформаційної системи, яка оцінює, обробляє та відображає фінансову інформацію. Бухгалтерський облік, на відміну від статистичного та оперативного, дає уявлення про роботу підприємства чи страхових компаній — стан платоспроможності, ліквідності та прибутковості.

Перехід до ринкової економіки потребує переведення статистичної звітності на методи, вироблені в результаті світового досвіду, що забезпечують необхідні кількісні перетворення і удосконалення інформаційного забезпечення, а отже, вибір варіантів діяльності тим чи іншим підприємством, які дають йому можливість досягти необхідних фінансових результатів. Існуючі державні підприємства традиційно склалися як основна виробнича ланка, найважливішою метою якої було досягнення ефективності, необхідної для виконання їх планових завдань. На протигагу їм ринкові підприємства, працюючи в умовах регулювання ринкових відносин, вбачають своє головне завдання в одержанні максимального чистого прибутку з авансованого капіталу, певна річ, із регулюючим втручанням держави.

Отже, кінцевим результатом кожної господарської організації, що працює в умовах ринкової економіки, є одержання максимального прибутку. Порівнюючи результати діяльності державних і ринкових підприємств, можна визначити пріоритетність фінансових питань, які стоять перед ними.

По-перше, в умовах ринкової економіки фінанси підприємств повинні забезпечувати грошове обслуговування капіталу і його взаємовідносини з ринком цінних паперів, фінансово-кредитною системою держави, що потребує перегляду методики ведення бухгалтерського обліку, закріплення в ньому типових для ринкової еко-

номіки статей витрат на рекламу, доконтрактних та інших видатків.

По-друге, потребує перегляду система калькуляції витрат виробництва, обліку основних засобів, реалізації продукції, оцінки товаро-матеріальних цінностей тощо.

По-третє, необхідно чітко визначити облік операцій з іноземною валютою, тобто закріпити обов'язкову переоцінку валюти за її курсом.

Хто, як не держава, має урегулювати ці та інші питання?

Реалії сьогоdnішнього дня — криза не тільки економічної, а й фінансової системи, яка наблизилася державу до тієї межі, за якою стоїть питання про її незалежне існування. Це вимагає вжиття негайних заходів щодо всебічного аналізу економічної ситуації і прогнозування економічного й соціального розвитку на перспективу, що неможливо без розробки схеми зведеного по Україні балансу і регіональних балансів фінансових ресурсів та методів їх складання, ще конче необхідна основа для прийняття рішень щодо виконання тих чи інших програм.

Криза, уразивши економіку України, позначилася насамперед на роботі підприємств і цілих галузей. Як вплинуло це явище на стан конкретних підприємств і як воно впливає на кінцеві результати їх діяльності — прибутки і платежі в бюджет?

Аналіз динаміки зростання виробництва і відрахувань розкриває не лише недоліки, а й дає можливість намітити шляхи і методи мобілізації виробництва та виходу з кризового становища.

Для проведення цієї роботи можна використовувати такі методи:

метод порівняння (це найуживаніший метод для оцінки економічних явищ, що вивчаються);

балансовий метод, який дає змогу встановити значущість усіх факторів, у тому числі таких, які особливо не виділяються, за рахунок порівняння явищ у їх розвитку;

суцільного і вибіркового аналізу.

Зазначимо, що вибіркового аналізу застосовується у практиці переважно як такий, що потребує менших витрат часу і при правильному його застосуванні дає добрі результати, оскільки при малій кількості показників дозволяє виявити тенденцію зростання чи зниження виробництва та відрахувань.

На завершальному етапі аналізу результати досліджень узагальнюються і робляться висновки щодо кінцевих результатів роботи.

Інфляційні процеси, що їх переживає Україна, торкнулися всіх підприємств, призвівши до значного скорочення прибутку відносно обсягів виробництва продукції та до зростання заробітної плати. Та навіть у цих умовах підприємства намагаються зберігати чисельність працюючих.

При зростанні усіх показників дуже важко виявити вплив підвищення цін на виробництво, оскільки методика розрахунків не розроблена ні держстатистикою, ні іншими органами. До того ж інфляційні процеси постійно поглиблюються, що призводить до підвищення цін та необхідності індексувати заробітну плату.

Для детальнішого аналізу, наприклад фінансово-господарської діяльності, потрібні більші масиви інформації, однак з відміною і спрощенням звітності й бухгалтерського обліку немає змоги провести аналіз за факторами. Сьогодні відсутній і орган, який повинен би здійснювати аналіз фінансово-господарської діяльності хоча б на підприємствах державного сектора економіки. Прийняття закону про введення аудиту також не дає необхідних повноважень для виявлення порушень в обліку і звітності та для їх усунення.

Отже, треба впроваджувати методи бухгалтерського обліку, прийняті державами з ринковою економікою для приватного сектора економіки, і встановлювати чітку систему обліку у державного секторі, а також законодавчо запровадити фінансовий контроль за діяльністю підприємств державного сектора економіки.

Господарська самостійність підприємств, розрив економічних зв'язків з країнами СНД і перехід до ринкової економіки поставили підприємства в екстремальні умови. Як свідчать дані органів держстатистики, виробництво промислової продукції продовжує невпинно знижуватись. До того ж підприємства вимушені відраховувати великі податки до бюджетів усіх рівнів та значні суми до різних фондів.

Формування ринкових відносин в Україні не можливе без зміцнення регіонального управління господарством.

Група вчених вузів Сумщини та спеціалістів-практиків, що об'єдналися при Сумській філії Північно-Східного наукового центру НАН України, висловили своє бачення проблем економіки регіонів в умовах переходу до ринкових відносин.

На прикладі Сумської області ними розроблені пропозиції по реформуванню тих галузей економіки, які раніше були інтегровані в економіку колишнього Радянського Союзу. В Сумській області є багато підприємств, які виробляли продукцію для централізованого розподілу, причому це не були товари народного споживання. Аналізуючи потреби галузей, населення області і України в цілому, а також технологічні можливості підприємств, вчені дійшли до висновку, що слід переорієнтувати все машинобудування на виробництво машин і механізмів для переробки сільськогосподарської продукції, сільськогосподарського виробництва, побутової техніки, інших товарів широкого попиту. При цьому економічно обґрунтованим є якнайширше використання технологій і обладнання цих підприємств. Навіть при реформуванні тих чи інших міністерств і відомств України чи після проведення приватизації цим підприємствам доцільно не втрачати технологічних, постачальницько-збутових і організаційних зв'язків у межах галузей і об'єднань. Є чимало підприємств, які керуються такими порадами, і це позитивно впливає на їхній фінансовий стан.

Особливе значення надається реформуванню виробничих відносин у сільськогосподарському виробництві. Наголошується на безумовному визнанні всіх форм власності і господарювання на селі.

Сьогодні головну роль у виробництві сільськогосподарської продукції відіграють і будуть відігравати в майбутньому великі колективні господарства, засновані на особистій власності громадян.

Значною проблемою є система управління економікою на регіональному рівні. На підставі аналізу ходу реформування економіки можна вважати, що система управління господарством повинна будуватися таким чином, щоб забезпечити оптимальне сполучення централізованого державного регулювання економіки, по-перше, з широкими правами регіональних структур в управлінні основними галузями господарств, розміщеними на їх території, і по-друге, з правами підприємств.

Для цього потрібно:

1. Забезпечити функціонування і розвиток господарства регіону. Відповідальність територій за вирішення цих питань зумовлена тим, що нормальне функціонування господарства:

- забезпечує населення даної території засобами існування у вигляді заробітної плати та інших доходів;
- формує фінансові ресурси (у вигляді доходів бюджету), необхідні для реалізації функцій держави і державних територіальних формувань.

2. Забезпечити функціонування й розвиток соціальної сфери, необхідної для життєдіяльності населення даної території, його відтворення.

3. Охороняти навколишнє середовище як єдине джерело життя.

Усі ці завдання взаємопов'язані і не можуть вирішуватись одне без одного, їх реалізація неможлива без адекватної системи управління цими процесами на територіальному рівні.

Отже, територіальні органи влади повинні здійснювати управління народним господарством, соціальною

сферою і охороною навколишнього середовища, мати для цього необхідні повноваження, методи та важелі управління, відповідні структури.

Перехід підприємств до ринкової економіки потребує виконання таких вимог:

стабілізації виробництва через вирішення питань постачання сировини і матеріалів і збуту вироблених товарів, хоча б за державними замовленнями;

скорочення чисельності працюючих за рахунок впровадження передових технологій і автоматизації виробництва, тобто оновлення активної частини основних фондів;

ріст державних доходів повинен бути у прямій залежності від зростання виробництва і прибутку;

державна допомога підприємствам усіх форм власності по пріоритетних напрямках через бюджетні інвестиції і пільгові кредити;

податкова політика має стимулювати виробництво.

Г л а в а III

РОЗВИТОК РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ — ОСНОВА НЕЕМІСІЙНОГО ПОКРИТТЯ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власниками і передбачають, як правило, виплату доходів у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. Іменні цінні папери передаються шляхом повного індосаменту (передавального запису, який засвідчує

перехід прав на цінні папери до іншої особи). Цінні папери на пред'явника обертаються вільно.

В Україні випускаються і обертаються такі види цінних паперів: акції, облігації державних і місцевих позик; облігації підприємств; казначейські зобов'язання республіки; ощадні сертифікати; векселі; приватизаційні папери.

Юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що впливають з умов їх випуску, називається емітентом цінних паперів. Емітент виконує всі зобов'язання, які виникають у зв'язку із випуском цінних паперів. Права і обов'язки щодо цінних паперів виникають з моменту їх передачі емітентом одержувачу (покупцю) або уповноваженим особам.

Цінні папери — це свідоцтво про вкладення грошей в акціонерні підприємства або про надання їх в позичку, яке дає право на одержання доходів у вигляді дивідендів або відсотків.

Цінні папери, отже, дають їх власникові право одержувати дохід і капітал. Цей капітал має опосередковану ціну, що відображається через курс цінних паперів, або ціну, за якою цінні папери продаються на фондовій біржі. Наприклад, акція дає змогу її власникові одержувати щорічно 1000 гривень доходу при нормі відсотка 8. Отже, курс акції, або її ціна — 12500 гривень $\left(\frac{1000 \times 100}{8}\right)$. Курс цінного паперу прямо пропорційний доходу й обернено пропорційний нормі відсотка.

Акція — цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право його власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Акції випускають іменними, на пред'явника, привілейованими та простими.

Випуск акцій починається з чіткого визначення кількості акцій іменних та на пред'явника, привілейованих і простих.

Облігація — цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Облігація є цінним папером, борговим зобов'язанням, за яким кредитор одержує доход (річний місячний, кварталний в залежності від того, на який строк випущена облігація).

Облігації підприємств можуть випускатися підприємствами всіх форм власності, але такі облігації ще не набули широкого впровадження.

Облігації внутрішніх і місцевих позик випускаються на пред'явника, можуть бути іменними, відсотковими і безвідсотковими (цільовими), кошти, одержані від реалізації облігації внутрішніх і місцевих позик, зараховуються відповідно до державного і місцевих бюджетів.

До облігації може додаватись купонний лист на виплату відсотків.

Казначейські зобов'язання України — вид цінних паперів на пред'явника; розміщуються виключно на добровільних засадах серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання фіксованого доходу.

Види казначейських зобов'язань такі:

- довгострокові — від 5 до 10 років;
- середньострокові — від 1 до 5 років;
- короткострокові — до одного року.

Кошти від реалізації казначейських зобов'язань спрямовуються на покриття поточних видатків Державного бюджету.

Виплата доходу по казначейських зобов'язаннях та їх погашення здійснюються відповідно до умов їх випуску.

Ощадні сертифікати — письмові свідоцтва банку про депонування грошових коштів, які засвідчують право вкладників на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків по них.

Ощадні сертифікати є строкові (під певний договірний відсотків на визначений строк) або до запитання, іменні та на пред'явника. При цьому іменні сертифікати обігу не підлягають, а їх продаж (відчуження) іншим особам є недійсним.

Доход по ощадних сертифікатах виплачується при пред'явленні їх для оплати в банк, який їх випустив.

Особливої уваги заслуговує робота, яка провадиться в Україні по приватизації майна державних підприємств України та одержання громадянами приватизаційних майнових сертифікатів.

Приватизація майна державних підприємств України — це відчуження майна, що перебуває у загальнодержавній, республіканській (Автономна Республіка Крим) і комунальній власності, на користь фізичних та недержавних юридичних осіб.

Приватизація здійснюється на основі таких принципів: законності, надання пільг на придбання державного майна членами трудових колективів підприємств, що приватизуються; забезпечення соціальної захищеності та рівності прав громадян України у процесі приватизації; пріоритетного надання прав громадянам України у процесі приватизації на придбання майна; безоплатної передачі частки державного майна кожному громадянину України; приватизації державного майна на платній основі із застосуванням приватизаційних паперів; додержання антимонопольного законодавства; повного, своєчасного та достовірного інформування громадян про всі дії щодо приватизації, пріоритетного права трудових колективів на вибір форми власності і придбання майна своїх підприємств.

Приватизація провадиться згідно з Державною програмою та місцевими програмами приватизації.

До об'єктів приватизації належать: майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, що виділяються в самостійні підприємства і є єдиними (цілісними) майновими комплексами; незавершене будівництво; частки (паї, акції), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань. Перелік об'єктів, які не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою за поданням Кабінету Міністрів України.

Суб'єктами приватизації є: державні органи приватизації; покупці; продавці; представники і посередники.

Державну політику в сфері приватизації здійснюють Фонд державного майна України, органи приватизації Автономної Республіки Крим та адміністративно-територіальних одиниць.

Важливим фактором процесу приватизації є те, що для обслуговування обігу приватизаційних майнових сертифікатів, створення первинного ринку приватизаційних паперів та подальшого його обслуговування, зниження ризику покупців при розміщенні вкладів в об'єкти приватизації створюються комерційні довірчі товариства, інвестиційні фонди, холдинги, інші фінансові посередники.

Приватизаційні майнові сертифікати випускаються на суму вартості державного майна, що підлягає безоплатній передачі у процесі приватизації громадянам України. Первинний розмір частки безоплатно розподілюваного майна не може бути меншим 40 відсотків вартості майна, що підлягає приватизації.

Обсяги емісії приватизаційних майнових сертифікатів та їх номінальна вартість встановлюються Державною програмою приватизації.

Номінальна вартість приватизаційних майнових сертифікатів визначається шляхом ділення загальної суми емісії цих приватизаційних паперів на кількість громадян України. Приватизаційні, майнові сертифікати

розподіляються між громадянами, які мають право на їх одержання, порівну.

Приватизаційні майнові сертифікати використовуються громадянами України для розрахунків за придбані акції по об'єктах приватизації. Всі приватизаційні майнові сертифікати громадян є іменними.

Поряд з приватизаційними майновими сертифікатами обертається й інший вид цінних паперів — житлові чеки.

Житлові чеки — це приватизаційні папери, які одержуються всіма громадянами України і використовуються при приватизації державного житлового фонду. Вони можуть також використовуватись для приватизації частки майна державних підприємств, земельного фонду.

Приватизація державного житлового фонду — це відчуження квартир (будинків) та належних до них господарських споруд і приміщень (підвалів, сараїв та ін.) державного житлового фонду на користь громадян України.

Державний житловий фонд — це житловий фонд місцевих рад народних депутатів та житловий фонд, який перебуває у повному господарському віданні чи управлінні підприємств, установ і організацій.

Метою приватизації державного житлового фонду є створення умов для здійснення прав громадян на вільний вибір способу задоволення потреб у житлі, залучення громадян до участі в утриманні і збереженні існуючого житла та формування ринкових відносин.

Вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця оплатити після настання строку визначену суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Характерною рисою вексельного зобов'язання є його абстрактність і безспірність. Абстрактність векселя полягає в тому, що в ньому не зазначається, які зобов'язання зумовили його появу. Право векселедержателя на одержання платежу у вказаний на векселі строк є безспірним.

Вексель може бути інструментом боротьби з інфляцією, оскільки він зменшує кількість готівки в обігу. Німецький Бундесбанк завжди надавав перевагу комерційним вексям перед забезпеченням готівкою. Комерційний вексель протягом тривалого часу виступав головним джерелом нагромадження коштів в Бундесбанку.

Рефінансування комерційних векселів в Німеччині входить до структури банківської системи. Це повністю відповідає вимозі, що активи, куплені або прийняті під заставу банку, мають бути ліквідними як найшвидше. Вексель гарантує гнучкість, бо він буде погашений у визначений час.

Запровадження в Україні векся як платіжного засобу поліпшить готівковий обіг і боротьбу з інфляцією, а також розширить ринок цінних паперів. Оскільки Україна мало закуповує іноземної валюти, то вільним від інфляції джерелом рефінансування є саме вексель.

У 1994 р. вступили в дію "Правила Української фондової біржі", які замінили Тимчасові Правила УФБ. В їх розробці брали участь французькі і німецькі спеціалісти. Нові Правила зобов'язують УФБ до співробітництва і постійного розвитку.

Фондова біржа — ринок, який концентрує попит і пропозиції на цінні папери, допомагає формувати їх біржовий курс. Тобто це організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами.

Випуск на грошовий ринок цінних паперів призводить до зростання біржових оборотів, а це перетворює фондову біржу в ринок, при посередництві якого провадяться довгострокові вкладення коштів у промисловість, торгівлю й інші галузі господарства.

Розвиток біржової системи веде до того, що тимчасово вільні кошти вкладаються в галузі господарства держави. З'являється також можливість перетворення довгострокових інвестицій в гроші — цінні папери обертаються на біржі і є змога реалізувати їх в гроші.

На біржі постійно змінюється склад кредиторів, які вкладають свої кошти в довгострокові інвестиції через цінні папери, йде розподіл і перерозподіл коштів між різними галузями і окремими підприємствами організаціями, цінні папери яких обертаються на біржі, тобто відбувається централізація коштів та їх перерозподіл.

В умовах централізованого управління економікою використання цінних паперів і інструментів фінансового ринку має обмежений характер, бо там, де домінує державний сектор, не може бути повноцінного ринку цінних паперів, які відображають відношення співвласності.

Як первинний, так і вторинний ринки цінних паперів можуть активно розвиватися лише в ринковій економіці, де домінують акціонерна та приватна власність (сама фондова біржа є не що інше, як акціонерне товариство).

Фондова біржа — акціонерне товариство, яке здійснює свою діяльність відповідно до законодавчих і нормативних актів, статуту і правил фондової біржі.

Контроль за випуском і обігом цінних паперів, крім приватизаційних, який провадить Фонд державного майна України, здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку призначає державних представників на фондових біржах, які здійснюють контроль за додержанням положень Статуту і Правил фондової біржі та мають право брати участь у роботі керівних органів фондових бірж.

Державне регулювання ринку цінних паперів — здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідними, а також щодо запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері.

Інвестор на ринку цінних паперів — це фізична або юридична особа, яка купує цінні папери від свого імені та за свій рахунок, з метою одержання прибутку або на-

буття відповідних прав, що надаються власникові цінних паперів відповідно до чинного законодавства.

Обіг цінних паперів — укладення та виконання угод щодо цінних паперів, які не пов'язані з їх випуском.

Похідні цінні папери — цінні папери та обіг яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором (контрактом), цінних паперів, інших фінансових та / або товарних ресурсів.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів — підприємницька діяльність по перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та по організаційному, інформаційному, технічному, консультаційному й іншому обслуговуванню випуску та обігу цінних паперів, що є, як правило, виключним або переважним видом діяльності.

Учасники ринку цінних паперів — емітенти, інвестори та особи, що провадять професійну діяльність на ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється з метою:

- реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних;
- створення умов для ефективної мобілізації і розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства;
- одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів;
- забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів;
- гарантування прав власності на цінні папери;
- захисту прав учасників фондового ринку;
- інтеграції у європейський та світовий фондові ринки;

— дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства;

— запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів;

— контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється у таких формах:

прийняття законодавчих актів з питань діяльності учасників ринку цінних паперів;

регулювання випуску й обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів;

видачі спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів і забезпечення контролю за такою діяльністю;

заборони та зупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності спеціального дозволу (ліцензії) на цю діяльність; притягнення до відповідальності за порушення у здійсненні такої діяльності згідно з чинним законодавством;

реєстрації випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів;

контролю за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та порядку надання інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією;

створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів;

контролю за достовірністю інформації, що подається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів;

встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контролю за їх дотриманням;

контролю за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів;

контролю за системами ціноутворення на ринку цінних паперів;

контролю за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів;

проведення інших заходів щодо державного регулювання і контролю за випуском та обігом цінних паперів.

На ринку цінних паперів здійснюються такі види професійної діяльності: торгівля цінними паперами, депозитарна діяльність, розрахунково-клірингова діяльність й інші.

Торгівля цінними паперами — здійснення цивільно-правових угод щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власникові на підставі договорів-доручень чи комісії за рахунок клієнтів (брокерська діяльність) або від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерська діяльність), крім випадків, передбачених законодавством.

Депозитарна діяльність — надання послуг щодо зберігання цінних паперів та / або обліку прав власності на цінні папери, а також обслуговування угод з цінними паперами.

Розрахунково-клірингова діяльність — діяльність з визначення взаємних зобов'язань щодо угод з цінними паперами та розрахунків за ними.

Діяльність із управління цінними паперами — діяльність, що здійснюються на підставі відповідного договору протягом визначеного терміну від свого імені за винагороду щодо управління переданими у володіння цінними паперами, які належать на правах власності іншій особі, в інтересах цієї особи або визначених цією особою третіх осіб;

Діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів — збір, фіксація, обробка, зберігання та надання даних, що складають систему реєстру власників іменних цінних паперів, щодо іменних цінних паперів, їх емітентів та власників.

Діяльність по організації торгівлі на ринку цінних паперів — надання послуг, що безпосередньо сприяють укладанню цивільно-правових угод з цінними паперами на біржовому та організаційно оформленому позабіржовому ринках цінних паперів.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів, у тому числі посередницька діяльність по випуску та обігу цінних паперів, здійснюється юридичними і фізичними особами виключно на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), що видаються в порядку, встановленому чинним законодавством.

У процесі здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів особи, які здійснюють таку діяльність, зобов'язані додержуватися встановлених відповідно до Закону та інших актів законодавства України обов'язкових норм достатності власних коштів та інших показників і вимог, що обмежують ризики по операціях із цінними паперами.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інші державні органи здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах своїх повноважень, визначених чинним законодавством.

Для координації діяльності державних органів з питань функціонування ринку цінних паперів створюється Координаційна рада. До неї входять керівники державних органів, які у межах своєї компетенції здійснюють контроль або інші функції управління щодо фондового ринку та інвестиційної діяльності в Україні. Очолює Координаційну раду Голова Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Склад і Положення про Координаційну раду затверджує Президент України за поданням Голови Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Заслуговує на увагу розроблений Національним банком порядок випуску в обіг депозитного (ощадного) сертифікату, який поповнює ринок цінних паперів; цей сертифікат реалізовується тільки через комерційні банки.

Положення про сертифікат розроблені відповідно до законів “Про банки і банківську діяльність” і “Про цінні папери та фондову біржу”.

Депозитний (ощадний) сертифікат Національного банку України — це письмова посвідка про депонування в Національному банку України грошових коштів, яка засвідчує право вкладника на одержання внесеної суми та відсотків по ній після закінчення дії встановленого строку депозиту. Депозитний сертифікат Національного банку України є одним з інструментів регулювання обсягів грошової маси в обігу і призначений для розміщення як через комерційні банки, так і через фізичних осіб.

Сертифікати Національного банку України розподіляються за видами на: строкові; до запитання; іменні; на пред’явника.

Номінальна вартість одного сертифіката встановлюється Правлінням Національного банку України при прийнятті рішення про вид випуску сертифікатів та стану грошового ринку, який складається у відповідному періоді.

Діяльність Національного банку України по випуску в обіг цінних паперів викликала створення нині діючого Депозиторію Національного банку України.

Великим надбанням ринку цінних паперів є розробка і введення Національним банком системи електронного обігу цінних паперів, що разом із введенням у банках міжнародного бухгалтерського обліку та бухгалтерської моделі платіжних інструментів у межах діючої системи електронних платежів висувають Україну у перелік країн.

У країнах з розвинутою ринковою економікою можливістю державного втручання в розподіл матеріальних і фінансових ресурсів обмежені, а підприємства (як колективні, так і приватні) вишукують додаткові кошти та матеріальні ресурси на ринках.

Отже, реалізація цінних паперів і перерозподіл коштів можна і повинні проводитися на ринкові цінних паперів.

Детально розглянувши види цінних паперів, на яких була зосереджена увага як на державних цінних паперах, необхідно мати на увазі, що цінних паперів набагато більше. Щоб прискорити ринкові відносини, необхідно ввести в практику реалізацію на ринку не тільки державних, а й іноземних та приватних цінних паперів, адже цінні папери випускаються різними емітентами. Відтак вони підрозділяються на: державні, міжнародні і приватні.

Міжнародні — їх випуск повинен пройти економічну експертизу державних органів залежно від вартості у валюті й складових елементів, регулюючи їх надходження відповідно до стану економіки.

Приватні цінні папери — це папери, до яких можуть належати папери, які, відповідно до чинного законодавства, розміщують комерційні банки та інвестиційні фірми, підприємства й організації.

Державні цінні папери завжди були пріоритетними, бо вони надійні, а ступінь ризику мінімальний. Тим більше, що довір’я до державних цінних паперів України у населення ще не підірване, як було в колишньому СРСР.

Стабілізація економічного становища потребує розвинутого ринку цінних паперів, для чого насамперед треба поряд із первинним ринком цінних паперів створити вторинний ринок. Необхідно також значно посилити увагу до обсягу й обігу державних цінних паперів на первинному ринку, відновивши до них довіру населення. Йдеться як про державні цінні папери — облігації внутрішніх і зовнішніх позик, державні казначейські зобов’язання, так і про випуск в обіг облігацій загальних та цільових позик на рівні областей, міст, районів.

Емісійне покриття дефіциту бюджету стимулює інфляційні процеси. Розвиток продаж державних цінних паперів на фондовому ринку є одним із джерел покриття дефіциту бюджету поряд із скороченням витрат, особливо на утримання апарату управління.

В цілому основу нагромадження грошових коштів (збережень) становить населення, яке втратило довіру до грошей і тому вкладає їх в товари. Стабілізація економіки дасть змогу підвищити довіру до грошей, і населення буде вкладати їх у цінні папери, що дасть змогу мати додаткові кошти на відтворення виробництва.

Заслугують на особливу увагу заходи, які вживаються урядом України по розширенню випуску облігацій внутрішньої державної позики 1997 р. (далі — державні облігації). Державні облігації випускаються з терміном погашення 28, 63, 91, 182, 273 дні та один рік. Генеральний агент з обслуговування випуску та погашення державних облігацій на пропозицію уряду затверджується Національним банком України.

Державні облігації випускаються на пред'явника загальним обсягом емісії 2498953200 грн. Номінальна вартість однієї державної облігації становить 100 грн. Погашення здійснюється у безготівковій формі. За державними облігаціями встановлюється нульовий відсоток.

Державні облігації випускаються у вигляді записів на відповідних електронних рахунках у системі електронного обігу цінних паперів. Кожний такий випуск оформляється глобальним сертифікатом на відповідний рахунок. Сертифікат зберігається у Національному банку. Державна облігація у вигляді електронного запису вважається придбаною з моменту реєстрації її набувача у порядку, визначеному Національним банком.

Державні облігації реалізуються фізичним та юридичним особам на добровільних засадах за ціною, нижчою їх номінальної вартості.

Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю державної облігації, що відшкодовується власникові державної облігації під час її погашення, становить доход з державної облігації.

Кошти, що надходять від розміщення державних облігацій, зараховуються до державного бюджету.

Операції, пов'язані з розміщенням та погашенням державних облігацій, здійснюються через Національний

банк, а також комерційні банки-дилери, які виконують зазначені операції у порядку і на умовах, визначених Національним банком.

Право володіння державними облігаціями у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів засвідчує:

для дилерів — виписки з їхніх рахунків у Національному банку;

для інших осіб — виписки з їхніх рахунків у дилера, засвідчені підписом посадової особи та печаткою дилера.

Випуск державних облігацій вважається таким, що відбувся, якщо у період розміщення було продано не менше 200 відсотків випуску.

Під час розміщення державних облігацій Мінфін може укласти з Національним банком окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій. Національний банк за погодженням з Міністерством фінансів має право здійснювати додаткове розміщення державних облігацій, не реалізованих у встановлений період розміщення. Дані про загальні обсяги розміщення державних облігацій та їх не розміщені залишки передаються Мінфіну.

Погашення державних облігацій здійснюється установами Національного банку та дилерами у межах коштів, що надходять від Головного управління Державного казначейства.

Таким чином, уже тільки випуском облігацій державної внутрішньої позики, згідно з Постановою Кабінету Міністрів від 07.01.97 р., Міністерство фінансів України покриває дефіцит державного бюджету на суму 2,5 млрд. грн., але в основному за рахунок банків та юридичних осіб.

Сьогодні ступінь довіри фізичних осіб до облігацій (як державних, так і місцевих) дуже низький, але по мірі стабілізації національної валюти — гривні — і підвищення життєвого рівня населення ця довіра буде невідпінно зростати.

Недоліками у випуску цінних паперів є й те, що:

— по-перше, в обороті цінних паперів у нашій країні пріоритет все ще за акціями, а в державах з ринковою економікою — за облигаціями;

— по-друге, спад виробництва впливає на випуск в обіг облигацій і їх реалізацію;

— по-третє, недостатнє насичення споживчого ринку товарами власного виробництва.

Таким чином, розширення операцій з цінними паперами на фондовій біржі неминуче залежить від стану економіки, довіри до національної валюти та державних облигацій і наявності заощаджень населення.

Глава IV

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В умовах побудови нової економічної системи є об'єктивна необхідність використовувати інформацію про результати попередньої роботи. Прийняття необхідного рішення з будь-якого питання діяльності структури, галузі і держави повинно здійснюватися на основі аналізу великої кількості інформації, вибору й розподілу її за однорідністю, розгляду і вивчення, узагальнення, а також вибору реальних методів, які необхідні для побудови дійової системи, що дає змогу знайти ефективні управлінські рішення.

Сьогоднішня реальність характеризується ліквідацією адміністративно-командної системи управління і директивного планування. Приватизація та надання господарської самостійності підприємствам державного сектора економіки паралельно з самоуправлінням у системі місцевих рад вимагають ширшого залучення інформації, нових обсягів банків даних.

Зміни в системі Мінфіну: відокремлення Державної податкової адміністрації і Контрольно-ревізійного управління (КРУ) з кількістю працюючих, що перевищує кількість працівників Мінфіну, із складу якого вони

виділилися і якому підпорядковані, потребують змін у наданні оперативної, статистичної та бухгалтерської інформації.

Діяльність Державної податкової адміністрації і КРУ Мінфіну вимагає надання великого потоку інформаційних повідомлень (звітів, довідок, записок і т. п.), їх обробки, що потребує впровадження у першу чергу системи електронної пошти на базі ЕОМ. Аналогічної інформації потребує і Міністерство фінансів України в роботі з фінансовими органами на місцях.

У зв'язку з цим заслугоує на увагу система електронної пошти, запроваджена в Національному банку України, його регіональних управліннях і комерційних банках.

Національний банк України самостійно створив систему електронної пошти, яка не має аналогів як в Україні, так і в країнах СНД. Відсутність аналогів, на наш погляд, вимагає додаткового вивчення і поширення досвіду роботи електронної пошти системи Національного банку.

Система електронної пошти НБУ — це територіально розподілена по всій Україні програмно-технічна і адміністративно-технологічна система, призначена для надійного та якісного прийому, передачі, обміну й управління інформаційними потоками (у вигляді повідомлень), джерелом яких можуть бути різні програмні комплекси прикладних систем.

Відповідальність за організаційні структури, стратегію технічного розвитку, керівництво технологічним процесом у межах надійної і постійної роботи системи покладається на департамент (управління) телекомунікаційних систем НБУ.

У системі електронних платежів використанні міжнародні стандарти таких організацій, як ANSI, CCITT, EIA, ISO. Базовим програмним телекомунікаційним забезпеченням на цьому етапі вважаються пакети програмних комплексів Netware MHS фірми Novell і ProCardy НПВН CardyCom.

Не виключена можливість розвитку й застосування у майбутньому прогресивніших і високопродуктивних телекомунікаційних систем телекомунікаційного забезпечення. Система має інтерфейс, відкритий для кінцевих користувачів (маються на увазі абоненти системи), і прикладні процеси. Вона дає змогу з'єднуватися з іншими системами, звичайно, при необхідності й відповідній домовленості.

Адресні, протокольні шлюзи і шлюзи форматів забезпечуються після погодження з департаментом телекомунікаційних систем шляхом вирішення питань по інтерфейсах і подальшої розробки програмно-технічних способів.

Структура системи електронних платежів чотирьохрівнева і складається з: центрального вузла; регіональних вузлів, тобто з приміщення, де встановлюються сервери; абонентських вузлів, які розміщені у абонентів системи; абонентів — користувачів вузла системи.

Центральний або головний вузол системи діє на основі Положення, експлуатаційних документів системи й оперативного керівництва управління телекомунікаційних систем. Аналогічно працює і регіональний вузол, що виконує функції та Положення, яке делеговане йому центральним вузлом.

Абонентський вузол системи — це набір програмно-технічних і технологічних способів робочого місця або набір робочих місць користувачів, який реалізовує сервіс для абонента системи, що зможе входити до складу будь-якого підрозділу установи, який виконав усі умови, викладені в документі "Підключення до системи електронних платежів". Висвітлення системи було б неповним, якби не було вивчено, що становлять собою служби системи і технологічна основа їх діяльності. Технологія управління системою складається із п'яти служб, у кожному вузлі системи до них належать:

по-перше, служба реєстрації і супроводу абонентських вузлів системи;

по-друге, служба технічного обслуговування обладнання мереж та апаратури передачі даних систем;

по-третє, служба обліку роботи абонентів у системі;

по-четверте, служба супроводу інформаційного забезпечення системи, ведення архіву повідомлень, захисту від знищення;

по-п'яте, служба диспетчерського управління абонентськими вузлами системи.

Звичайно, будь-яка робота електронної системи повинна спиратися на мережу абонентів, якими можуть бути користувачі, що одержали дозвіл адміністратора системи, зареєстрований внутрішніми службами цього вузла.

Абонентам системи забезпечується передача, прийом, обмін повідомленнями із зворотним підтвердженням того, що повідомлення доставлене адресатові; при цьому гарантується достовірність інформації і її захищеність від пасивних й активних перешкод за рахунок встановлення спеціальних блоків між зовнішнім модемом та інтерфейсом.

Абонент вузла системи електронних платежів має можливість передавати й приймати повідомлення у всьому адресному просторі системи електронних платежів, а також звертатися за консультаціями до адміністратора свого вузла. У свою чергу, абонент відповідає за інформацію, яку передає через систему електронних платежів.

Вивчення роботи електронної пошти НБУ дає змогу зробити висновок, що паралельно з обслуговуванням абонентів по прийому і передачі повідомлень проводиться і їх зберігання, а також передача в архів, з якого при необхідності їх можна буде дістати, тобто відбувається процес нагромадження даних.

Нагромадження цих повідомлень дає змогу застосовувати систему електронної пошти як у фінансових установах Державної податкової адміністрації, КРУ, так і в системі Мінфіну України.

Застосування електронної пошти удосконалює впровадження автоматизованої системи бухгалтерського обліку, що не викликає серйозних зауважень, адже практично всі фінансово-кредитні установи так чи інакше її запроваджують. В Національному банку України запроваджена не тільки автоматизована система бухгалтерського обліку, а й система електронних платежів як між НБУ і його регіональними управліннями, так і між НБУ і комерційними банками.

Суть цього питання полягає в поширенні системи електронних платежів у фінансових установах, а також серед підприємств усіх форм власності і фінансово-кредитних установ по системі електронної пошти — розрахунки з державою (податки), з банками за надані кредити, за одержувані паливно-енергетичні ресурси, сировину, матеріали і т. п.

Запровадження електронних платежів у розрахунках стримується відсутністю необхідних знань, спеціалістів, програмного забезпечення й необхідної обчислювальної техніки.

Практично всі вказані питання можна вирішити, тим більше, що зараз ведеться підготовка спеціалістів як у вузах, так і на різних курсах. З кожним роком збільшується кількість і якість обчислювальної техніки. Необхідний орган, який би об'єднав зусилля підприємств і фінансових установ. Ним міг би стати Мінфін України або Державна податкова адміністрація. Вони, їхні органи на місцях, з одного боку, та фінансові управління й райфінвідділи, — з другого, повинні бути зацікавлені в найшвидшому запровадженні електронних платежів, що дасть можливість:

по-перше, встановити жорсткий контроль за проходженням платіжних документів по надходженню доходів у бюджет;

по-друге, проконтролювати своєчасне і повне перерахування податків;

по-третє, підвищити виконавчу дисципліну.

Доцільно розглянути запровадження автоматизованої системи бухгалтерського обліку і електронних платежів, наприклад, через мережу розрахункових палат, тобто через Центральну розрахункову палату і розрахункові палати в областях, містах і районах.

Створення мережі розрахункових палат не викличе значних витрат, адже Мінфіну не обійтися без Державного Казначейства з його органами на місцях по обліку видатків державного бюджету та даних по доходах (відповідно до надходжень до Державної податкової адміністрації).

Запровадження електронних платежів повинно провадитись на основі уже діючих платіжних доручень, акредитивів, векселів, чеків і т. п. Проте на першому етапі, виходячи із стану платіжної системи в Україні, доцільно використовувати в розрахунках тільки платіжні доручення.

Система електронних платежів повинна запроваджуватись на базі існуючої системи бухгалтерського обліку й звітності як підприємств, так і фінансових органів, а забезпечення проведення розрахунків через систему електронних платежів здійснюються через спеціально відкриті в розрахункових платах технічні кореспондентські рахунки учасників відповідних розрахункових палат. При цьому, враховуючи різні ступені програмно-технічного забезпечення та існуючий недостатній рівень надійності каналів зв'язку, вкрай необхідно мати кілька технологічних моделей проведення розрахунків за допомогою розрахункових палат, де відкривається спеціальний кореспондентський рахунок підприємства або організації на основі спеціального договору між ними.

У розрахунках на рівні абонентів мережі розрахункової палати застосовуються різноманітні платіжні інструменти: доручення, платіжні вимоги, чеки, акредитиви, векселі і т. п., але під час запровадження електронних платежів і до вдосконалення зв'язку й розрахунків необхідно обмежитися платіжним дорученням, яке на рівні

розрахункової палати перетворюється в електронний документ, що також може перебувати як на магнітному носії, так і бути паперовим документом.

Електронний документ — це повідомлення встановленого формату, яке несе інформацію про перерахування коштів і зберігається як на магнітному носії, так і передається по системі електронної пошти.

Необхідно мати на увазі, що в системі розрахунків по електронній пошті розрахункових палат системи Мінфіну не може бути схеми: підприємство — фінорган або підприємство — податкова адміністрація — фінорган. Викликано це тим, що всі розрахунки підприємств здійснюються лише через комерційні банки, тому схема перерахування, наприклад, податку на додану вартість підприємством у бюджет буде мати такий вигляд: підприємство — комерційний банк — податкова адміністрація — фінансовий орган, або Державне Казначейство відповідно до ланок бюджету.

Повідомлення у формі електронного документа повинні відповідати таким вимогам:

по-перше, вони повинні бути підготовлені, передані і прийняті з використанням програмно-технічних засобів, затверджених і сертифікованих у встановленому порядку;

по-друге, їх необхідно захистити спеціальними засобами;

по-третє, вони повинні проходити через автоматизований комплекс робочих місць розрахункової палати (САРМРП).

АРМРП — це комплекс програмних і технічних засобів, призначених для передачі та прийому повідомлень у формі електронних платіжних документів між, наприклад, підприємством і банком та розрахунковою палатою.

Механізм розрахунків між комерційним банком і розрахунковою палатою такий:

по-перше, комерційний банк відкриває учасникові розрахунків технічні кореспондентські рахунки;

по-друге, комерційний банк надсилає платіжні документи в розрахункову палату у вигляді файлів з електронними платіжними документами, які передаються по каналах електронного зв'язку з допомогою електронної пошти;

по-третє, розрахунки проводяться автоматизовано, з відповідним відображенням у технічних кореспондентських рахунках;

по-четверте, розрахункова палата повинна надіслати електронною поштою платникові підтвердження з квитанцією про перерахування коштів.

Робота розрахункових палат повинна провадитися шляхом:

по-перше, прийому інформації від учасників розрахунків;

по-друге, контролю і обробки інформації;

по-третє, видачі підтверджень;

по-четверте, видачі інформації учасникам розрахунків у відповідній формі;

по-п'яте, видачі інформації по розрахунках у відпрацьованому вигляді за попередні дні.

Проведення операцій через систему розрахункових палат запропоноване з увагою на те, що з допомогою палати повинні здійснюватися і взаєморозрахунки між Мінфіном та фінансовими управліннями, а через них — з фінорганамі і бюджетними установами або підприємствами.

Можна йти шляхом створення інших автоматизованих систем проведення розрахунків. Наприклад, Національний банк України у даний час працює над проблемою запровадження електронних грошей. Для цього необхідно вивчити й узагальнити досвід роботи даних систем у таких країнах, як Англія, США, Німеччина, Японія, тобто обмінятися науковою інформацією. При цьому запровадження електронних грошей повинно спиратися не тільки на світовий досвід, а й на наукові розробки фахівців України.

Зараз відбувається революція у сфері грошового обігу, яка спирається на масове запровадження електронних карток із вмонтованою мікросхемою (смарт-карток).

Наукові дослідження показують, що такі картки мають переваги, причому вирішальні, пов'язані передусім із високим ступенем безпеки та надійності під час експлуатації, практично повністю захищені від шахрайства.

В Україні і насамперед у системі Національного банку вже нагромаджений конкретний досвід та виявлено проблеми, що вимагають невідкладного вирішення й узгодженості дій. Можна з певністю констатувати, що Україна має достатній науково-технічний потенціал для організації розробки та серійного виробництва більшості елементів електронних безготівкових розрахунків на загальнонаціональному рівні.

Дослідження показують, що для забезпечення ефективної роботи щодо створення національної електронної системи безготівкових розрахунків необхідно визначити орган, який зміг би координувати зусилля по запровадженню системи. Таким органом, на наш погляд, може бути Національний банк України, який вже впровадив це в системі як Національного банку, так і комерційних банків України. Тим більше, що в умовах жорсткого дефіциту бюджету створення нового органу призведе до вишукування значних коштів, так необхідних для стабілізації економіки.

Економія коштів потребує також скорочення витрат, необхідних для створення та запровадження системи, визначення збалансованості вимог до всіх елементів системи, включаючи єдину національну розрахункову картку, периферійне обладнання, програмне забезпечення, системи безпеки та інфраструктуру обслуговування. Такий комплексний підхід до застосування електронних грошей як платіжного засобу включить оплату і за товари, і за послуги.

Відомо, що суспільний та економічний розвиток однаково залежить як від рівня матеріальних благ, так і від ступеня доступу до суспільної інформації.

Збір, узагальнення, оцінка і розподіл наукової інформації об'єктивно необхідні й викликані як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами:

по-перше, постійним зростанням обсягів наукової інформації як у періодичних виданнях, так і в наукових;

по-друге, розпорошенням наукової інформації у журналах, бюлетенях, вісниках тощо;

по-третє, швидким старінням наукової інформації;

по-четверте, частим дублюванням наукової інформації;

по-п'яте, неповною публікацією наукової інформації;

по-шосте, необхідністю знання мови, якою друкується наукова інформація.

Перші чотири фактори не можуть викликати сумнівів. Відносно п'ятого, який підтверджує неповноту друкованої наукової інформації, то це доведено як вітчизняними, так і іноземними джерелами, згідно з якими у наукових роботах висвітлюється тільки 18 % позитивних результатів НТР. Матеріалів, які подаються у публікаціях, як правило, недостатньо для безпосереднього прямого використання.

Недостатнє знання мови також є великою перешкодою для ознайомлення з науковою інформацією, вивчення й узагальнення її.

Виходячи з цього, виділимо принципи, яким повинна відповідати наукова інформація при закладенні в ЕОМ:

по-перше, наукова новизна й актуальність;

по-друге, повнота інформації;

по-третє, відкритість;

по-четверте, структурованість, подача знань про проблему та її вирішення у компактному, чітко окресленому об'єкті.

Входячи в нову економічну систему, Україна не може існувати в замкнутій системі наукової інформації. Необхідна чітка організація системи передачі наукової інформації і зворотний зв'язок для прийому її з інших країн, тобто система обміну інформацією, яка може і повинна проводитися із використанням системи ЕОМ по захищених каналах електронного зв'язку. Це сприяє тому, що інформаційний обмін стає одним з найважливіших елементів суспільної організації, який значною мірою визначає напрям і розвиток економіки України. Інформація є таким само продуктом, як і електроенергія, паливо, метал тощо. Але, на відміну від них, вона організаційно впливає на ті процеси, які відбуваються при використанні цих продуктів, сприяє запровадженню ресурсозберігаючих технологій.

Проте коштів, передбачених Державним бюджетом, недостатньо для створення інформаційного забезпечення України, а тим більше для участі в інформаційному обміні з країнами ближнього і дальнього зарубіжжя.

Причина в тому, що науково-технічна інформація, яка надходила раніше через Москву, практично не надходить, а нові інформаційні канали ще не створені, тобто необхідно починати спочатку. Але тут постає питання про те, як входити у світовий інформаційний простір: відновлювати зв'язки через Москву, чи створювати сучасну інформаційну систему?

У будь-якому разі потрібні великі кошти для створення матеріальної бази, технічних і технологічних засобів забезпечення. Це — комп'ютери й засоби зберігання, обробки й обміну інформації.

Швидко впровадження у світову практику найновіших досягнень інформаційних технологій дало змогу світовому співтовариству створити принципово нове інформаційне середовище, яке сприяє виникненню міжнародного інформаційного простору, робота якого здійснюється двома методами поширення інформації:

1) доступу до віддалених джерел інформації через комп'ютерну мережу;

2) передачі споживачеві повністю готових до експлуатації джерел інформації.

В Україні є потенційні можливості включитися у міжнародний інформаційний простір. Тим більше, що це уже відбулося. Наприклад, вже сьогодні розрахунки з постачальниками із США, Англії, Німеччини та інших країн виконуються комерційними банками України по інформаційних каналах. Налагоджений також чіткий зворотний зв'язок.

Запровадження інформаційних каналів передачі наукової інформації сьогодні стримується відсутністю достатньої культури користувачів інформацією, що викликає серйозну недовіру у зарубіжних користувачів інформаційною технологією. Вирішити проблему допоможе державна підтримка, виховання користувачів, вкладання коштів і координація дій усіх державних, комерційних структур по створенню системи інформаційних каналів в Україні і наступне їх включення у міжнародний інформаційний простір.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Азаров В., Турченко М.* Основні напрями реформування державного підприємства // Екон. України. — 1995. — № 2. — С. 59–63.
2. *Ассонов Г. Ф., Хуторненко С. А., Шаблій Е. И.* Особенности экономической культуры в США, Японии и странах Западной Европы. — К.: УкрНТИ, 1992. — 60 с.
3. *Бабич В. П., Сало И. В.* Государственное управление финансами в рыночной экономике. — К.: Акад. информатики, 1994. — 97 с.
4. *Балтійський ринок цінних паперів // Україна—Бізнес.* — 1995. — № 10. — С. 10.
5. *Богиня Д., Волинський Г.* До питання щодо різних варіантів ринкових реформ // Екон. України. — 1994. — № 3. — С. 29–34.
6. *Бондаренко А. Ф., Головак Г. М., Алібекова Б. Ш., Мищенко В. И.* Основы маркетинга / Под ред. В. И. Мищенко. — Сумы: Слобожанщина, 1995. — 344 с.
7. *Бобров В. Я.* Основы рыночной экономики. — К.: Либідь, 1995. — 320 с.
8. *Борисенко А.* Экономико-математическая модель эффективного использования инвестиций // АПК: экономика, управление. — 1995. — № 1. — С. 25–30.
9. *Браунинг П.* Современные экономические теории. — М.: Экономика, 1986. — 160 с.
10. *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: Лібра, 1993. — 96 с.
11. *Геллер И.* “Сі у” вводит свои индикаторы фондового рынка // Сі у. — 1995. — 11 апр. — С. 5–6.
12. *Герасимчук М.* Економічні та інституційні умови інвестиційної діяльності // Екон. України. — 1994. — № 12. — С. 3–11.
13. *Грядова О.* Ценообразование на рынке государственных ценных бумаг // Рос. экон. журнал. — 1995. — № 4. — С. 45–54.
14. *Давидов О.* Оптимальна структура джерел фінансування інвестицій на підприємствах // Екон. України. — 1994. — № 11. — С. 84–87.
15. *Дегтярьова Н. В.* Формування елементів фінансового ринку // Пробл. формування ринк. економіки: Міжвід. наук. збірник. Вип. 1. — К.: Либідь, 1992. — С. 91–95.
16. *Дем'яненко М. Я.* Зміна функцій фінансів в умовах ринку // Фінансово-кредит. механізм в умовах ринку. — К.: Урожай, 1993. — С. 5–8.
17. *Деркач М.* Формування фінансової бази регіонів // Екон. України. — 1995. — № 1. — С. 12–21.
18. *Дьяконова И. И.* Активизация инвестиционной деятельности — необходимое условие стабилизации и развития экономики: Тез. междунаrod. конференции. Сб. науч. работ. Ч. 2. — Харьков: Основа, 1996. — С. 161–163.
19. *Елифанов А. О.* Механизм регулирования комплексного социально-экономического развития областного региона в условиях перехода к рынку. — Харьков: Основа, 1993. — 76 с.
20. *Ермошенко Н. Н.* Антимонопольное законодательство и конкуренция. — К.: УкрНИИИТИ, 1991. — 52 с.
21. *Іванух Р., Крижановський Б.* Економічні реформи і розвиток продуктивних сил України // Екон. України. — 1994. — № 3. — С. 35–44.
22. *Кисилев В. Н.* Анализ финансового состояния предприятия // Экон. сель. хоз-ва и перерабатывающей промышленности. — 1994. — № 3. — С. 13–20.
23. Концепція функціонування і розвитку фондового ринку в Україні // Уряд. кур'єр. — 1994. — № 88–89. — С. 11.
24. *Кошевой Д.* Обзор рынка государственных облигаций // Финанс. Украина. — 1995. — № 43. — С. 37.
25. *Кошевой Д.* Об эмиссиях и эмитентах // Там само. — 1995. — № 41. — С. 37.
26. *Котлер Ф.* Основы маркетинга. — М.: Прогресс, 1990. — 736 с.
27. *Ларин Ю.* Частный капитал в СССР // Антология. экон. классики. — М.: Экономика, 1992. — Т. 2. — С. 433–483.
28. *Лукинов І.* Інфляційна політика, її руйнівні наслідки і шляхи їх подолання // Екон. України. — 1994. — № 1. — С. 3–18.
29. *Макконнел К. Р., Брю С. Л.* Экономика: принципы, проблемы и политика. — К.: Хагард-Демос, 1993. — 785 с.
30. *Марчук Є.* Про розвиток фондового ринку // Україна. — 1995. — № 34. — С. 2.
31. *Мексон М. Х., М. Альберт, Ф. Ходуори.* Основы менеджмента. — М.: Дело, 1992. — 702 с.
32. *Мезенцев В. Н., Мищенко В. И., Сухова Л. Ф.* Финансовый менеджмент / Под ред. д. э. н. Л. Ф. Суховой. — Сумы: Сум. сельскохоз. ин-т, 1994. — 84 с.
33. *Мерзляков В. Н.* Стабилизация экономики — основа стабилизации финансов // Финансы. — 1994. — № 6. — С. 10–16.
34. Мінстат про випуск цінних паперів в Україні // Финанс. Украина. — 1995. — № 43. — С. 41.
35. *Мищенко М. В.* Фінансове забезпечення процесу приватизації. Проблеми забезпечення фінансової стійкості виробництва в галузях АПК. — Сумы: Сум. сільськогосп. ін-т, 1995. — С. 16–17.
36. *Мищенко В. І.* Формування “портфельних” інвестицій підприємств. Проблеми забезпечення фінансової стійкості виробництва в галузях АПК. — Сумы: Сум. сільськогосп. ін-т, 1995. — С. 15–16.
37. *Мочерний С.* Власність і особливості її розвитку в розвинутих країнах світу // Екон. України. — 1994. — № 4. — С. 48–57.
38. *Налоги в развитых капиталистических странах: теория, практика, проблемы.* — М.: НИФИ, 1990. — 59 с.

39. *Кісбаст Е., Гроппел А.* Фінанси. — К.: Основи, 1993. — 383 с.
 40. Основи економічної теорії / За ред. проф. С. В. Мочерного — Тернопіль: Тарнекс—Світ, 1993. — 688 с.
 41. *Пебро М.* Международные экономические, валютные и финансовые отношения. — М.: Прогресс-Универс., 1994. — 496 с.
 42. *Петров В., Глебова О.* Об оценке инвестиционных качеств акций // Экон. и жизнь. — 1993. — № 17. — С. 14.
 43. *Покритан А., Зверяков М.* Сучасна криза і практика реформ // Екон. України. — 1994. — № 7. — С. 14—25.
 44. *Рапопорт В. Ш.* Системная модель управления инфляцией. — К.: Скарбниця, 1994. — 80 с.
 45. *Савлук М. І., Сивульський М. І., Зулаєва К. Г* та ін. Гроші та кредит. — К.: Либідь, 1992. — 331 с.
 46. *Савлук М.* Інфляція в Україні: витоки і сучасний стан // Екон. України. — 1994. — № 2. — С. 9—18.
 47. *Савлук М., Огарін В.* Теорія ринкової економіки і практики переходу України до ринку // Там само. — 1992. — № 2. — С. 65—74.
 48. *Сало І. В.* Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку. — К.: Наук. думка, 1995. — 178 с.
 49. *Софіщенко І.* Регулювання інфраструктури ринку цінних паперів // Закон і бізнес. — 1995. — 6 верес. — С. 4.
 50. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Рязанова Н. С.* Фінанси зарубіжних корпорацій. — К.: Либідь, 1993. — 247 с.
 51. *Федосов В. М., Огородник С. Я., Суторміна В. Н.* Государственные финансы. — К.: Либідь, 1991. — 276 с.
 52. Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. — М.: Финансы и статистика, 1984. — Т. 1. — 511 с.
 53. Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. — М.: Финансы и статистика, 1986. — Т. 2. — 511 с.
 54. Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. — М.: Финансы и статистика, 1988. — Т. 3. — 511 с.
 55. *Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р.* Экономика. — М.: Дело ЛТД, 1993. — 864 с.
 56. Фондовый рынок Украины. — К.: УФС-Скарбниця, 1994. — 512 с.
 57. *Хачатуров Т. Е., Медведев* и др. Факторы и источники роста эффективности общественного производства. — М.: Мысль, 1979. — 341 с.
 58. *Хикс Дж. Р.* Стоимость и капитал. — М.: Прогресс-Универс, 1993. — 488 с.

Від авторів	3
-------------------	----------

Р О З Д І Л І

**БЮДЖЕТ — ГОЛОВНА ЛАНКА
ФІНАНСІВ ДЕРЖАВИ**

Г л а в а І

ФІНАНСИ ДЕРЖАВИ

§ 1. Суть і функції фінансів	5
§ 2. Фінансова система і бюджет.....	11
§ 3. Фінансове прогнозування і планування	15
§ 4. Суть і значення державного бюджету	20

Г л а в а ІІ

**БЮДЖЕТНА СИСТЕМА
ТА БЮДЖЕТНІ ПРАВА**

§ 1. Бюджетна система України	25
§ 2. Бюджетні права України, Автономної Республіки Крим та місцевих рад народних депутатів.....	28
§ 3. Бюджетний процес	33

Р О З Д І Л ІІ

ДОХОДИ І ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ

Г л а в а І

ДОХОДИ БЮДЖЕТІВ

§ 1. Суть і значення доходів бюджету.....	43
§ 2. Склад і структура доходів бюджетів.....	47
§ 3. Методи регулювання доходів бюджетів	49

Г л а в а ІІ

ВИДАТКИ БЮДЖЕТІВ

§ 1. Суть і розподіл видатків.....	56
§ 2. Склад видатків і збалансованість бюджетів.....	66
§ 3. Кошторисний порядок фінансування видатків бюджетів.....	69

Р О З Д І Л ІІІ

ПОДАТКИ І ЗБОРИ

Г л а в а І

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

§ 1. Податкова політика України.....	85
§ 2. Реформування податкової політики.....	87

Г л а в а ІІ

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ПОДАТКИ І ЗБОРИ

§ 1. Податок на додану вартість, акцизний збір та податок на прибуток.....	118
§ 2. Прибутковий податок з громадян та інші загальнодержавні податки.....	124
§ 3. Плата за землю.....	136
§ 4. Місцеві податки і збори.....	144

Р О З Д І Л ІV

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Г л а в а І

ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТІВ УСІХ РІВНІВ

§ 1. Організація виконання бюджетів.....	150
§ 2. Державна податкова адміністрація — головний контролер виконання бюджетів по доходах.....	152
§ 3. Виконання бюджету — головна мета Міністерства фінансів України.....	157

Г л а в а ІІ

ДЕРЖАВНІ ТА ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ

§ 1. Державний Пенсійний фонд.....	162
§ 2. Державний фонд сприяння зайнятості населення.....	164

§ 3. Державний фонд ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.....	169
§ 4. Національний фонд соціального захисту матерів і дітей “Україна — дітям”.....	172
§ 5. Державний інноваційний фонд.....	173
§ 6. Державний фонд соціального страхування.....	177
§ 7. Позабюджетні фонди органів місцевого самоврядування.....	180

Г л а в а ІІІ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

§ 1. Соціальний захист ветеранів праці та громадян похилого віку.....	183
§ 2. Соціальний захист ветеранів війни.....	186
§ 3. Державна допомога сім'ям з дітьми.....	188
§ 4. Щомісячна цільова допомога на прожиття непрацевдатним громадянам з мінімальними доходами.....	201
§ 5. Державні житлові субсидії населенню.....	204
§ 6. Порядок обчислення середньомісячного сукупного доходу на члена сім'ї.....	206

Р О З Д І Л V

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ — ГАРАНТІЯ ЦІЛЬОВОГО ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ

Г л а в а І

БЮДЖЕТНИЙ ОБЛІК

§ 1. Суть та функції бюджетного обліку.....	214
§ 2. Організація обліку бюджетів усіх рівнів Міністерством фінансів і його органами на місцях.....	217
§ 3. Облік у бюджетних установах.....	222
§ 4. Касове виконання Державного бюджету України.....	224

Г л а в а ІІ

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

§ 1. Державне контрольно-ревізійне управління — головна ланка фінансового контролю.....	230
§ 2. Аудит — необхідна умова функціонування суб'єктів господарювання у ринковій економіці.....	240

Р О З Д І Л VІ

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ СТАБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ І ЇЇ РОЗВИТОК

Г л а в а І

ТЕОРІЯ ІНВЕСТИЦІЙ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ. СТАБІЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ.....	246
---	-----

Г л а в а II

ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ – ПРОВІДНА ЛАНКА НАДХОДЖЕНЬ ДОХОДІВ ДО БЮДЖЕТУ	255
--	-----

Г л а в а III

РОЗВИТОК РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ – ОСНОВА НЕЕМІСІЙНОГО ПОКРИТТЯ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ	268
--	-----

Г л а в а IV

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	284
Список рекомендованої літератури.....	296

Навчальний посібник

ЄПІФАНОВ Анатолій Олександрович
САЛО Іван Васильович
Д'ЯКОНОВА Ірина Іванівна

БЮДЖЕТ І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Київ, видавництво "Наукова думка"

Редактор *В. Т. Береговий*
Оформлення художника *М. А. Панасюк*
Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *С. Г. Максимова*
Комп'ютерний набір *М. А. Кравченко, Н. С. Борисова*
Комп'ютерна верстка *Л. І. Прокотчук*
Коректор *Л. Г. Бузішвілі*